

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL II I FEBRUARIE 1935

NR. 2.

Pr. VASILE RADU și GALA

GALACTION	Elemente	243
MIHAI CODREANU	In miez de noapte	257
VICTOR PAPILIAN	Minunea Sf. Anton	258
SIMION STOLNICU	Versuri	282
GALA GALACTION	Cum încep un veac și o căs- nicie (IV)	288
RADU GYR	Domnul de rouă	308
P. P. NEGULESCU	Academia platonică din Florența	314
SEXTIL PUȘCARIU	Gheorghe Bogdan-Duică	334
EM. CIOMAC	Modest Mussorgsky	349
P. NEMOIANU	Orașele ardelene	361
IONEL JIANU	Indreptar plastic	371
EUGEN DEMETRESCU	Idei și realități economice în opera lui Nicolae Șutu	382
ALEX. HODOȘ	Tragedia omului	400
ȘERBAN CIOCULESCU	Traduceri	414

C R O N I C I

PAUL ZARIFOPOL de *Ion Chinez* (431); UN MONUMENT LA MOR-
MÂNTUL LUI BĂLCESCU de *Al. Marcu* (435); SPRE O NOUĂ RETORICĂ
de *Edgar Papu* (440); ESEUL ȘI CULTURA de *Ieronim Șeybu* (445); NOTĂ
DESPRE O INTERPRETĂ de *Al. Rosetti* (454); PORTRETE PLASTICE de *K.
H. Zambaccian* (456); CONCERTE de *Radu Georgescu* (460); O NOUĂ CARTE
DESPRE ȘCOALA ROMÎNEASCĂ DIN BALCANI de *Petru Comarnescu* (464).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACoviȚĂ. C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOFOL
(I.I — I.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
ȘI ADMINISTRAȚIA:

B U C U R E Ș T I I I I

39, B.DUL LASCĂR CATARGI, 39

TELEFON 2-40-70

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300
EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL Nr. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL II, No. 2, FEBRUARIE 1935

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

ELEMENTE

I. TEXTUL DIN CARE AU FOST TRADUSE BIBLIILE NOASTRE BISERICEȘTI

În prefața Bibliei dela 1688 ¹⁾, Șerban Cantacuzino Basarab Voevod, după ce vorbește despre sfânta noastră datorie ca să înmulțim talantul dat nouă de Mântuitorul, urmează astfel: « . . .aceasta am făcut la tâlmăcirea acestei sfinte scripturi, făcând multă nevoiță și destulă cheltuială. Despre o parte puind dascăli știuți foarte den limba elinească, pe prea înțeleptul cel dentru dascăli ales și arhiereu Ghermanonisis, și, după petrecerea lui, pre alții care s'au întâmplat; și despre altă parte ai noștri oameni ai locului nu numai pedepsiți ²⁾ întru a noastră limbă, ce și de limba elinească având știință ca să o tâlmăcească; cari luând lumină și dentru alte izvoade vechi și alăturându-le cu *cel elinesc al celor 70 de dascăli* cu vrerea lui Dumnezeu o au săvârșit precum se vede. Și măcară că la unele cuvinte să fi fost foarte cu nevoe tâlmăcitorilor, pentru strâmtarea limbei românești, iară încăș având pildă pre tâlmăcitorii latinilor și slovenilor, pre cum aceia așa și ai noștri le-au lăsat precum se citesc la cea elinească ».

În aceeași Biblie, după cuvântul domnului Munteniei, urmează o scrisoare-omagiu a lui Dositheu, Patriarhul Ierusalimului și a toată Palestina. Înalta față bisericească grăește:

« . . . de are Ptolomeu împăratul Eghypetului mai mare laudă, care a tâlmăcit sfânta Scriptură den limba evreiască spre cea

¹⁾ *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură ale cei vechi și ale cei nouă leage, toate, care s'au tâlmăcit dupre limba elinească, spre înțelegerea limbii rumânești. . .*

²⁾ Adică: bine deprinși.

elinească, decât au zidit cele dela Memfes piramide și au tocmit cele patru cărți de astronomie ¹⁾, cu cât mai vârtos Măria Ta ești vrednic de multe și mari laude care o ai tălmăcit spre limba cea de moșie a locului, nu spre trufă precum acela, ce pentru mântuirea noroadelor și duhovnicească hrană a credincioșilor... »

*

În prefața Bibliei dela Blaj, 1795 ²⁾, Samuil Clain ne spune următoarele: « Scriptura sfântă, care cu cuvântul elinesc și Biblia se zice, *de pre limba elinească din izvodul celor 70 de dascăli*, românește tălmăcită, la anul 1688, în București, s'au tipărit, dar în foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea de acum obișnuită și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile besericești care în toate besericile românești se citeșc; și pentru aceea pretutindenea tuturor și de toți iaste cunoscut și înțeles; cât aceea tălmăcire aceii Biblii mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor iaste și foarte cu anevoie de înțeles, ba pre altele locuri tocmai fără de înțeles, iaste, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și Besericii Românilor... »

...având eu îndeletnicire, m'am îndemnat să mă apuc de atâta lucru și să îndreptez graiul Bibliei cei mai dinainte românești tipărită. Iară mai vârtos întru adevăr pociu să zic că mai ales Testamentul cel vechiu mai mult de nou *depre cel elinesc al celor 70 de dascăli l-am tălmăcit*...

...Măria sa prea luminatul și prea sfințitul Domn Ioan Bob Vlădica a toată țara Ardealului și al părților țării ungurești și al Făgărașului Episcop... bine au voit ca să dea la lumină această Sfântă Scriptură... însă mai înainte cu multă a sa luare de seamă și osteneală, și singur bine socotind-o, și cu bărbați învățați cu amănuntul și cum se zice din fir în păr cercând-o și cernând-o și cu *cea elinească a celor 70 de dascăli* și cu cea veche româ-

¹⁾ Patriarhul Dositheu condensează, în chip straniu, în aceeași persoană, pe regele Ptolomeu Filadelful, pe Faraonii ctitori de piramide și pe astronomul Claudiu Ptolomeu, din secolul al doilea d. Chr.

²⁾ *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a cei nouă*, toate care s'au tălmăcit de pre limba elinească pe înțelesul limbii românești.

nească alăturând-o, unde au trebuit, o au îndreptat, ca întru toate să fie asemenea și întocmai izvodului elinesc acelor 70 de dascăli ».

*

În prefața Bibliei dela Buzău, 1854 ¹⁾, Episcopul Filoteiu scrie: « Dintre Bibliile tipărite în limba noastră, mai bine tâlmăcită și mai luminată la înțeles este cea de Blaj; pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări, însă mai îndreptată și mai curățită de ziceri, învechite acum și obicinuite numai la frații noștri Ardeleni ».

*

În prefața Bibliei dela Sibiu, 1858 ²⁾, Mitropolitul Andrei Șaguna ne înștiințează: « Ce se atinge de ediția aceasta a noastră a Sf. Scripturi a legii cei vechi și a cei nouă, noi ne-am ținut de datorința sfântă a întrebuița toate mijloacele câte ne-au fost cu putință... a restatornici *tectul celor 72 traducători din Alexandria, care Biserica noastră răsăriteană singur numai îl primește de autentic și canonic*. Deci de vreme ce în toate edițiile de mai sus (arătate) au fost ici coela parte cuvinte necorespunzătoare tectului grecesc și slăvean, parte împărțiri nepotrivate a capetelor și mai cu seamă a stihurilor: pentru aceea noi având dinainte pe lângă tectele din edițiile pomenitelor mai sus Biblii românești, și tectul grecesc și slăvean ne-am nevoit a aduce tectul ediției acesteia cât se potu în armonie cu *traducerea originală a celor 72 de tâlcuitori* despre carii vorbirăm mai sus... »

*

Biblia dela Petersburg, 1819, și a doua dela București, 1914, sunt tipărituri din nou având ca bază Biblia dela 1688, ca și celelalte trei.

¹⁾ *Biblia sau Testamentul Vechiu și Nou.*

²⁾ *Biblia adică Dumnezeuiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei nouă, după originalul celor Șaptezeci de tâlcuitori din Alexandria...*

II. BIBLIA ELINEASCĂ A CELOR 72 DE TRADUCĂTORI ADICĂ SEPTUAGINTA

Biblia celor 72 este și ea o traducere. Cărțile Vechiului Testament au fost scrise în limba ebraică de autori evrei. Cărțile Noului Testament au fost scrise în elineasca vulgară, din veacul întâi creștin, de Sfinții Apostoli, tot Evrei și ei. A traduce din elinește Noul Testament este a traduce din original. Inșă a traduce din elinește Vechiul Testament și nu din originalul ebraic este o particularitate care trebuie lămurită. Andrei Șaguna are dreptate: « . . . textul celor 72 de traducători din Alexandria . . . Biserica noastră răsăriteană singur numai îl primește de autentic și canonic ».

Iată câteva informații dintr'un autor de limbă engleză ¹⁾.

« Sfintele scrieri ale Vechiului Testament ne-au fost transmise nu numai în originalul ebraic, dar și în alte limbi, în care ele au fost tălmăcite, la diferite epoci. Intre aceste traduceri, locul de frunte îl are versiunea elinească a Bibliei Ebraice, cunoscută sub numele de *Septuaginta*.

Este prima traducere a Scripturii Vechiului Testament și cu mult înainte de era creștină ea a luat locul originalului ebraic, în serviciul liturgic, la Evreii vorbitori de elinește, din lumea întregă. Această traducere a contribuit puternic să răspândească printre păgâni așteptarea lui Mesia, cel ce trebuia să vie, și să introducă în limba grecească, atari cuvinte și idei religioase, care au putut s'o facă instrument pregătit pentru propagarea Evangheliei. Chiar în Palestina, în zilele Domnului nostru Iisus Christos, rabinii iudei recunoșteau ca legitimă folosirea traducerii grecești, și preotul și istoricul Iosephus Flavius o întrebuintează în scrierile sale.

Toate acestea însă nu erau decât preludiul largii înrâuriri și mării autorități pe care era s'o dobândească Septuaginta în Biserica Creștină. Din ea, și nu din textul ebraic, sunt luate cele mai multe dintre citațiunile vechi testamentare, pe care le vedem în scrierile inspirate ale Noului Testament. Toți părinții Bisericii Primare studiază Vechiul Testament și-l citează

¹⁾ Rev. Francis E. Gigot, *General Introduction to the study of the Holy Scriptures*, New-York, 1901, pp. 261—263.

din versiunea Septuagintei. Chiar când au început să apară traducerile latine, ele au fost traduse direct și vorbă cu vorbă din Septuaginta. De fapt, putem să spunem că spre mijlocul veacului al șaselea, când traducerea lui Ieronim, făcută de-a dreptul din originalul ebraic, fusese adoptată pretutindeni în bisericile occidentale, Septuaginta a rămas *în chip practic* (fie imediat, fie mijlocit, prin vechile traduceri latine) traducerea Vechiului Testament, universal primită în Biserica Creștină. Atât de răspândită era autoritatea ei și atât era de venerată, în epoca primară, încât mulți Părinți bisericești, ca Sf. Justin, Sf. Irineu, Sf. Ciril al Ierusalimului, Fericitul Augustin nu pregetau să atribuiască celor 70 de traducători ajutorul pozitiv al inspirației divine.

Acestea sunt fapte de mare importanță care ne dau puțința să înțelegem, de ce această veche traducere a rămas până astăzi, în Biserica grecească, textul standard al Vechiului Testament, luând cu totul locul originalului ebraic; să înțelegem de ce conciliul din Trident, selectând Vulgata latină, ca textul oficial al Bisericii Latine, a recunoscut deplina autoritate a Septuagintei . . . , să înțelegem de ce învățații-bibliciști mai noi au închinat o bună seamă din timpul și din munca lor ca să determine raportul exact în care se află Septuaginta, față de textul ebraic și de celelalte principale traduceri ».

III. ORIGINEA ȘI TRADUCĂTORII SEPTUAGINTEI

Regele Egiptului Ptolomeu Filadelful (285—247, a. Chr.), întemeiase biblioteca din Alexandria. Bibliotecarul-șef Demetrius Phalereus a dat regelui ideea să-și procure, pentru bibliotecă, o traducere a Legii Evreilor, foarte numeroși în Egipt. De altă parte, Aristeia, unul dintre principalii ofițeri ai regelui l-a sfătuit pe monarh să dea libertate unui număr de o sută de mii de sclavi de neam evreu, care se găseau în regat, pregătind astfel cale excelentă către bunăvoința autorităților și principilor lui Israil. După aceea regele Ptolomeu a trimis o solie la Ierusalim, din care făcea parte Aristeia și unii din Evreii eliberați, cu daruri bogate către marele preot Eleazar, și cu o

scrisoare prin care regele solicita o copie după legea lui Moise, și învățați capabili să o traducă.

Prea bucuros, marele preot i-a trimis regelui splendide pergamente ale Pentateuhului, scrise cu litere de aur, și 72 de cărturari, câte doi din fiecare din cele 12 seminții ale lui Israil. După strălucită primire la Alexandria, cei 72 de învățați sunt duși în insula Faros, ca să lucreze în liniște și în singurătate. Acolo ei cetesc legea, porțiune cu porțiune, fiecare în parte, și când la reunirile lor sunt unanimi asupra unei părți, o dictează în grecește. Toată traducerea a fost gata în 72 de zile. Au cetit-o apoi comunității din Alexandria, care a aprobat-o în totul și a pus blestem asupra celor ce vor cuteza să schimbe ori să adauge ceva la versiunea lor. În sfârșit, regele Ptolomeu a primit traducerea cu mare respect, a așezat-o în biblioteca lui și a răsplătit regește pe traducători și pe marele preot Eleazar.

Toate aceste amănunte se găsesc în așa zisa *Scrisoarea lui Aristeia către fratele său Philocrates*¹⁾. Despre ea vorbește Iosif Flaviu, în *Antichitățile* lui (XII, 2) foarte pe larg; o cunoaște filozoful evreu Philon din Alexandria, o cunosc mulți părinți bisericești și pe mărturiile ei, și pe altele adăogate cu vremea, s'a clădit timp de peste o mie cinci sute de ani, creditul Septuagintei. Azi însă, această scrisoare este unanim recunoscută ca plăsmuită. Aristeia, pretinsul ofițer al lui Ptolomeu și pretinsul autor al scrisoarei, se dă drept păgân, dar el trebuie să fie un evreu. Aristeia care, zice-se, a făcut parte din solia trimisă de regele Egiptului la Ierusalim, face greșeli care îl demască. Mai întâi, Demetrius Phalereus nu era bibliotecarul regelui, fiindcă acest personaj căzuse în disgrația regală, imediat după ridicarea lui Ptolomeu pe tron. Demetrius Phalereus, implicat în niște intrigi de curte, fusese îndepărtat. Altă eroare mult mai gravă — lăsând la o parte numărul traducătorilor $6 \times 12 = 72$, câte șase din fiecare din cele douăsprezece triburi ale lui Israil — este afirmarea că traducătorii au fost Evrei palestineni, și nu Evrei egipteni, precum se dovedește din limba traducerii.

¹⁾ Carl Steuernagel — *Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament*. Tübingen, 1912, pp. 799—801.

Este de notat însă, că Aristeia vorbește numai de traducerea cărților lui Moise și nu atribuie nimic miraculos operei acestor traducători, care discută prealabil și apoi dictează porțiunile de traducere asupra cărora au căzut de acord.

Filozoful evreu Aristobul care trăiește pe timpul lui Ptolomeu VI Filometor (180—145, a. Chr.), își scoate informațiile lui asupra Septuagintei probabil tot din Scrisoarea lui Aristeia. Putem să presupunem că această scrisoare are în ea ceva elemente luate din realitatea istorică, și apoi transfigurate de legendă.

Rev. Alexander James Grieve ¹⁾ e de părere că «Ptolomeu Filadelful era un rege cu gusturi literare eclecticice. Bunăvoința cu care a primit o misiune budistă venită din India a putut s'o întindă și asupra Evreilor din Palestina. Scrisoarea lui Aristeia pune un accent deosebit asupra faptului că Septuaginta este Biblia oficială și autorizată a Judeilor Eliniști, nu numai primită oficial de sinagoga din Alexandria, dar întărită de autoritățile din Ierusalim. Imprejurarea că stilul traducerii nu este stilul unei cărți cu scopuri literare ne duce la concluzia că ea a fost făcută pentru satisfacerea nevoilor religioase ale Evreilor din Alexandria și poate și cu scopuri de propagandă religioasă... Mai este cu puțință ca imboldul acestei traduceri să fi venit din afară. Ptolomeu Filadelful a putut să încurajeze facerea acestei traduceri și din curiozitate personală și ca să sporească folosința limbii grecești printre foarte numeroșii Evrei din Alexandria. Traducătorii au fost neapărat Evrei, dar nu palestinieni, ci egipteni... E ușor de înțeles că versiunea n'a fost cunoscută de Greci, care ar fi găsit-o barbară și foarte neînțeleasă dar a fost de grabă primită de Evrei, mai întâi spre folos particular și cu vremea în serviciul sinagoga.

Prima știință directă pe care o avem despre originea Septuagintei este prologul cărții *Eclesiasticul* ²⁾, din care se vede că pe la anul 130 a. Chr., nu numai Legea, dar și «profeții și celelalte cărți» existau în grecește... Ceea ce s'a întâmplat cu Pentateuhul (și numai despre Pentateuh vorbește Aristeia), s'a

¹⁾ *Encyclopaedia Britannica*, articolul *Septuaginta*.

²⁾ Adică: *Înțelepciunea lui Iisus, fiul lui Sirah*.

întâmpilat evident și cu celelalte suluri, care soseau din Ierusalim. Aceste traduceri mai târzii erau făcute nu numai pentru a răspunde nevoilor religioase ale sinagogii, ci dădeau pe față o mișcare literară printre Evreii eliniști, stimulată de primirea favorabilă acordată Pentateuhului grecesc...»

Putem admite că Pentateuhul (și poate o parte din Josua) a fost tradus în secolul al treilea, a. Chr. Isaia poate că a fost tradus pe la 180. Ieremia, Ezechiel, cei 12 Profeți mici, I. Samuel: pe la 150. Multe dintre scrieri (Ketubim) împreună cu Judecătorii și cu ceva din Regi au apărut probabil în primul secol a. Chr. Eclesiastul și Daniil (cel din urmă, așa cum îl avem acum, luat din traducerea lui Theodoțion) sunt traduse abia spre sfârșitul secolului al doilea al erei creștine.

*

Din tulpina lui Aristeia au crescut ramuri miraculoase. Filozoful Philon cunoaște scrisoarea lui Aristeia, dar nu numește pe autor. Philon însă mai știe că cei 72 de traducători au lucrat separat unul de altul, dar, când au confruntat traducerea lor, ea s'a dovedit că se potrivește minunat, nu numai ca înțeles, dar cuvânt cu cuvânt. Tot Philon știe de o sărbătoare anuală, pe care Evreii o țineau în insula Faros, în cinstea zilei când a fost divulgată Septuaginta.

Dela Philon și dela Iosif Flaviu, istoria minunată a trecut în lumea creștină, cu mare succes. Sf. Justin o menționează, dar spune că solia lui Ptolomeu a fost către regele Irod.

Autorul cărții «*Cohortatio ad Graecos*» aduce alte detalii. El spune că cei 72 de interpreți au fost închiși separat în celule deosebite (autorul văzuse rămășițele acestor celule în insula Faros) și prin insuflarea Sf. Duh, opera traducătorilor s'a dovedit consunând din cuvânt în cuvânt.

Sf. Irineu, Clement Alexandrinul, Tertulian cunosc legenda și cred în ea. Eusebiu istoricul, Sf. Ciril din Ierusalim, Sf. Ilarie din Poitiers, cu nuanțe și în grade felurite, contribuie la acreditarea ei. Sf. Epifanie raportează noi detalii, cu sporit entusiasm.

Cel dintâi scriitor bisericesc care respinge și răfuește legenda este unul care a cunoscut limba ebraică și a putut să facă pe îndelete comparații între versiunea Septuagintei și textul ebraic.

Acesta este Fericitul Jeronim. El scrie: *Nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriae mendacio suo extruxerit* ¹⁾ . . .

Cel dintâi învățat creștin care cercetează legenda pusă în circulație de Pseudo-Aristea este Louis Vivès († 1540) profesor la Universitatea din Louvain. Dela Louis Vivès încoace, Epistola lui Aristeia și tot vâscul care a crescut din ea e material de studiu, nu materie de credință.

Astăzi Septuaginta — păstrând în Biserica Ortodoxă orientală autoritatea ei tradițională — înfățișează învățaților și teologilor un câmp imens pentru felurite investigații. Azi este stabilit că această traducere este marele eveniment religios și literar ivit, după cuceririle lui Alexandru cel Mare, la hotarul de întâlnire dintre iudaism și elinism, dintre păgâni și Israil și că este una din condițiile esențiale care au pregătit triumful creștinismului. Septuaginta este opera anonimă și lentă care se naște pe de o parte din nevoile religioase ale Iudeilor vorbitori de elinește din Diaspora și pe de altă parte din zelul lor misionar. Două sau trei veacuri au trecut până ce Biblia ebraică a fost tradusă — de mulți traducători și în mai multe locuri — în limba greacă populară, din statele Epigonilor lui Alexandru cel Mare. Cărțile Septuagintei, atât de variate între ele, ca vârstă, ca vocabular, ca abilitate și știință de traducător și ca fel de a traduce, ni se prezintă ca o adevărată comoară care va da etern de lucru cercetătorilor.

Din punct de vedere al studiului comparativ — Septuaginta, textul masoretic, Pentateuhul Samaritean, Vechea traducere siriacă — Septuaginta are iarăși un preț nebănuț. Textul din care a decurs Septuaginta reprezintă un text mai vechi decât textul nostru ebraic de azi.

IV. DELA REFORMĂ INCOACE

Marea sguduitură religioasă din secolul al 16-lea a avut și are, asupra întregii lumi creștine, înrâuriri nenumărate. Pe lângă faptul că o importantă parte din familia creștină occidentală s'a despărțit de frații și de autoritatea bisericască de până aci,

¹⁾ Praef. în Pentat. XXVIII, 150.

constituind o biserică independentă, este acela mult mai subtil și mai greu de delimitat al influenței și al propagandei protestante, resimțit în celelalte biserici.

În fruntea principiilor și a revendicărilor proclamate de reformatori, stă unicitatea Bibliei ca izvor de credință și de învățătură. Declarând că tradiția bisericească este nesigură și neobligatorie, capii Reformei au lăsat Revelației Divine un singur stâlp susținător: cartea pe care ne-au hărăzit-o organele de odinioară ale Sf. Duh. Răspândirea protestantismului în toată lumea, în toate țările și printre credincioșii celorlalte două mari Biserici: greacă și latină, a adus mari și durabile transformări.

Mai întâi, în sânul Bisericii Protestante (cu multele ei fracțiuni și denominațiuni) cultul Sf. Scripturi, studiul și zelul de investigație au urcat încă odată până la măsura lui Origen și a lui Didim. Cărturarii protestanți au închinat Bibliei secole de încordare studiosă și au grămădit o nouă bibliotecă alexandrină, cu arheologiile, cu lexicoanele, cu comentariile, cu discuțiile subiectelor biblice și cu traducerile textului biblic. Un imens devotament științific, o iubire meticuloasă pentru litera sacră și un fel de închinăciune nouă — a cuvântului scris — au fost meritele protestantismului clasic, în epoca de vigoare și de neștirbită credință.

Protestanții au provocat emulație și poate și gelozie în celelalte biserici. Și ortodocșii și romano-catolicii au fost nevoiți — vrând sau nevrând — să urmărească și să contrabalanseze acțiunea protestantismului în lume. Mai întâi devotamentul pentru Biblie și munca uriașă închinată literei sacre trebuiau să impresioneze și să determine o salutară reacțiune printre neprotestanți. Au început și aceștia să ridice în preț, adică să redea adevăratul ei preț acestei cărți unice, ale cărei comori și familiarități rămăseseră prea exclusiv rezervate numai lumii ecleziastice. Sf. Scriptură a început să fie iubită, cercetată, aprofundată și discutată, cu o ardoare premenită și fecundă. Marii cunoscători ai Scripturii, isagogiștii și comentatorii temeinici s'au arătat — și în Biserica ortodoxă și în Biserica romano-catolică — după declararea revoluției protestante.

Nu ne vom sfii să recunoaștem că unilateralitatea protestantă — « numai Biblia ne obligă! » — a fost pentru noi ceilalți un

stimulent aspru, necruțător, dar binefăcător. Ceva din fervoarea protestantă în fața Sfintelor Scripturi era de dorit să treacă și în sufletele noastre de orientali, plini de bogății strămoșești necunoscute și de venerabile cărți neispitite. Asemenea îndemnuri și asemenea sugestii nu pot fi totdeauna binefăcătoare câtă vreme principiul regulator — autoritatea Sf. Tradiții — va stăpâni și va întregi atitudinea noastră de drept mărturisitori.

Cu această condiție și cu această rezervă, liberi suntem să rivalizăm în știința biblică, în devotamentul către Cartea Unică și în istețime exegetică, cu corifeii lumii științifice protestante. Adevărul este că — prin împrejurări pe care le vom numi binevenite — în societatea noastră românească, iubitoare de carte, există un crescând entusiasm pentru Sf. Scriptură. În deosebi Românii, cunoscători de limbi occidentale au deprins dragostea lecturii biblice, în frumoasele exemplare ale Bibliei franceze, germane sau engleze. Constatăm cu bucurie că în acești câțiva ani din urmă interesul pentru Sf. Scriptură, dorul după o traducere românească nouă și consternarea că n'o avem până acum încep să se prefacă în curent bine prevestitor. În chip evident, cu preocupări duble, bisericești și literare, au început și Românii să cunoască dragostea de Sf. Scriptură.

Ajungem să înțelegem acele efuziuni de admirație și de lirism, pe care de atâtea ori și în atâtea pagini, elocvente, Biblia le-a făcut să se reverse din caliciul inimilor devotate:

« Dacă într'adevăr zisa lui Carlyle este autentică: *dintre toate lucrurile pe care oamenii le-au făcut pe pământ, cele mai considerabile, mai minunate și mai prețioase sunt acelea pe care le numim cărți* — putem să spunem cu încredințare, că uriașă între operele omenești este Biblia, care în puterea preeminenței sale, a ajuns să se cheme: *Cartea* prin excelență. Ea a fost scrisă cu mii de ani înaintea noastră, de oamenii care aparțineau unei țări și unei civilizații străine, mulți dintre ei anonimi, și nici unul dintre ei *învățat*, în înțelesul modern al cuvântului. Totuși, mesajul acestei cărți este neconținut plin de viață, cuvintele ei sunt pline de văpaie și de putere. Scriitorii ei n'au avut între ei nici o înțelegere prealabilă, căci viețile lor se risipesc pe o perioadă de peste o mie de ani. Totuși în ceea ce au scris ei este o unitate de țel (sensibilă în multiplicitatea și varietatea cărților)

pe care nici un cititor pătruns de respect nu poate lipsi să n'o prindă. Biblia este compendiul literaturii unui popor mic, cu origini obscure, cu perspective limitate, adeseori cu moralitate discutabilă, dar însărcinat cu o misiune și cu un mesaj pentru omenirea întreagă, a cărui semnificație s'a tot adâncit cu scurgerea veacurilor, și a cărui înrâurire este și astăzi cea mai profundă și mai străbătătoare, în toată lumea. Biblia are azi o și mai largă circulație, este cetită azi cu mai multă pasiune decât oricând, și nu este nici o exagerație să afirmăm că ultimele destine ale neamului omenesc vor fi în chip vital înrâurite de atitudinea pe care va avea-o față de Biblie, în veacul ce va să fie. Fără să pretindem nici un moment că această Carte face dispensabile alte cărți, putem să spunem că Biblia este cartea deapauri legată de tot ceea ce a ațâțat mintea, a subjugat inima și a inspirat voința neamului omenesc, spre înaltă cugetare și spre nobilă realizare. Este un adevărat *vade mecum* al omului pelerin, în călătoria sa prin timp, spre eternitate. Este o carte care trebuie cetită, învățată și sufletește mistuită de toți câți doresc să trăiască o viață adevărată și care își iubesc neamul din care fac parte ¹⁾ ».

V. LUPTA CONFESIONALĂ

De ivirea și de afirmarea protestantismului, este legată o diferențiere gravă în consecințe, privitoare la canonul (adică lista cărților) Bibliei și la izvorul de unde trebuie s'o captăm. Protestantii au declarat că primesc ca obârșie legitimă numai originalul ebraic al Vechiului Testament. Așa dar s'au despărțit și de Romano-Catolici și de Ortodocși, care, oficial și bisericeste, se servesc: primii de Vulgata Latină, ceilalți de Septuaginta greacă. Originalul ebraic prezintă multe deosebiri — câteva importante, restul secundare — confruntat cu Septuaginta. Originalul ebraic are mai puține cărți decât versiunea celor 72. Biblia protestantă coincide, în ce privește Noul Testament, cu celelalte Biblii, catolică și ortodoxă, dar este mai mică decât ele, când numără cărțile Vechiului Testament.

¹⁾ E. Griffith-Jones, *The Bible, its meaning and aim*, în: Peake's Commentary on The Bible, London, 1920.

Această împrejurare, care ar rămânea problemă interesantă, bună pentru învățați și pentru studii academice, se preface și ajunge agresivă și turburătoare, când ajunge la granițele profesionale.

Protestantismul, pornit din vetrele de obârșie, se răspândește și recrutează prozeliți în toată lumea. Biblia protestantă, tradusă din originalul ebraic și cu mai puține cărți în Vechiul Testament, are azi în lume întâietatea circulației și a penetrației. *Societatea britanică pentru răspândirea Bibliei* lucrează cu un zel care ne face geloși și ne lasă departe în urmă.

Până la război, mica noastră biserică română ortodoxă nu simțea decât prea puțin presiunea și concurența biblică și profesională a protestantismului. Dela război încoace, lucrurile s'au schimbat. Azi avem între noi, încă imprecisă și slab agregată, o biserică reformată, cu credincioși români. Reformații noștri au o Biblie românească, provenind indirect din originalul ebraic și numai cu atâtea cărți ale Vechiului Testament, câte sunt admise în lista protestantă.

Ne găsim azi în nevăzută, dar în netăgăduită luptă confesională. Infiltrațiile protestante sunt un fapt pe care Biserica noastră îl simte dureros. Controversa cea mare, sbuciumul bisericesc început în Occident în secolul al 16-lea, debutează astăzi și la noi. La sate și la orașe, între cărturari și necărturari, problemele puse de Reformă și de sectanții de ultimă oră încep să ardă. . . Preoția este specială sau universală? . . . Câte taine sunt? Ce înțeles și ce putere are Sf. Liturghie? . . . Trebuie să ne odihnim Duminica ori Sâmbăta? Dar mai presus de orice:, răzbate și la noi afirmarea războinică a reformatoților: *Nu primim și nu credem decât ceea ce stă scris în Biblie și anume în Biblia tradusă din originalul ebraic!*

Așa dar, ca și aiurea, iată Biblia cheia de boltă a lumii celei noi, proclamate de acești inovatori. Biblia este și printre noi la ordinea zilei! Biblia este — încă odată! — aluatul cerut de sufletele dornice de fermentație și de premenire! Biblia se revarsă providențială și transformatoare și peste plaiurile noastre sufletești, dornice de mai multă creștinătate și setoase de izvoarele primare, pornite din Liban și din Sion!

Această situație (pentru noi încă nouă) este bine cunoscută lumii occidentale. Uriașului fluviu al Bibliei protestante, romano-catolicii i-au opus zăgazuri și diguri eficace. Ca și ortodocșii, romano-catolicii cetesc în biserică o Biblie care nu provine imediat din textul ebraic, dar, pentru studiul teologic, pentru cercetarea particulară, pentru edificarea celor doritori de comparații, romano-catolicii au permis traducerea Bibliei din fântânile originale. De pildă, Biblia din ce în ce mai apreciată și mai citită a canonicului din Amiens, abatele A. Crampon este tradusă « d'après les textes originaux ».

Este sigur că drumul cel bun — și inevitabil! — pe care l-au urmat alții înaintea noastră ne așteaptă și pe noi. Biserica ortodoxă în general și cea românească în special nu este liberă în alegerea armelor. Această alegere, în tocmai ca pe frontul de luptă, o dictează calitatea armelor inamicului.

Mica dar dureroasa noastră experiență bisericească din ultimele două decenii ne învață că Bibliei protestante — pe care o poartă în sân prozeliții români — trebuie să-i punem în față o Biblie cel puțin egală în claritate, prestigiu și portabilitate.

Păstrând, ca și romano-catolicii, străvechea și venerabila Biblie bisericească, izvoritoare din Septuaginta, pentru serviciul liturgic și ca hrană a propriilor credincioși, va trebui, într'o zi, pentru lupta confesională, pentru studiul teologic și misionar, pentru nevoile și onoarea literaturii românești, să avem o Biblie nouă, puternică să risipească fascinația Bibliei protestante și să dea Bisericii și limbii românești o tălmăcire autorizată a originului ebraic.

Pr. VASILE RADU și GALA GALACTION

IN MIEZ DE NOAPTE

A mai trecut o zi din viața mea
Și-acuma 'n miez de noapte-i plâng sfârșitul;
Dar îmi trimite vorbă Prea Slăvitul:
« Cu ce te-ai fi ales de nu trecea ?

In vreme clipa dacă 'ncremenea,
Ți-ar fi rămas în noapte, răsăritul...
Și 'n volbură ți-ar fi rămas zenitul...
Și slava ta 'n gheenă rămânea.

Când Trecerea e singura tărie,
A veșniciei nestatornicie
N'o tângui cu plânsul tău nerod;

Ci 'ncântă-te că ziua-i trecătoare,
Căci floare de n'ar trece, n'ar fi rod...
Și rodul de n'ar trece n'ar fi floare ».

MIHAI CODREANU

MINUNEA SFÂNTULUI ANTON

I

Pustiu... Pustiu, ca scâncetul unui câine pe maidan...

Un sentiment penibil, parcă o oprire în lunecarea somnului, urmată de o întoarcere dureroasă, apoi un spasm al minții, și toate imaginile, absurd risipite în imensitatea visului, se adunară laolaltă într'un trup de gândire, gata să irumpă în veghe.

Părinții tresăriră fără să se deștepte.

Un alt gemăt, de data asta mai apropiat, mai omenesc, un suspin lesne pornit din piept ca un oftat de odihnă, apoi tras înapoi cu caznă, parcă strivit prin strunga gâtului.

— Plânge..., sări mama speriată.

Tatăl de obicei auzea mai greu; chipul său masiv căta încrămenit în lumina becului albastru. De când cu nenorocirea, și ei dormeau la adăpostul luminii.

— Plânge..., repetă mama.

Din odaia vecină se auzeau suspine înfundate în coșul pieptului. Mama se repezi, sălbatică, fără nici un gând lămurit, parcă numai în virtutea legăturii stabilite între suspin și impulsul mișcării. Copilul plângea cum e mai rău, prin somn. Ce să facă?... Să-l lase în prada visului urât, sau să-i curme suferința, trezindu-l?... Și dacă până 'n zori nu adormea de loc? Incă o noapte de chin!.. Ferească Dumnezeu!..

Deasupra patului străjuia icoana Sfântului Niculae. Intre mamă și Sfânt se stabilise parcă o învoială. O scurtă rugăciune, și chipul Sfântului începea să trăiască aieva, laolaltă cu dorul ei.

De data asta, trudă zadarnică. Icoana Sfântului, înfundată în cadrul de ștergere, părea prinsă în visul greu al candeliei. Copilul se chinuia mereu. Atunci mama se repezi la comutator. O lumină îmbelșugată, brutală și păgână, inundă camera. Copilul se trezi, surprinse ochii mamei, blânzi și protectori, surâse și se întoarse liniștit.

Mama răsufală odihnit. Încă puțin își privi odorul, până ce începu să respire regulat, îi așeză capul pe pernă și plapuma până la gât, apoi stinse lampa. În dormitor, bărbatul se căznea să adoarmă. Ținea ochii strânși, să curme orice legătură cu lumea de afară. Femeia se strecură binișor în pat. Acum începea pentru ea, chinul. Nici o mișcare, ca să nu-și deranjeze bărbatul. Măine, sârmanul, dela opt începe lecțiile. Apoi, și ea trebuia să adoarmă, ca în zori să fie trează, la trezirea copilului. Câtă durere, câtă durere!.. Ceilalți școlari porneau dimineața veseli, cu gândul împărțit între carte și joc. Pe când Ionică... Cum se deștepta, povara cea grea a nenorocirii îi atârna pe suflet, o povară, pe care avea s'o poarte din greu toată ziua și poate în fiecare zi, cine știe câtă vreme.

Femeia își simți pleoapele căptușite pe dinăuntru cu lacrimi. Câtă durere!.. Cu o mișcare a minții, îndepărtă gândul cel rău, parcă afară din țeasta capului.

— Să mă gândesc la altceva...

Și gândirea întoarsă înapoi îi aduse acum, din afară, pe tot cuprinsul minții, celălalt obiect al preocupărilor zilnice, grădina. Anul trecut, de dragul copilului, semănase câteva răzoare cu legume, în fundul curții lângă malul Cibinului, unde pământul scăpat pe furiș din strânsoarea orașului e mai prietenos și mai cu bună voie, și o înțelege. Anul ăsta chemase un grădinar să facă răsadnițe, să aibă copilul trufandale înainte de timpul legumelor. Orice, ca să ajungă om în putere, trup sănătos și minte liniștită. Și așa ar fi fost, dacă nu se abătea asupra-i, ca din senin, nenorocirea.

Femeia își opri gândirea, parcă răsucind-o. Din nou la același punct nefast... Respirația regulată a bărbatului îi mișcă atenția alături. Omul adormise. Ce bine! Acum ar fi venit și rândul ei. Strânse ochii și încercă să privească grădina. Roata de udat, straturile reci, răsadnițele, curtea cu păsări, răzoarele cu flori... și deodată un strigăt: Mamă!.. Mamă!..

Femeia se trezește în ea, fără putere. Zadarnic se străduiește, o înneacă năduful și vocea-i lipsește.

— Mamă, am omorât pe Mihai...

Femeia sare speriată, gâfâe, sudori reci îi mustesc pe frunte și tâmple. Lumina albastră o mângâe. O clipă a ațipit și a și fost prinsă de visul rău. Visul rău? Nu. Căci copilul ei a ucis... din greșeală, din joc, dar a ucis... Țasta-i adevărul...

— Prea m'am luat la luptă cu gândul urât..., se muștră ea. E mai tare ca mine...

Și învinsă, își lasă mintea slobodă. Acum imaginile curg în voie și odată cu ele, parcă și pacea se așează în suflet.

Vocea tatei: Nu mai plânge, băiete... n'ai știut că arma-i încărcată...

Doamna Dragomir, vecina: Incercarea lui Dumnezeu...

Doctorul Timofte: Nenorocirea, doamnă Fleșeriu, călește tinerețea și sângele botează în virtute...

Feurdean, prietenul casii: O întâmplare reglementată de calculul probabilităților...

Advocatul Hurghiș: Nu-ți face sânge rău, doamnă Fleșeriu, îl plătim cât nu face...

Părintele Crișan: Să se spovedească și să primească Sfânta Împărtășanie...

Procurorul: Achitarea...

Apoi își amintește, tot mai nelămurit, de voci, acte, polițiști, vorbe... vorbe, învelind ca niște flori cadavru argatului Mihai, ucis în joacă de Ionică... și tot acest imens material, purtat ușor, plutind parcă în depărtări, de glasul aprodului dela tribunal.

— Ionică Fleșeriu... Ionică Fleșeriu...

* * *

Un măr, abia curățit de flori, își adia în fereastra deschisă zurgălăii crengilor. Și întreaga economie forfotea parcă în urma lui. Zadarnic! Mama nu lua seama. Cu ochii la lucru, privirea și-o purta împărțită, când asupra bărbatului la birou, când asupra copilului în grădină.

Altădată, câtă bucurie găsea ea în fâșia asta de pământ, grădina ei dragă, care în cuprins de câteva jugăre, până 'n lunca Cibinului, aducea amintirea vieții de țară, cu colț de pădure

bătut de lună, brazde fumegânde în sclipirea soarelui, și rodire de flori întovărășind zumzetul stupilor. Căci dacă bărbatul și copilul se orășenizaseră, ea nu. Ea avea lipsă de mireasma răzoru-ului cald, de cotcodăcitul orăteniei în țarc și de toată viața asta abundentă și fecundă, care te mângâie prietenos și face ca ziua de oraș să treacă pe nesimțite.

Dar acum o uitase. Toată grija și-o trecuse asupra copilului și asupra bărbatului, căci dela nenorocire cei doi oameni nu se mai înțelegeau, parcă dușmănindu-se; tatăl căta întunecat spre copil și copilul se tot ferea de tată. Doamna Fleșeriu ridică o privire îngrijată către bărbat. La birou, omul învăța, își pregătea lecțiile pentru a doua zi, încruntat în buchile cărții mai cu sârguință decât copiii, uneori cu glas tare, închizând cartea și spunând pe dinafară. Apoi își tocmea planuri pentru fiecare oră, se străduia cu desemne, repetând sute de ori pe aceeași coală de hârtie, figuri de pești ori de plante, iar la teze corectând cu migală, până la virgulă, lucrările școlariilor. Câtă trudă, câtă bătaie de cap! Ce bine era pe vremuri, preot la țară. Meseria și-o cunoștea, avea dar la vorbă, predica și-o pregătea duminica dimineața, în drum de-acasă până la biserică.

Pentru ce părăsise satul și tractul lui protopopesc, unde era cel dintâi dintre locuitori? Trufia, trufia!.. Țasta era păcatul cel mare: trufia. Odată cu preluarea imperiului, nu s'a mai mulțumit. L-a prins și pe el nebunia oamenilor: la oraș, la oraș... S'ajungă și el profesor. Inima femeii sângeră. Așa pățea amintindu-și de trecut. Parcă toată nenorocirea de aici i se trăgea.

Din obicei, ea aruncă o privire pe fereastră.

— Ah!..

— Ce-i?... făcu bărbatul, ridicând capul.

— Plânge.

Omul se încruntă.

— Prostii...

Dar mama, cu ochii pe fereastră:

— Simioane, Simioane... Plânge, plânge...

Atunci tatăl se înfurie:

— Tu și numai tu ești vinovată...

Mama, de atâtea ori auzise această învinuire, încât nu se mai îndoia de slăbiciunea ei; numai suferința copilului trăia în ea.

— Plânge, Simioane, plânge...

Bărbatul furios se năpusti asupra mamei, cu vorbă aspră :

— Tu, cu simțirea ta proastă și plângăcioasă...

Dar femeia o ținea într'una :

-- Plânge, Simioane, plânge...

Bărbatul se ridică, exasperat. Îi strica lecția.

— Tu și neamul tău, neam de molăi, de plângăcioși...

— Plânge... Du-te la el...

Bărbatul se duse la fereastră :

— Ioane...

Copilul tresări.

-- Ce-i, tată?

— Vino cu mine.

— Am lecții...

— Vino cu mine în oraș...

Bărbatul își luă pălăria din cuier și scoborî în grădină. Mama îl urmări pe fereastră, cu teamă și cu încredere. Avea dreptate. Ei și neamului ei îi semăna copilul, și nu lui, om sănătos la trup și suflet, păstrând din vechea ținută preotească barba și mustățile negre și toate celelalte însușiri moștenite din tată în fiu, în neamul Fleșerilor : căutătura serioasă, aproape încruntată, mersul solid, spătoșenia masivă de haiduc.

Da, avea dreptate tatăl. Copilul luase din partea mamei simțirea subțire, plângătoare, trupul firav, părul blond, ochii albaștri, mersul sfielnic, purtarea retrasă, cu gust pentru cetit și visare, nu atât pentru învățătură, blând, bun camarad, lăsător, neînfrigăreț. O singură patimă pe sufletul său, și aceea moștenită dela tatăl : vânătoarea. Cu arma în mână, chipul i se transfigura, devenea aidoma părintele Fleșeriu înainte de căsătorie, pe timpul când, student la academia din Sibiu, venea acasă în Veștem. Mama avu o tresărire de speranță. Poate și celelalte însușiri bărbătești ale tatălui erau ascunse sub pojghița moștenirii ei. Ah!.. să i le poată scoate la iveală. Ar vrea să-l știe trufaș, ambițios, dornic de învățătură și de parvenire. Să privească la crima lui cu nepăsare și s'o judece, ca și Feurdean, după calculul probabilităților.

Râsul lui Feurdean sosea hăuind prin odăile parcă golite, până în dormitorul copilului.

Pe profesorul de filozofie, doamna Fleșeriu nu-l putea suferi, deși prieten bun și coleg de liceu cu bărbatul ei. Era necredincios și, mai mult decât atât, necredința și-o arăta în chip superficial și zeflemist — cum învățase la facultate, în București — fălindu-se ca de o mare ispravă și nu cu desnădejdea potrivită unei atari nenorociri.

— Mai slăbește-l cu cea liturghie, coană Felicio... Uiți că Simionaș e popă răsopit...

Și fiindcă femeia i-a întors o privire cruntă, Feurdean a luat vorba tot în glumă.

— Las' că nu-l fac de rușine... Doar nu Vlădica l-a răsopit, ci cartea. Azi e profesor de științe naturale... Ce dracu!.. uiți asta?

Cum era să uite? Doar de aci pornise nenorocirea, de când bărbatul său părăsise tractul protopopesc și rasa, pentru catedră.

— Mă prind, coană Felicio, că și dumneata în câțiva ani, la fel o să grăești ca mine...

— Ba, să mă ferească Sfântul!..

Și de câte ori Feurdean era la bărbatul său, ea își făcea de lucru aiurea. Acum a venit să-și culce copilul. Obicei păstrat din leagăn. Să-i supravegheze rugăciunea și apoi să-l adoarmă în mângâierile și gândurile ei, ca somnul să-i fie cât mai dulce. De mult, când îl plimba în căruț sau în brațe, îi cânta ea, mai târziu a folosit o muzicuță de copil și la urmă un gramofon. Să-l urmărească, în vis, cântecul ei și a ei povață; să-i fie somnul cât mai dulce... Până la nenorocire...

De atunci, copilul și-a schimbat firea. Dar și ea! Alt om s'a simțit.

Din birou se aude glasul gros, gâlgâit în gâtlej, al lui Feurdean.

Mama cată cu drag la copil:

— Făcut-ai rugăciunea, Ionică?

Copilul se ferește de ochii ei.

— Făcut.

Mama are o îndoială.

— Încă odată, cu mine...

Ionică se ridică ascultător, îngenunche în pat, după obicei, și cu mâinile împreunate se pregătește de rugăciune. Mama

încearcă o nemulțumire. Prea e supus, prea ascultător, l-ar voi mai răzvrătit, mai dârz...

— « Către Născătoarea de Dumnezeu, acum cu osârdie să alergăm noi, păcătoșii și smintiții și să cădem cu pocăință, strigând din adâncul sufletului: Stăpână, ajută-ne... »

Mama însoțește cuvânt de cuvânt, rugăciunea. În curând însă, cuvintele și-au pierdut înțelesul. Chiar și tâlcul rugăciunii. Și totuși nu trăiește în ea acea bucurie nesfârșită, acel simțământ de siguranță și de sprijin, darul dumnezeiesc, ce ar vrea să mijlocească icoana în sufletul ei. Mama se roagă mai cu învierșurare, dar rugăciunea troznește ca surcica, în cuvinte aspre, la poarta auzului. Se întoarce la copil, după ajutor. Durere!.. Copilul plânge, hohotind în pumni...

— Taci, Ionică, taci...

Mama l-a îmbrățișat ca pe un iubit.

— Nu pot, mamă... Nu mai pot...

— Taci, copile... și dormi...

Lacrimile lor se amestecă laolaltă. Un sentiment de desnădejde îi golește viața sufletului, trupul și-l simte frânt în bucățele, ca și rugăciunea adineaori. Sunt doi nenorociți care-și plâng laolaltă neputința. Din birou, glasul gros al lui Feurdean aleargă, se izbește și se sparge în pereții goi ai încăperilor.

* * *

— Vorbește, Ionică... Vorbește, puiule... Cine mai bine decât măicuța ta, ar putea să te înțeleagă?..

Copilul tăcea. Două vânăți se bulbucaseră între sprâncene. Mama le îmbrățișă cu privirea. Nu le cunoștea. Semne noi, daruri ale nenorocirii, însă poate și semne de însănătoșire. Căci ar fi vrut să-i fie copilul rău și viclean, nerecunoscător, dar puternic, să biruie necazul.

— Vorbește, Ionică...

Mama se umili și mai mult.

— Vorbește, puiule...

Și deodată, copilul ridică semeț capul. În privirea mamei se aprinsese o lumină. Asta voia. Să-i treacă din afundurile sufletului în sânge, tot ce era vicleșug, răutate și nerecunoștință.

— Mamă...

Femeia continuă să-l îmboldească din ochi.

— Mamă, pentru ce nu m'ai lăsat în pușcărie?

Dintr'odată, tot curajul ei se prefăcu în fum. Pospai înșelător de avânt fusese și nu opintea de putere plecată din brațe și inimă.

— Să mă fi lăsat, mamă...

— Ionică, nu vorbi cu păcat.

Judecata copilului acum înfricoșa pe mamă.

— Ispășirea... Să fi ispășit crima...

— N'a fost crimă, măicuță.

— Ba da.

Cuvântul crimă îl alungase din vorbirea ei. Se ferea să-l și audă, parcă închizând urechile. Și ziare nu mai cetea de groaza lui.

— Să fi ispășit crima...

— Nu mai vorbi așa de urât... Nenorocire, zi...

Copilul răspunse serios:

— La cumpăna judecății, crimă se chiamă.

Mama se sperie. Ce gânduri grele pentru un biet copil!

— La pușcărie... la pușcărie...

În sfârșeala sufletului, femeia își uitase de pornirea ei dela început, o durea nerecunoștința copilului.

— Acolo e rostul meu...

— Nu mă chinui, Ionică... Ce să faci între ocupași?

— Să sufăr... să sufăr...

— Să suferi?... Pentru cine?... Pentru un argat?..

Nedreptatea răspunsului o învioră. Și ea avea lipsă, ca să-și întremeze puterile, de răutate și minciună.

— Era suflet de om...

— Un hoț și un ticălos...

Tot necazul, pornit din nevoie, acum se îndrepta cu patima adevărului împotriva mortului. El, de bună seamă, era de vină. Lui ce-i mai păsa?... Dar Ionică?... Ionică?..

— Și pe urmă, l-am plătit cu bani, cât nu-i făcea pielea...

Femeia nu-și mai recunoștea puterea. Răutatea îi adunase sufletul în obezi de oțel.

— Mamă, era un tovarăș bun...

— Un nemernic... un hoț...

— Zadarnic... Crima-i crimă...

În femeie izbucni un sentiment mândru de triumf.

— Dumnezeu, Ionică...

— Ah, Dumnezeu!.. se înfurie copilul... Pentru ce, Dumnezeu a ales mâinile mele?..

Femeia nu mai putea ști ce să dorească.

— Pentru ce, Dumnezeu... repeta copilul.

Cuvântul Dumnezeu, aruncat cu desnădejde, izbi în plin. Mama se cutremură.

— Dumnezeu?... Pentru ce?..

— Taci, copile, nu judeca pe Dumnezeu...

Și, pierdută în suflet, lipsită de orice argument, se apropie de copil să-l sărute.

Copilul privi cu ochi minunați. Orice răzvrătire dispăruse. Mama prinse clipa.

— Dumnezeu e bun... El are grijă de noi toți...

Copilul nu-și mai putu ține plânsul, de atâta bunătate. Mama după el.

— Dumnezeu... Dumnezeu...

Atunci, copilul izbucni:

— Mi-e frică, mamă... mi-e frică...

Și în timp ce mama plângea pe lacrimile copilului, un gând cinstit îi învioră sufletul:

— Se teme de Dumnezeu... Asta-i bine...

* * *

În birou, seara târziu, doctorul Timofte relatează lui Fleșeriu și lui Feurdean, rezultatul examenului medical. Mama ascultă, cu inima strânsă, din odaia vecină. Doctorul n'a înțeles nimic din boala copilului, doar era prietenul lui Feurdean și om de aceeași teapă. De gura bărbatului și-a dus copilul. Ce poate cunoaște un om care cercetează sufletul ca pe un organ al trupului, cu ciocăniri, ascultări și examinări de sânge.

— Trebuie explicat, convins... susținea Feurdean. E un băiat inteligent.

— Aci e greșeala voastră, a psihologilor de școală clasică... Rațiunea și inteligența sunt valori fără putere. Felul de comportare al omului e condiționat de sentimente.

— Mare pricopseală și psihanaliza voastră!.. Operă de șarlatani...

— Psihanaliza e singura metodă, care poate afla în noianul obsesiunilor, fobiilor și al tuturor tendințelor morbide, cauzele reale ale suferințelor...

— Mai cinstită atunci e spovedania înaintea preotului. Ea nu torturează și mai ales nu instigă.

Și mama își amintește de ședințele la doctorul Timofte, dela care copilul se întorcea și mai trist și mai vlăguit. Zadarnic! Zadarnic l-a descusut. Copilul devenea mai închis în el și parcă rușinat chiar.

— Voința, doctore... voința întemeiată pe gândire și rațiune...

— Moft... Conflictele dintre om și judecată, nu voința le poate rezolva.

— Pentru mine, chestiunea e simplă. Ionică suferă efectele unei castități intelectuale...

— A unei castități amoroase...

Mama e indignată. Și totuși nu poate rezista tentației de a asculta.

— I-a fost întunecată toată copilăria de un Dumnezeu crud și de un iad plin de torturi...

— Nimeni n'a știut să-i conducă tendințele spre o dezvoltare armonică.

— În locul lui Fleșeriu, eu i-aș face o lecție bună de științe naturale și cu ea l-aș vindeca.

— Femeia...

— Dragă doctore, nu eu pot fi considerat de dușman al femeilor. Dar prea o țineți într'una, prea mult libido și sublimare...

— Am ajuns, din convingere, să nu găsesc în nici un conflict sufletesc altă deslegare decât femeia.

— Atunci — făcu Fleșeriu — femeia...

Mama simte inima răsucindu-i-se ca în strung. Cum, bărbatul ei rostind atari cuvinte?... Și parcă înclinând a crezare... Era ca în vis. Ar fi vrut să țipe, să izbucnească și totuși zăcea fără putere, pe pat.

— Când s'o scăpa de teroarea lui Dumnezeu?..

— Când iubești, uiți pe Dumnezeu...

— Știu ce am de făcut... , interveni tatăl.

Oamenii se pregăteau de plecare.

— Și încă ceva... , zise Timofte.

Mama încercă o senzație tristă, o presimțire ciudată.

— Mai scapă-l de influența nefastă a mamei...

— Asta da... , aprobă Feurdean. Ea-i veșnica amenințare a lui Dumnezeu și a Iadului.

Mama căută speriată prin întuneric. Cum asta era un rău?

— Asta n'ar fi nimic, făcu doctorul.

Femeia simți un tremur ca de friguri, sgâlțându-i trupul.

— Iubirea ei vatamnă de-a dreptul copilului. Este o iubire incestuoasă, de natură sexuală... o iubire atât de pătimașă, ca a celei mai perverse amante...

Femeia nu se mai putu reține; plecă din dormitor, să nu mai audă. Iată cum, mizerabilii tâlcuiau dragostea ei! O clipă stătu în odaia copilului, cătând zăpăcită la icoana Sfântului Niculae. Dar cuvintele de rugăciune trozneau în ureche, ca surcelele. Apoi fugi la baie, să-și spele lacrimile.

* * *

În drum spre Veștem, dragul ei sat de altădată, pe măsură ce se depărta de oraș, doamna Fleșeriu simțea o învioreare a puterilor și o întărire a cugetului. Și doar nici treizeci de kilometri nu despart satul de Sibiu, dar alt aer, altă priveliște. O trăsurică pe drum de țară, sau un copil mânând pe deșelate vitele din urmă, desfășurau până în orizontul sufletului, acolo unde simțirea caldă se unește cu cerul smălțuit, amintirea vieții trecute, ca pe o roată. Pălăia în sufletul ei o mărunță agitare, ca de început de beție. Prea s'a lăsat prinsă de nenorocire, prea din vina ei a fost copleșită de aerul otrăvit al orașului. Acum se înțelege de ce, la fiecă pas, întâmpina câte o piedică de câte ori voia să urnească o acțiune cu temei; apoi, încetul cu încetul, s'a văzut în prinsoarea vieții, închircită într'un soi de delir păcătos, bătătorind pe loc aceeași și aceeași gândire.

Noroc de plecarea bărbatului la București. Atunci și-a luat inima în dinți. Parcă și el contribuia la astă stare pe loc. Severitatea și puterea lui, în loc să-i dea curaj, mai rău o înfricau.

Acum și-a luat copilul și împreună la țară, la vrăjitoarea din Veștem. S'a înțeles din timp cu cantorul și cu nevastă-sa, oameni de ispravă și foarte devotați, din cele timpuri. Mama întoarse o privire zâmbitoare către copil. Era o escapadă! Întâmplarea avea farmecul de taină al unei escapade. Și asta o înviora. Parcă pentru întâia dată era singură cu copilul. Și din nou, amintirea păcătoasă a doctorului Timofte. Escapadă, dragoste incestuoasă! . . . Dar a trecut ca o umbră. Copilul vorbea cu un ofițer, bine dispus, vesel chiar. L-a scos pentru o zi din mediul cel întunecat, școală, profesori și elevi, parcă laolaltă dușmăniți împotriva-i.

Ofițerul povestea despre bravura lui de cazarmă și manevre: teme tactice, trageri cu mitraliera, lupte cu grenada, instrucție cu arma.

Mama avu un tresalt de spaimă. Intervenii. Ar fi vrut să schimbe vorba. Dar copilul nu se lăsa; îl interesa vorba de cazarmă. Doamna Fleșeriu răsuflă odihnit. A trecut parcă proba. Ionică nici n'a schițat vreo mișcare. Și gândurile îi sunt înapoi, la bărbat. L-a înșelat, fără îndoială. E prima înșelare într'o căsnicie de douăzeci de ani, dar nu după gândul neghiob al lui Timofte. Mama surâse: și-a înșelat bărbatul! A plecat fără știrea lui. Nici n'ar fi îndrăznit să-i spună că merge la vrăjitoare, căci Fleșeriu, pe vremuri, n'avea ochi s'o vadă; o batjocorea în predici și a pârît-o jandarmilor unguri. O adevărată luptă a organizat împotriva femeii, fără izbândă. A mobilizat pe doctor, primar, jandarm. Țăranii, pe față, se țineau de partea popii, dar când jandarmii au vrut s'o ridice, ei au ascuns-o și au jurat pentru ea. Era o putere indispensabilă satului. Și iată, că preoteasa ajunsese să plătească pentru bărbat.

Trenul mergea încet, un tren personal, local, între Sibiu și Turnu-Roșu, ținând la țacăneală, bună tovărășie fiecărui călător. Doamnei Fleșeriu îi veneau gândurile cele mai potrivite, gândurile de lipsă. Căpăta îndrăzneală, ea, ființa timorată până atunci. Chiar și fuga de acasă și învoiala în ascuns, cu copilul, trădarea bărbatului, îi produceau un sentiment de liniște, de voie bună. Curajul. Iată ce-i lipsise, iată ce părea că a dobândit acum. Și curajul acum era tot una cu sănătatea.

Când trenul și-a rărit mersul, sufletul femeii s'a năpustit parcă pe fereastră, la cei câțiva pomi și o cumpănă de fântână

care fixau pe mare întindere, întregul cuprins al fericitei ei tinereti. În gară, o aștepta cantorul și cu nevasta lui. Și ei erau în complot. Ce bună senzație! Se simțea oarecum apărută, în satul ăsta. Nimeni n'avea să știe. Vrăjitoarea îi aștepta acasă. Pentru oamenii din sat, sosirea ei era o simplă vizită la niște vechi prieteni. De altfel satul era gol, oamenii duși la muncă, și pe băncile de lângă poartă, nimeni nu străjuia. Copiii singuri o priveau mirați.

— S'a schimbat timpul, bade Artemie. După copii, cunoști mersul timpului...

— Așa e, doamnă preoteasă..., făcu omul; unii mor, alții se nasc...

trece, trece timpul.

Femeia nu lua seama la grava întrerupere a omului. Era fericită. Copilul la fel, sburda pe lângă ea. Casa cantorului se găsea la începutul satului. În poartă, o aștepta vrăjitoarea. Nu se mai temea, ca pe vremea popii Fleșeriu.

— Bună dimineața, leliță..., făcu doamna Fleșeriu.

— Săr' mâna, doamnă preoteasă.

— Am venit, lelițo...

— Știu, păcatele...

Preoteasa se minuna de bunăvoința femeii. Nu părea de fel învierșunată. O luă de o parte.

— Leliță Frusino, am venit cu mare credință la dumneata... Iată, te-oi plăti bine...

— Nu-i vorba de plată... Doamne ferește!.. ci de omenie...

Preoteasa ar fi vrut s'o îmbrățișeze, atât de bună îi părea femeia cea urgisită. Știau pe semne oamenii ceva, de-o apărau atâta. Și preotul cum greșise!

— Leliță Frusino, știi păcatele care m'au adus. Copilul meu a ucis un argat.

— Știu... pe Mihai.

— L-a ucis din greșală... dar fapta tot omor rămâne...

Mamei îi veneau lacrimile până în căptușeala pleoapelor.

— De atunci, nu mai are odihnă. Mâncarea nu-i priește, învățătura-i zadarnică, iar somnul nu-i e somn... Poți face să uite?

— Să 'ncerc.

— Dumneata care poți face să uite omul dragostea, fă să uite și Ionică, durerea.

— Doamnă preoteasă, în dragoste, cu puterea nevastei nimicesc pe cea a ibovniciei...

— Fă la fel și cu copilul... Vezi dumneata, în el sunt două moșteniri, cea dela mine, slabă și păcătoasă, care-i îndulcește simțirea... și cea dela tatăl său, puternică și voinicoasă, care trăiește în brațe și piept, năpădită de simțire... Alungă tot ce-i dela mine și lasă să crească, cu voie, numai puterea cea adevărată a tatălui...

Vrăjitoarea clătină din cap.

— Greșești, doamnă preoteasă...

— Ba, nu greșesc...

— Greșești, doamnă preoteasă, fiindcă numai noi, femeile, știm să fim tari, fiindcă numai noi, femeile, facem copii în dureri și cunoaștem durerile...

— Leliță, vreau să fie tare ca tatăl său...

— Nu te 'ncrede în tăria bărbaților... Ei sunt tunet fără trăsnet...

— Nu, leliță... Fă cum îți spun și dă-mi înapoi un alt copil. Dărâmă tot ce are prost dela mine și lasă tot ce are vârtos dela tatăl său. Să fie haiduc, să îndrăgească pușca din nou, și să nu se îngrijească decât de viața lui, chiar dacă ar fi să mai ucidă și un copil nevinovat...

II

Dimineața, la căpătâiul copilului, mama veghea cu grijă, să fie de față la deșteptarea lui. Adormise greu copilul, către zorii zilei, după o noapte agitată, când sgâlțâit de hohotiri de plâns, când scuturat de tremur mărunț ca de friguri. Și ce bine arătase după vizita la Veștem! Vrăjitoarea izbutise, singură, cu practicile ei primitive, în pofida păgânelor învățări ale lui Feurdean sau spurcatelor propuneri doftoricești ale lui Timofte. Singură, cu păr de mort, pământ dela mormânt, creier de broască și inimă de cocoș negru, reușise să redea copilului voia bună, somnul revărsat până 'n ziuă și colori de viață în ochi și în pielea obrazilor.

Și dintr'odată căzuse năpasta. Dela cine? Tocmai dela Șoimaru, profesorul de latină. Că nu se putea suferi cu Fleșeriu, asta era altă socoteală, dar să izbească în copil? Să-și arate invidia și neputința, în chipul ăsta?..

Mama încercă un surâs de satisfacție, abia perceput, printre pleoapele grele de grijă și nesomn: Șoimaru e invidios pe bărbatu-său și azi, ca și altădată. Amândoi au fost preoți de țară, amândoi sunt azi profesori, dar Simion îl copleșește cu știința, puterea și autoritatea lui.

Mama tresare pe propriul ei gând. Oricum... să se răzbune atât de mârșav! Și-și amintește de întâmplarea de ieri. Cum plecase de liniștit copilul, cu lecțiile învățate până la una, cu temele scrise frumos, gata de joacă și prietenie. Și cum venise înapoi? Gâfâind, palid, cu inima bătându-i în coșul pieptului... Și avea de ce. Fiindcă a trântit în recreație un copil, să-l înfrunți așa?.. Doar joacă fusese și învoială pe din două. Se putea ca Ionică să fie învins...

Din nou, mama are un zâmbet de bucurie. Ionică e, prin urmare, voinic, nu așa cum pare, și în trupul lui firav a moștenit dela tată-său, mușchi de oțel și mișcări iuți. Iute însă se sperie, ca de un gând nelegiuit. Copilul doarme doborât, cu toată vioiciunea lui, de cuvintele unui păcătos.

— Mă, să te ferești de Fleșeriu... , a zis în batjocură Șoimaru, făcând dreptate copilului plângăreț... Țasta te și omoară, ca pe Mihai argatul...

Și clasa a râs, iar Ionică a căzut deodată în vechea lui desnădejde.

Ușa odăii se deschise și tatăl intră binișor.

— Ce face?

— Doarme.

Mama își privește bărbatul și are o tresărire. Bărbatul său e gata de oraș. A înțeles. Va merge la școală, ca să aștepte pe Șoimaru. Doar azi n'are lecții. Inadins se duce, să se răfuiască laolaltă. Și gândurile mamei sunt pline de înfăptuiri eroice. Copilul doarme odihnit, gândirea ei e liberă. Și pe ea, a vindecat-o vrăjitoarea din Veștem. Nu mai e firavă și plângăreață. Urmărește, pas cu pas, mersul bărbatului său. Iată-l falnic trecând pe stradă. Poate îl întâlnește pe Șoimaru chiar în colț.

Sau nu, mai bine e în cancelarie. Și chiar în curte, în fața băieților. O să fie scandal. Ei și?.. N'o să-l dea afară din învățământ, pentru asta. Dimpotrivă, toată lumea o să-l laude: și-a apărat copilul, și-a apărat nevasta.

Gândurile femeii au o ușoară opreliște. Și-a apărat nevasta? Nu prea înțelege cum, dar gândul e prea bun, ca să nu-i dea voie slobodă. Copilul doarme adânc; răsufierea lui regulată îi mișcă gândirea valuri, valuri. Când tatăl se va întoarce victorios... Victorios?... De bună seamă! Să-și pleznească dușmanul peste față, ca pe un nerușinat. Doar nu mai sunt preoți. Și chiar dacă ar fi!.. Șoimaru ar merita și împușcat pentru atâta cutezanță...

Gândurile ei tremură ca în delir, și ca în delir, cresc mereu. Școala, șura cantorului, vrăjitoarea, ofițerul din tren, bătaia între cei doi bărbați... toate se amestecă, se întretaie se încalecă. Parcă aude vocea bărbatului în curte. Mama încă nu se mișcă. E prea bun timpul ăsta. Vocea bărbatului însă se precizează. Curiozitatea o rupe dela loc; de bună seamă s'a întâlnit cu Șoimaru și i-a arătat el ce poate virtutea unui Fleșeriu. Privește încă o dată copilul. Nici o grijă, doarme adânc. E și de înțeles, după o noapte de nesomn și de chin. Mama se ridică, și în vârful picioarelor, părăsește odaia.

Se aude și un glas de femeie. Pesemne e doamna Dragomir — o femeie sfântă — venită disdedimineață să se intereseze de soarta copilului. Bărbatul său vorbește în bucătărie. Bucuroasă, doamna Fleșeriu a deschis ușa, dar în prag se oprește cu respirația strivită în coșul pieptului. În bucătărie, o femeie străină, îmbrăcată orășenește, nu prea tânără, însă cu obrazul și buzele drese de vopsea și părul ca alama.

— Felicio, am angajat pe Fräulein, fată în casă...

— Fräulein, fată în casă..., repetă femeia.

— Da... Să-ți mai ajute și la bucătărie...

Și pe urmă, fără nici o jenă:

— Se mai interesează și de Ionică...

Mama n'a putut zice nici un cuvânt. Clătinându-se s'a întors în odaia copilului. Avea impresia că se prăbușește dintr'o clipă într'alta și are lipsă de reazim.

* * *

Imediat după plecarea bărbatului, doamna Fleșeriu s'a repezit, prăpădul pământului, în bucătărie la femeia cea străină, s'o sfărtece.

— Te rog să pleci imediat...

Femeia făcea pe nevinovata:

— Dar ce s'a năzărit doamnei?

— Imediat să pleci...

Femeia a înțeles atunci necazul stăpânei: își temea bărbatul.

— Vedeți, că domnul...

— Să pleci, că de nu, te alung cu poliția...

Femeia s'a turburat puțin. Poliția e un cuvânt de mare spaimă pentru femeile de teapa ei.

— Doamna greșește, îngână ea, nu pentru domnul am venit...

Privirea mamei se întunecă lăuntric, în creier.

— Să pleci!.. să pleci!.. Că de nu strig sergentul de stradă.

Intre timp femeia și-a venit în fire. Doar a venit în casă în chip cinstit, ca servitoare.

— Doamna mă gonește, dar eu am pierdut poate alt loc...

— Te plătesc... te plătesc... Poftim, îți dau leafa pe cinci-sprezece zile... după lege...

Femeia începu să cedeze.

— Nu știi ce are doamna cu mine... Eu numai bine...

— Să taci... Cât te-a tocmit domnul?

— Opt sute...

Și apoi îmbunată:

— Să n'aibă grijă doamna...

Mama a plecat indignată. În ce grozavă murdărie o băgaseră. A luat din dulap patru sute de lei, în fugă, și s'a întors.

— Poftim... pleacă...

Femeia a vrut să mai spună ceva.

— Pleacă... pleacă..., o întrerupse doamna Fleșeriu.

Străina a început să bombăne.

— Poftim, gândi mama, face și nazuri. Cu bani nemunciți și tot nemulțumită...

Apoi s'a întors la copil, dar n'avea liniște. Copilul dormea mai departe. Doamna Fleșeriu a strigat din grădină pe bătrâna servitoare:

— Verono, vino 'ncoa și ai grijă...

Și a pornit în vecini, la doamna Dragomir. Prea o ținea năduful în piept. In ce hal a ajuns! La câtă cădere!.. Casa ei, pe mâna lui Timofte și a lui Feurdean...

Doamna Dragomir, femeie mult mai în vârstă și cu experiență, fără copii, deci fără grijă, a ascultat-o cu bunăvoință.

— Nu mai pot, doamnă Dragomir... Copilul meu a ucis... așa e. Dar tot curat este... Și acum vin oamenii ăștia, cu tot soiul de gânduri ticăloase, să mi-l pângărească... Învață-mă, doamnă vecină, ce să fac?..

Vecina a înțeles necazul, măcar că nu l-a trăit nicicând.

— Am încercat în fel și chip... și cu vorba, și cu plânsul, și cu doctorii și cu vrăjitoare... dar în zadar...

Și biata femeie, depănându-și amarul, mereu se întorcea la oful ei.

— Copilul meu a ucis... așa e... Dar tot curat a rămas... Să nu mi-l necinstească ei...

— Doamnă Fleșeriu, aș avea eu un leac...

— Care, doamnă Dragomir?

— Vezi... mă tem...

— Spune, doamnă vecină...

— E un leac catolic, dar noi, uniții, îl ținem de bun... Or, dumneata ești ortodoxă...

Doamna Fleșeriu încercă o mișcare nevoită a sufletului, ca un svâcnit. Așa era, neam de neamul ei ortodocși fuseseră.

— La orice păs, noi, după catolici, la Sfântul Anton...

De puterea Sfântului Anton auzise și doamna Fleșeriu, dar și aci bărbatul său îi fusese piedică: practici papistășești...

— Câtă durere n'a alinat Sfântul... câte doruri n'a împlinit...

— Vezi, doamnă Dragomir, copilul meu a ucis... Adevărat... dar tot curat e, căci păcatul nu i-a atins sufletul... Ce-ar fi, ca la nenorocirea lui, să adaug și pierzania sufletului?..

— Încearcă la Sfântul Anton... In firida din stânga a bisericii catolice... Nouă rugăciuni...

— Mă duc, doamnă Dragomir... mă duc...

— Uneori, dela cea dintâi rugăciune, se vederează puterea lui Dumnezeu, prin mijlocirea Sfântului...

Și doamna Fleșeriu a plecat fără să mai asculte restul poveței.

Chiar dela ieșirea din biserică, doamna Fleșeriu a și simțit începutul minunii. Fără întunericul smereniei, sufletul sta deschis și revărsat, ca un răsărit de soare. Altcum pricepea viața. Strada n'o mai ținea strânsă între umerii de piatră, decât să-i arate drumul; din grădinile curților o întâmpinau valurile de lumină parfumată ale boabelor de cireșe; și oamenii cătau la ea cu voie bună. La podul Cibinului s'a oprit, parcă să-și controleze, în oglinda apei, cursul sufletului desfășurat dincolo de țarcul simțirii.

Când a intrat în curte, un scurt tresalt. Femeia cea alungată cu două ore mai înainte, era pe bancă de vorbă cu Ionică. Mama doar a zâmbit. Și zâmbetul ăsta înțelegător, tot ca un dar al Sfântului Anton l-a cunoscut. Femeia se apropie cu sfială.

— Domnul, șopti ea, m'a întors înapoi... Eu n'am spus nimic...

Doamna Fleșeriu se înduioșă. Minciuna femeii n'o jignează și nici gândul de a fi părtașă la minciună. Minunea continua să se înfăptuiască.

La masă, copilul a râs și tatăl a mâncat cu poftă, apoi când tatăl s'a culcat și copilul a fugit în curte la joacă cu Fräulein, mama n'a mai avut liniște. O chema parcă înapoi Sfântul, în firida tainică a bisericii catolice. Atât de întărită venise ea de acolo, cu atâta dragoste și spor de viață, încât voia să-și arate, grabnic, recunoștința. Simțea că în sufletul ei se petrec schimbări de căpetenie și aceste schimbări, era de lipsă, să se înfăptuiască sub protecția atotputernică a Sfântului.

Din nou în biserică, privirea ei scăpată din huma moartă a ochilor șiroia de-a lungul faldurilor de aur ale altarului până în cruce, și din vârful crucii țâșnind într'un avânt de glorie, spre Dumnezeu. Iar din orga imensă, prin țevile goale, ea auzea parcă un imn solemn. Sufletul ei, odinioară pălpăit de candelă, acum și-l simțea aprins în strălucitul purpuriu al vitrourilor. Și în ruga ei, altcum pricepea pe Dumnezeu, nu într'o sbatere pe loc, cu închinăciuni sterpe de mătănie, ci pe larg cuprins, în afară de locul străjuit de icoană, fără nici o opreliște. Altădată implora, astăzi lăuda. Speriată, se învățase a se ruga tremurând, parcă în chinul Celui tras pe cruce; azi dimpotrivă, plină de curaj și cu putere, pipăia Dumnezeirea.

Fericită, a părăsit biserica. Dar nu grija copilului și a bărbatului o chema înapoi, ca altădată, ci trebuința de a trăi în plin.

— Te-am prins, coană Felicio...

Doamna Fleșeriu a întors, surprinsă, capul. Era Feurdean.

— Va să zică de astea-mi ești?... Acasă cu ortodoxia și în oraș cu papistași...

Zeflemeaua lui Feurdean nu-i turbură cu nimic cugetul.

— Am fost să mă rog...

— În biserică papistaș?...

— La Sfântul Anton...

— O să vă nenorociți copilul... O să-l înnebuniți sau o să-i puneți ștreangul de gât...

Femeia încercă o scurtă tresărire.

— Coană Felicio, desmeticește-te...

Mama vru să fie tare:

— Și ce să facem?

— Du-te acasă, chiamă-ți copilul, doboară icoana Sfântului Nicolae și spune-i: «Băiete, nu există Dumnezeu...»

Femeia începu să se rușineze. Feurdean țipa ca un posedat, roșu de mânie.

— Nu există Dumnezeu, coană Felicio... Înțelegi?..

Ea îi întinse mâna, de plecare. Feurdean îi bară drumul.

— Coană Felicio, în casa dumneavoastră, numai eu iubesc pe copil... dar ce pot face eu, dacă dumneavoastră, cu cele practici bigote, îmi zădărniciți orice mișcare de emancipare?... Sunteți niște fricoși... Dela dumneavoastră s'a molipsit copilul... Trezește-te, coană Felicio, să nu-ți vezi copilul cu ștreangul de gât, sau la casa de nebuni...

Și furios, îi întinse el mâna și trecu drumul.

După plecarea lui Feurdean, doamna Fleșeriu rămase în stradă, dezorientată. Cu toată noua ei pricepere, cuvintele lui Feurdean veneau prea împotriva firii sufletului ei... În acea clipă, un singur protector: Sfântul Anton. Și din nou urcă treptele de piatră ale bisericii. Acum avea să se aleagă. Să-și lase sufletul în voia lui. Cu siguranță, că prin creștet, îi va insufla har dumnezeesc, povățuind-o spre binele ei și al familiei ei. În biserică, de data asta, a avut parcă o a treia deșteptare. Sufletul revărsat în natură, apoi în spirit, se încheia acum, pe bolți de

piatră. Și a îngenunchiat, cu mare credință în minunea ce se înfăptuia sub ochii ei. În imensa singurătate erau doar ea și Sfântul Anton, chiar și copilul Hristos lipsea. Tăinuiau laolaltă o conspirație și sufletul încerca plăcute senzațiuni de înșelăciune. Iși trăda parcă nu numai bărbatul, dar și neamul, și ăst sentiment de trădare îi aducea o liniște și o nădejde necunoscută. Iar sufletul eliberat se încheia într'una pe bolțile de piatră.

Când s'a deșteptat, sticlele roșii ale vitrourilor erau prinse de întuneric. Afară soarele coborîse spre asfințit. O energie, necunoscută în ea, îi conducea pașii spre casă. Nu știa ce-o să facă și ce-o să spună, dar avea siguranța unei acțiuni fără greș.

— Sfântul Anton o să mă lămurească...

Nu s'a oprit la doamna Dragomir să-i mulțamească, n'avea timp, minunea cerea grabnică înfăptuire. Din fundul curții, din zăvoi, se auzea glas fericit de copil. A trecut peste, deși era glasul copilului și s'a oprit în birou. Aci, bărbatul își pregătea lecția, ca de obicei, greoi dar inteligent, repetând după plan, cu glas tare, cele învățate, pentru a doua zi la școală.

— Simioane..., făcu ea cu gravitate.

Bărbatul schiță o mișcare nervoasă.

— Ce vrei?

Femeia era de tot liniștită:

— Am venit să vorbim despre copil...

Bărbatul răspunse în răspăr:

— Ce vrei cu el?... Am eu grijă...

— Nu, Simioane... Trebuie să luăm o hotărîre grabnică... Altcum, mă tem. Să n'ajungă la casa de nebuni sau cu ștreangul de gât...

— Prostii..., făcu bărbatul.

— Așa am crezut și eu... Vezi tu, noi am fost mai fricoși decât el, și dela frica noastră s'a molipsit și el sârmanul... Să ne trezim...

Repetă cuvintele lui Feurdean, ca și cum ar fi fost ale ei; gândește și trăite de ea. Totdeodată își strângea sufletul asupra chipului copilului, ca și cum l-ar fi învelit într'un sac.

— Și ce vrei?

— Să-i spunem adevărul...

Bărbatul se răsti din nou :

— Care adevăr ?

Sufletul femeii se înalță o clipă, din prinsoarea minții. Vorba și gândul rămaseră de tot omenești.

— Adevărul asupra lui Dumnezeu... De acolo pleacă nenocirea. Frica noastră de Dumnezeu... ea, și numai ea îl chinue...

— Prostii...

— Nu-s prostii, Simioane... Adevărul...

Bărbatul se uită crunt la ea, dar femeia îi susținu curajos privirea.

— Ce ai înnebunit?... Ți-a luat Dumnezeu mințile ?

— Adevărul din cărțile acelea... și arată cărțile de geologie.

— Femeie, du-te de te culcă... Ai vedenii...

— Simioane, se ruga doamna Fleșeriu, ajută-mă să scăpăm copilul... Cheamă-l la tine, explică-i, scapă-l de teroare... de teroarea lui Dumnezeu. Trebuie să nimicim pe Dumnezeu, altcum...

— Pleacă, că mă 'nfurii... Or, vrei să-ți bați joc de mine?..

Femeia deveni rugătoare :

— Cheamă-l... vorbește-i... Tu ai darul să-l convingi, ai și posibilitatea... Priceperea ta e mare și toate cărțile îți stau în ajutor...

Atunci bărbatul se înfurie :

— Vrei să-mi bat joc de viața mea?... de trecutul meu?... Uiți că sunt preot... Ce, o să-mi necinstesc darul, acum la bătrânețe?..

Femeia n'a mai zis nimic și a părăsit odaia. Hoțărîrea ei era însă nestrămutată. Era lămurită. Prin marea taină încredințată ei de Sfântul Anton, sufletul i s'a desfășurat ca un pod de lumină între pământ și cer. A trimis pe servitoare după copil, apoi s'a dus în odaia lui. Aci, se cuvenea o nouă ordine. Icoana Sfântului Niculae, candela, ștergarele nu mai aveau ce căuta. Gramofonul, da... și pe păreți, chipuri tinere de femei. Să-i fie somnul cât mai fericit.

Copilul a surprins-o coborând icoana.

— Ce-i mamă ?

— Ionică, am să-ți spun ceva...

Băiatul era grăbit :

— Acum, mamă?

— Da. Stai jos...

Copilul s'a așezat lângă ea.

— Ionică mamă, am să-ți spun o vorbă... și tu să-i dai ascultarea cuvenită...

— Sunt gata.

— Când erai mic — îți amintești? — îți făceam pom de Crăciun și îți puneam ghetetele la gura sobei, pentru darurile dela Sfântul Nicolae...

— Da, mamă...

Din birou, venea îndesată, toceala lui Fleșeriu. Supărat, bărbatul se plimba cu pași mari prin cameră, recitând tare, să astupe sub maldărul cuvintelor din carte, gândul răzvrătit, care continua să-i svâcnească în creier.

— Inchide ușa, mamă, să nu deranjăm pe tata...

Copilul s'a supus și apoi a venit lângă mamă-sa. O dulce moleșcală îi trecea femeii prin trup. Senzația de înșelare se preciza, dar cu atâta odihnă și mulțămire!..

— Ai plâns, când ai aflat că nu e moș Crăciun...

— Așa-i, mamă...

— Ai plâns, aflând că Sfântul Nicolae nu-ți aduce jucării, în ghetete...

— Da, mamă...

— Poate o să plângi și acum...

— De ce?... făcu băiatul, minunat.

— Ei binè, află... Nu există Dumnezeu!..

Copilul aștepta cuvântul ca o deslegare.

— Nu există Dumnezeu... Nu!.. Trebuie să știi...

Copilul sări de gâtul ei.

— Nu e?... Ce bine!..

Mama deveni elocventă :

— Toate-s minciuni. Feurdean are dreptate. Știința și filozofia au nimicuit pe Dumnezeu... Ascultă bine ce spune tata la școală. Ți-l adevărul!.. El încă nu vrea, acasă, să-ți spună. Te crede copil...

— Nu mai sunt copil...

— Nu e Dumnezeu... Uite sus... De azi înainte, nu mai ai lipsă de Sfântul Niculae...

— Plec, plec... să-i spun și lui Frăulein... și a sbughit-o pe ușă.

Mama a rămas singură și parcă părăsită. Era trădată, la rândul ei. Dar tot pe pământ... Sus, sus, la celălalt capăt al podului sufletul și-l simte fără osteneală absorbit în marea și singura putere, cea fără de naștere și moarte fiind, și fără de greșală.

S'a trântit pe pat și a închis ochii. Gândurile îi sunt din nou la Sfântul Anton, la orga cea cu țevile argintate și la valurile de piatră, în care se încheagă sufletul. Gânduri felurite îi vin în minte, ca înaintea somnului. Spusele lui Feurdean, părerile lui Timofte... O clipă se oprește asupra bărbatului: ce laș!.. Apoi din nou, gândul trădării și sentimentul fericit de libertate, legat de ea. Nu există Dumnezeu aci, acum... Ea știe că există dincolo... E mai sigură ca slăbănogul ei de bărbat... Dar jertfa face legătura dintre Dumnezeu și om... I-a arătat-o Sfântul Anton, prin calea minunii. Oare, dacă Ionică și-ar tăia vinele mâinii și ar fi gata să moară, ar mai precupeți sângele ei ca să-l scape?... Or, sângele, ca și sufletul, de-a lungul veacurilor înapoi, tot în Dumnezeu își are obârșia.

Și mama, prin vis, își simte sufletul vas deschis, din care curge în șipot, sânge de viață, în sufletul copilului.

VICTOR PAPILIAN

VERSURI

O R E

Unde pășește el, pune și cerul mila!
Dar nu stă 'n șea de aur « N'aude, n'a vede »!
Poruncește piticilor să m'afunde 'n rezedă;
Nu-mi dă somnul pământului, nici harul datu-mi-l-a!

Rugina lui mi-e luciu pe-armuri când o presară —
Iar eu, neștiutorul canoanelor din stepe,
Eu cu ce boante semne, falangelor sirepe
La cer, prin stropii tropotului, luceafărul de seară!

Portret nu-i văd în boabele grânei și 'n coluni;
Inelu-i pune-amprente elitrelor în vis —
Nu-i prins în fumul unor viori de bectemis,
Nici bătut cu scufițele 'n vecernii la nebuni.

PODUL ELEAT

Spre zori, podul era unghi spart în infinit,
Ca 'n faustiana pentagramă;
Văzui oțelul cerului în rouă, descălit,
Și 'n cuiburi nins lunarul menestrel de scamă.

Indrăgostit în somn, purtam mâini vibratile
 Pe mușchiu-i ud, mușchiul cu zile;
 Rinocer părea podul, neînțeleș de blând
 C'un colibri ce-i pigulea viermișori de gând.

... Impovărat de jerbii treceam
 Pe pod și de parfum mă 'mpleticeam;
 Mi-am jucat fantezia la ruleta insomniilor
 Și-atât mai aveam, jerbii, — ochilor, stihiiilor!

Ape luceau ca râul de aur pierdut,
 Aștrii crupieri se schimbau la orizon,
 Jucătorii verzi se-asvârleau din balcon,
 Și jerbii încrustau un vis pe scut.

... Melcii podului îmi cresc pe timpane
 Și mucegaiul alb din chei de bolți —
 Podu-i beat de 'ncremeniri inumane
 Și 'n albie sonoră deschide șapte porți.

Melcii podului îmi dau polei de frești;
 Indreaptă mânuși optice spre mine și zodii —
 I-aud cum înalță huma 'n flori de cești,
 Și's răstignit pe piatră 'n pliscuri de erodii.

Deschiolați-vă agate 'n cadran,
 Să luăm drumului-mare, nestemata namilă,
 Să nu mai stea obsesie pentru samaritean,
 Și brățara lăstunilor să nu-i fie labilă!

S'ascundem orga 'n piatră de bătaia cu flori,
 Spre-a nu 'mbulzi iubiri, ci litofage —
 Diapazonul daltei lovit interior
 Să schimbe 'n corifei trilobiți și alge!

... Pod al sinuciderii, pod fără dare,
Ai uitat rigoarea meridianelor,
Pod al berlinelor și al pavanelor,
Inel de șarpe năpârlit spre mare!

Gale de greeri dai celestei săli de arme;
Ei cântă ca demenții lui Poe în libertate —
Prințese mici n'aplaudă, căci pot să li se sfarme
Măinile mici Tanagrelor alienate.

... Pe acest aeroport de îngeri și hulube
Stă umbra ce-a văzut reversul selenar,
Umbra cum i-albușul ouălor de mierlă,
Umbra 'n crinolina vânăță din hrube;

Podul i-ar bea sângele ca unui buratic
Dar brațele lui sunt șerpi ținuți în spirt;
Umbra-și deșiră 'n unde trena ei cu plumburi
Și pescuește-un teatru de păpuși aquatic.

Vreau poemul hoinarilor ce scui pă de pe pod,
Narciși privindu-se 'n curcubeu salivare —
De li s'au spart efigiile 'n ape curgătoare,
Să-i scuipe Zodiacul cu plod!

Scuiatul lor, alene pogorît păiangăn,
Urzi-va spuma de zeițe dătătoare:
Ele-or pluti departe 'n estuare,
Ei scui pă dinți de lapte 'n soare ca din leagăn.

... Apolodor ce schimbi și fără dinamită,
Zidește 'n pieptu-mi cicluri sfârșind cu vorba « stele »
Și-ți voi aduce duhuri sfrijite pe vintrele,
Chin centrifugal, scrâșnire aurită.

Un râu de Iad e gata 'n valah terțiar;
 In industrii oftatul sculpturilor din pâcuri;
 Pe dâmburi să nu știu de-s potolite focuri,
 Ori ocolite 'n vârstele-mi cu glesne 'nfipse 'n jar.

... Jepi 'ngenunche pe-altitudini de meninge,
 Cirezile boite simulează calvaruri
 Și-mi suie precum lui Pafnutie 'n varuri
 Și visul în viteză farurile-și stinge.

Sub pod sunt arcadele afumate de nave;
 De ce lăsați să mearg' un tractor pe catedrală?
 Și bicicliștii goi printre domuri suave?
 In porfir mai este o firidă goală?

Liliac, dă-mi unghiile de hibernări pe zid —
 Dar nu mă vor prinde năeri 'n berete?
 Podule, tu ai un sistem de planete?
 Ești alb! Geloase vidrele pleoapele închid...

Cine mă 'nchide c'un baraj de nimfe?
 Din sloiuri voi dura cariatide pioase!
 Pontoane de fosfor peste rotiri de limfe,
 Vreau să vă 'nnod cu mătase.

... S'a 'ntins lacul magic de viori al Cremonei
 Pe ape sub podul cu maștri 'n extaz
 Veniți s'afunde paltinul sculptat o viață 'n iaz,
 Interior să prindă culorile-anemonei;

Dar podu-i împietrește; se 'mbăiază
 In alhimiile viorii — doar Selene —
 Sânul ei acum, i-actinie și rază,
 La podul eleat, la inimă, la gene...

FURNICARUL

Cineva se mișcă sub aurul, sub ortul,
 Inmiit în mici pușculițe de brumă;
 O fi clownul ce doarme 'n scutecul statuilor?
 O fi ariciul care nu poate sparge cortul?

Nu-i semn la deshumare nici un roi melifer;
 Nu orbește 'nvierea fagii păzitori;
 Domnul și-a 'nvelit în sită nimbul
 Pentru alte tepci de aur din eter.

O fi acel cu tolba subpământenei hostii?
 Alt portativ catapetasmelor de sare?
 Dar plugul însoririi ară 'n cuibul cucilor
 Să nu se dințeze 'n spuza din prăpăstii.

E ceasul când se darmă noi falii de mătase,
 Râu-și mută albia, iar cineva rămâne
 Și condurii smulși cenușeresei moarte
 Îi saltă 'ncet prin frunze pe vertebre piloase.

LEGAT

Vedeți, am fost cumva emul unui Villon?
 Drept închisori avui prăpăstii din Bucegi;
 Am vrut să fur colegiului de toamne un filon,
 Dar n'am găsit un unsprezece norocos în regi!
 Fugii pe drumuri strâmbe să nu văd beglerbegi;
 Porumbă neagră 'n suflet, la față tăbăcit,
 În van ard cu nitratul de vis păcate, negi,
 Arșița și frânghia mă cer nespovedit!

Și eu lipii urechea pe resturi de zăpezi,
Chipuri în mătase din prapur medieval,
Ringale și Ruxandre, să reunduiez;
Răcitu-m'am cu prinții unui mod pastoral;
Tânjii după-o tonsură și-un aurit pocal,
Sătul de lutul ars, de plită și mujdei,
Și gata să 'njghebez un ordin lilial,
Lovitu-m'am cu fruntea de-un prag de corbi și stei.

De n'am dat pentru mame, rugi, ca un sinod,
Am rupt limba văpăii din purgator pictat,
Să nu le ardă mâinile ce-au legănat, pe pod, —
Iar lotul meu fu danțul descărnat,
El, spre tumulul-regat,
Femenin alabastru din Sidon rotea,
Și 'n huiten am prins trup văluos și mat,
Cum aș păzi cu-o greblă să nu apună-o stea.

SIMION STOLNICU

CUM ÎNCEP UN VEAC ȘI O CĂSNICIE

XI

Sâmbătă 8 Ianuarie 1900

Iubite Boruzescule, am primit frățeștile tale urări de anul nou.... Dacă ai putut să te gândești la noi și să scii, este un început de probă că sănătatea ta are și ceasuri suportabile. Nădăjduesc că ai primit ieri, alaltăieri, din partea noastră, dar prin mâna Maicii Antonina, micul nostru semn de neuitare și de prietenie.

Nu ți-am mai scris de mult... Nu fiindcă te-ai fi mutat de pe soclul indestructibil unde te aflu în fiecare zi, dar pentru că dela un timp înoace trăesc într'o negrăită confuziune sufletească.

Știu bine că nu-ți aduc la cunoștință un fapt cu totul uimitor... Doar am venit de atâtea ori la tine, când mi-erai aproape, și te-am luat de atâtea ori martor întunecărilor și băjbâielilor mele... De data aceasta mă tem că sunt într'un progres suspect... Incepându-ți scrisoarea de față, simt cu dureroasă vioiciune depărtarea dintre noi și suspin după zilele când odăița ta era la îndemâna dorului și a nevoilor sufletului meu.

Amice, îți scriu azi, dintr'o pornire nelămurită și ciudată. Aș zice că viu la tine, nu pentru că știu precis ceea ce trebuie să-ți spun, sosit în fața ta, dar pentru că sper că voi găsi pe drum — adică scriindu-ți — preciziunea și claritatea, dezertoare în acest moment. De unde să încep, cum să cruț puterile tale,

și cum să biruesc, cu o comparație fericită, dezordinea gândurilor mele?

Dragul meu, mi se pare că literatura mea începe să se verse — prin nu știu ce spărtură din « casa apelor »!... — peste viața mea civilă!... Vreau să spun că proiectele mele literare, visurile mele, acele tainice schițe și notițe pe care le notăm cu un condei de fosfor pe pereții întunecoși, știuți numai nouă, acele fantasmagorii, de multe ori monstruoase, care împovărează capul unui poet, ca noul fruntea Ceahlăului... toate aceste năzăreli ale închipuirii, toate aceste iele ale basmului permanent în care trăește un imaginativ — iată că încep să-mi intre în casă, prin ușile zăvorâte, și să ceară tacâm, la masa mea!...

Mă urmărește un proiect de largă nuvelă, un fel de mic roman, care se petrece nu știu unde, în preajma unui castel feudal, sau a unui conac boeresc, pe vremea rapsozilor și a trubadurilor... Suntem pe valea Oltului ardelenesc sau pe valea Mureșului, așa dar dincolo de Carpați... Văd pe poalele codrilor de brad și de fag, și pe lângă apele care coboară în pași de cascadă, vechi castele cărunte, sate de iobagi și bordeie țigănești... Unul din castele e fără veselie de multă vreme... Groful cel bătrân a murit și grofina mamă tot așa, iar vlăstarul lor este departe, în slujba împăratului, prin țări străine și prin războaie... Intre robii curții, cu care se juca vlăstarul grofinesc, în copilărie, era și un dănciuc, ajuns de atunci încoace mare lăutar. Valahii îi ziceau Tilincă, fiindcă părinții lui erau țigani românești. Ungurii îi ziceau *Telelke*...

Intr'o zi, tânărul grof Istvanffy s'a înapoiat acasă, din războaie, plin de cinste și de daruri împărătești... Lume multă, nobilă, bogată și frumoasă a venit cu Istvanffy și bătrânul castel posomorât a întinerit deodată și a început să petreacă. Tilincă și cu taraful lui au lăsat bordeiele, țigăncile și copiii, cu săptămânile, și au desfătat, zi și noapte, ospetele și pe mosafirii grofului.

Stăteau țigani lăutari, sus într'o firidă largă cu ostrețe, deasupra mesei cu talgere de argint și cu torțe aprinse, și le sticleau ochii ca la niște pui de cioară, noaptea, într'o biserică, la utrenie... Câtă lume frumoasă era jos, în jilțurile dela masă! Cât aur, câte pietre scumpe și câte flori, erau pe hainele, pe

armele și pe rochiile cinstiților oaspeți ai lui Istvanffy! Dar mândră ca baroneasa Liliom nu era nici una dintre zânele pof-tite la castel. Și într'o zi, și a doua zi și a treia zi... , cântecele, gândurile și tot întunericul din ochii lui Telelke s'au îndreptat harnic și nebunește spre luminoasa Liliom.

După o iarnă întreagă de petreceri, stăpânul castelului a plecat la curtea împărătească, unde îl aștepta o și mai mare răsplătire, adică mâna unei domnițe, dintre fetele din jurul împărătesei. Telelke a ajuns iar Tilincă... S'a întors la bordei, și a luat iarși sărăcia la spinare. Rada, nevasta lui, era țigancă frumușică, dar cum o să mai stea porumbele alături de cireșile albe! Tilincă a rămas cu gândul dus, bleg și netrebnic, zile întregi... Rada, plină de grijă și turburată, s'a dus la o țigancă bătrână, doftoroaie și vrăjitoare, și a pus-o să-i ghicească ce boală a dat peste Tilincă al ei... Baba a căutat în ghioc, în bobi, în niște oale care fierbeau pe vatră, până când a aflat...

— Tilincă al tău este în ispită mare... Și-a lăsat inima roabă la frumusețe străină... Și nu e frumusețe țigănească... E frumusețe albă și boierească...

Da, măcar că doftoroaia ghicise boala, n'a putut s'o și tămă-duiască... Zadarnic Rada i-a adus daruri, zadarnic a făcut toate câte a învățat-o meșterea... Și a trecut vremea și codrii au înfrunzit încă odată și cucul zburdalnic și îndrăgostit a umplut zăvoaiele cu alintările lui... Dar stăpânul castelului și al țiganilor n'a uitat vioara lui Tilincă... Și s'a pomenit Ti-lincă și s'au pomenit ceilalți tovarăși ceterași că-i cheamă stă-pânul, departe spre miază-noapte, de pe unde vine Dunărea... Oamenii grofului i-au grămădit într'o căruță, cu scule și cu boccele, și i-au pornit pe drumul Peștei, pe când țigăncile și dănciucii își zmulgeau lafele de desnădejde...

Țigani au ajuns în Peșta, și-au frânt gâtul privind la atâtea mândre turnuri și castele de pe marginea Dunării plumburii și au început iar să desfăteze ospețele stăpânului... Dar unde era mândra Liliom, floarea florilor și zâna zânelor?... Cum să întrebe, pe cine să întrebe bietul Telelke-Tilincă?... Vorbea greu ungurește; cu alți țigani lăutari nu știa pe unde să se în-tâlnească; dela curtea lui Istvanffy — cea clădită lângă Du-năre — nu îndrăznea să se depărteze... S'a împrietenit și el

cu pescarii stăpânului și în noapțile când groful și tânara lui soție petreceau afară din castel și-a dat drumul în luntre, pe Dunărea plină de taină și de sălbi jucăușe...

Trecea Tilincă pe sub cetăți uriașe, negre și colțuroase, cu turnurile printre stele și cu temeliiile în plesnetele sclipitoare ale Dunării... Prin gratiile dela ferestre auzea viorile țigănești, râsete și cupele ciocnite... Unde era Liliom!? Liliom, Liliom, unde ești?...

* * *

Te uită, iubite Boruzescule, că m'am pierdut în scrisoarea mea, mai rău de cât țiganul meu Tilincă, în zănatica lui rătăcire, pe Dunărea din Peșta medievală!... Povestea aceasta amenință să ajungă pentru mine un fel de tunică a lui Nessus!... Nu pot să mă mai dezbrac de ea!... Mă simt una cu Tilincă și constat cu mirare că îi reprezintă dezordinile și interesele inimii cu o identificare totală... Imi lipsesc numai vioara și luntrea lui! Ies din casă, în acest miez de iarnă grea, răscolesc năuc omătul de pe străzi și alerg spre Dunărea închipuirii, a basmului și a unei duble nebunii de poet și de ins, pus sub pravilă, dar care visează să înfrunte pravila!...

Scumpe amice, trec printr'un ceas neașteptat și greu. Așa, fără de veste, prostește, pe nemâncate!... Șubreda, desgolita și absurda mea natură de visător mi-a întins o cursă perfidă, din care nu mai știu cum să scap, din care — și mai rău! — nici nu știu măcar limpede dacă voesc să scap...

O, iartă-mă, frate!... Iată atâtea pagini pline cu aiurelile unui cap nenorocit, ajuns... oala în care-și fierbe farmecele țiganca mea, baba din poveste!...

Așa stau treburile mele. Precum vezi prost de tot. Nu mai încap nici o îndoială că asemenea noutăți din parte-mi te vor mira, atâta cât prostiile omenești mai pot să mire pe un înțelept ca tine. Mi-e destul de greu să-ți vorbesc despre atari complicații și sbuciumări absurde, dar mă rog prieteniei tale ca și altă dată: îngăduiește-mă!

Judecând lucrurile ceva mai gospodărește, este nesănătos să-ți destăinuesc că, la începutul căsătoriei mele, visurile mele de poet, impaciențele mele literare și florile cuvenite soției

mele se asfixiază în căminul meu și dau năvală spre ferestre să iasă afară. Mă observ cu destulă luare aminte și cu destulă ironie. . . Dar nu e destul să te înțelegi și să te ironizezi. Trebuie să ai și puterea să fii om de onoare.

Dacă m'ai descoase ca altădată și m'ai întreba: am plecat dela povești ca să ajung la insalubra realitate de azi, sau am început să aiurez povești, fiindcă sunt bolnav din nou de frigurile pe care tu nu le-ai cunoscut niciodată? . . . n'aș ști ce să-ți răspund. . . Atâta cât pot să mă judec, mă găsesc complicat, absurd, monstruos, ca totdeauna! . . . Cresc închipuiri, povești și romane ca să fac din ele năvod de dragoste, sau semăn în mine și în alții sămânța iubirii, ca să adun apoi recolta, în hambare de literatură? . . .

A mai fost încă o împrejurare rău venită. Vreo cincisprezece zile am fiert fără apă. Nu pot să mai scriu acasă! . . . Biata mea Antonina îmi ucide orice bună dispoziție grafică! . . . Cum ne păcălim, ce nerozi suntem în planurile și în combinațiile noastre! . . . Când iubeam pe acest copil și-i așterneam pe hârtie inconstiențele mele mistificări, mi se părea că odată ce Antonina va fi lângă mine, soția mea, voi fi de o fecunditate literară prodigioasă! . . . Crâncenă dezamăgire! Ca să mai pot să scriu un rând, trebuie să aștept plecarea ei de acasă, sau să mă refugiez în această sală de bibliotecă, de unde îți scriu în ceasul de față. . . Cinsprezece zile această sală a fost fără cetitori. Azi, a treia zi după Bobotează, se redeschide și eu sunt primul ei credincios. . .

Dacă aș fi avut puțința să scriu și să mă istovesc, urmărind aventurile și cântecele de dor ale lui Tilincă, poate că aș fi acum mai liniștit și mai stăpân pe această dublă situație: a soartei lăutarului și a labirintului simțirii mele. . .

* * *

Iubite Boruzescule, aștept dela tine veștile laconic făgăduite în răvașul tău de sărbători. Aș vrea, din toată inima, să te știu deasupra durerilor și a nesiguranței! . . . Este și pe acolo aceeași iarnă aprigă, ca pe la noi? . . . Ce deosebire față de anul trecut! . . . Poate că, între munții plini de codri ai Mănăstirii Neamțu, e mai mult adăpost — deci mai puțin ger și Crivăț — ca pe podișul Galați-București-Craiova. . . Ce fac părinții tăi? A putut

vreunul din ei să vie lângă tine, cum era vorba astă toamnă? Cetești pe acolo ziare? Ai prins de veste că a murit bietul nostru Bonifaciu Florescu?... A murit regele boemei literare românești, măcar că, în aparență, era dascăl de limba franceză. Mă voi strădui într'o zi, să schițez această prețioasă și fantastică personalitate a profesorului nostru.

Dragul meu, nu mi-ai spus cum stai cu serviciul militar!... Ai fost chemat la recrutare?... Eu trebuie să apar înaintea consiliului de recrutare, în luna care vine... Și, firește, tocmai în capitala județului meu de origine... În locul acestei călătorii, cât de mult aș vrea să fac o alta — până la chilia ta!... Dar, scumpul meu filozof, precum vezi ți-aș aduce, în această inimă năucă, pe lângă prietenia fără moarte pe care ți-o păstrez, și o rătăcire nouă, vrednică de dojana ta...

XII

Înaintea căsuței arhaice din strada Semicerc, se oprește, printre nămeții clădiți cu lopata, o sanie zglobie. Elvira Iatropol, coboară din sanie și împovărată, cu pachete, ca o fată a lui Moș Crăciun, vine și trezește clopoșelul din verandă. Antonina e acasă, d-na Filipache și Clarița tot așa, dar Doru Filipache a plecat în oraș...

Elvira îi spune Antoninei:

— Nino, mai este în sanie încă un pachet ceva mai greu... Te rog trimite servitoarea să-l ridice... Sau, stăi!... Mi-l aduce birjarul...

Lăsă celelalte pachete, se întoarse la sanie și încărcă în brațele birjarului o cutie de lemn...

Transfigurată de frigul de afară, volubilă și afectuoasă, Elvira îmbrățișează pe toată lumea — deși mama și sora lui Doru sunt cunoștințe de curând — și începe să povestească și să desfacă pachetele...

Vine dela Brăila... Și-a luat un scurt concediu dela spital și a alergat să vadă pe bătrânul doctor Iatropol, care se cam vaetă de povara anilor... A văzut pe toți din familia Țanțu... Sunt toți sănătoși, și Moș Anghel și mama Vasilichia și copiii...

A fost de două ori pe la ei... Le pare rău că n'au putut să trimită mai din vreme — în traista lui Moș Crăciun — toate aceste daruri și pachete, trimise acum prin Elvira... Iată pentru d-na Filipache un jersu tricostat de Valeria... Iată pentru Clarița o iie, cusută tot de Valeria... Iată, aci, pentru Doru și Antonina o boccea întregă... Și iată și dela Anghel Țanțu un pachet cu ce-a crezut el că vă place mai mult...

A mai rămas cutia de lemn, nu prea mare, dar mai grea decât celelalte...

Elvira se uită iscoditoare la toți din jurul ei, ia dulceața de pe tavă, bea apă, fără grabă, și declară, arătând cutia pusă pe biroul lui Doru:

— Aci e un secret... Nu-l vădesc decât atunci când va fi de față și d. Filipache...

Antonina, cu o imperceptibilă iritare în glas, obiectează:

— Ei, nu ne mai ațâta și tu curiozitatea!... Ia presupune că Doru zăbovește din cine știe ce pricină...

Elvira răspunde categorică:

— Aci este darul meu de nunta voastră... Trebuia să vi-l fac mai de mult... Dar negustorul cu comanda n'a putut să mă servească decât acum... Am răbdat toți atâtea luni, să mai răbdăm un sfert de ceas, până când va sosi d. Filipache...

D-na Filipache și Clarița găsesc că Elvira are dreptate:

— Da, d-ră Elviro!... Mai încape vorbă!... Doru trebuie să sosească numaidecât...

Apoi vorba alunecă asupra iernii de afară, asupra Dunării care a înghețat tun, asupra guturaiului și a degerăturilor de care suferă toată lumea...

Elvira își aduce aminte ce i-a comunicat un coleg intern, adineaori, la spital.

— Știi, Nino, că Leon Tolstoi e greu bolnav?

Antonina nu se emoționează:

— E prea bătrân și prea celebru ca să-l mai putem căina... Zilele pe care le mai trăește sunt în paguba apoteozei lui...

Elvira crede că un om mare, un supraom, un semi-zeu ca Tolstoi... nu poate să ne facă să uităm biata lui umanitate, de lut, de anghină pectorală și de sudori de sânge...

Dar d-na Sofia Filipache nu știe cine este Leon Tolstoi, iar Clarița n'a cetit de el decât *Sonata Kreutzer*...

Totuși, Elvira exclamă, satisfăcută:

— Bravo, domnișoară Clarițo!... Dar ai înțeles ce spune moșneagul care istorisește?...

Clarița, cam încurcată și deodată rumenă la față, susține privirea Elvirei și afirmă cu ingenuitate:

— Da, domnișoară!... Am înțeles...

Elvira nu mai avu vreme să afle impresiunile Clariței, fiindcă Doru apăru în ușă și întrerupse convorbirea... Nu se mai vedea bine în odaie și numai Antonina putu să observe undele de emoțiune de pe fața lui Doru...

— Ce va să zică asta?... Stați pe întuneric?... Bine ai venit, d-ră Elviro!... Te-ai făcut scumpă la vedere... Cel puțin să te vedem la lumina lămpii!...

Elvira își reluă povestea, o rezumă, și apoi se sculă și puse mâna pe cutia de pe birou:

— Așa s'au potrivit lucrurile că odată cu darurile lui Moș Crăciun să sosească și darul pe care vi l-am promis...

Scoase capacul cutiei și hârtiile de umplutură și desveli, ochilor curioși și ațintitori, o statueta de bronz: miniatura celebrului *Moise* de Michelangelo...

Uimire, încântare, exclamații... Doru se înclină în fața Elvirei, îi luă mâna și i-o sărută, punând în sărutarea lui un preț fără proporții cu obligațiile momentului...

— D-ră Elviro... darul rezumă pe dăruitoare...

Antonina, încordată și mascată, alunecă prin brațele Elvirei... Clarița văzuse la școală o fotografie a operei lui Michelangelo... D-na Filipache, care era cu totul rurală, observă cu inocență:

— Doamne!... Ce să fie coarnele astea în capul unchiașului?...

Râseră toți, în frunte cu d-na Filipache. Elvira începu să-și comenteze darul:

— Am căutat să mă lămuresc și eu asupra acestui ciudat amănunt... De ce Moise are coarne?... Când m'am hotărât să-mi procur această miniatură, am căutat prin cărți, am întrebat pe câțiva cunosători... Ar trebui însă să consultăm o istorie a artelor sau vreo lucrare specială asupra lui Michelangelo...

Atâta țin minte că aceste coarne ale lui Moise vin dintr'o neînțelegere a textului Scripturii... Dar... putem să spunem: a fost o greșeală fericită!...

Antonina ședea în fața Elvirei, privind-o în ochi și admirând, cu dureri vechi și noi, splendida ei carnație... Tresări și scăpă din gură, fără voce:

— Foarte mulțumesc!... Coarne puse dintr'o fericită greșală...

Elvira trecu nevinovată, mai departe:

— Totuși așa a fost... În această operă care adună atâta energie iritată și atâta putere de stăpânire, coarnele acestea, foarte nefirești, ajung miraculos de legitime... Dar trebuie s'o luăm mai de sus... Îți aduci aminte, d-le Filipache, care moment din viața lui Moise e înfățișat aci?...

— ...Moise pogoară din munte cu cele Zece Porunci, scrise pe două plăci de piatră... Iată, astea pe care le ține sub brațul drept... El vede deodată urgia din tabăra lui Israel... Poporul beat de veselia apostaziei, dănțuește în jurul vițelului de aur...

— Așa e! Țsta e momentul... Câteva momente, după aceea, trăznetul cade... Moise izbucnește și sfărâmă tablele legii!... Dar opera lui Michelangelo a trezit discuții interminabile... Mi-aduc aminte că unii critici de artă vor să stabilească, până la fracțiunea de secundă, când a putut să aibă genialul și înfricoșatul legislator această atitudine: atunci când dă, întâi, cu ochii de spectacolul din vale, sau când a înțeles și s'a făcut negru de mânie și e gata să facă saltul leului...

Doru rățăcește, plin de tainic sbucium, între ideile auzite și gura încântătoare care le rostește... Dar se stăpânește și se ascunde:

— Bravo! d-ră Elviro!... Ne vorbește o medicinistă sau o estetă?...

— Zi, doamne ferește!... d-le Filipache... Să nu vă doară pe vreunul capul, pe aici, că atunci ai vedea imediat adevărata mea meserie...

Apoi cu o dezinvoltură uimitoare, prinde drăgălaș gâtul Antoninei:

— Tu ești cam indispusă, mica mea?...

Doru, complice din instinct, se întoarce către maică-sa și către soră-sa, acoperind pe Antonina și pe Elvira, și începe cu prolixitate :

— Ne lăsați cu gura rece... Ați cinstit-o cu ceva pe d-ra Elvira?... Ați mulțumit-o cu ceva pentru osteneala ei?...

D-na Filipache și Clarița se ridică și se uită una la alta, apoi la Doru... Maică-sa îi spune:

— Poate că ar mai trebui un ceai, un pahar cu vin?...

Doru zâmbește misterios:

— Ia vedeți, la voi, pe masă... Mi se pare că d-ra Elvira are noroc...

Clarița se duce și se înapoiază, radioasă, ținând în mâini o sticlă cu vin, plină de peceți, și un carton cu prăjituri...

— Dorule, tu le-ai adus!...

— Știu eu, Clarițo... Agenții lui Moș Crăciun, precum vezi, n'au plecat toți, de pe pământ... O mai fi fost încă unul, afară de d-ra Elvira...

Antonina privește cu capul aplecat, vinul și prăjiturile dela picioarele lui *Moise* și se întreabă:

— A fost o întâmplare, sau... o armonie prestabilită?...

Doru toarnă vinul în pahare mici. Ciocnesc toți. Doru bea în sănătatea Elvirei și-i mulțumește încă odată pentru darul ei atât de bine ales... Antonina gustă și lasă paharul pe tavă...

— D-ră Elviro, începe Doru, cu cât mă uit mai mult la capod'opera lui Michelangelo, cu atât o găsesc mai subtilă și mai ațățătoare... Câte probleme și câte întrebări!... Evident ar trebui să stăm în fața originalului ca să discutăm pe adevărate temelii, dar și așa avem câteva puncte sigure... Ce predomină în această ținută măreață?... Clocotul mâniei sau încordarea atentă care se informează?...

Elvira se uită la statuă; își schimbă de câteva ori punctul de observație și răspunde:

— Pe cât mi-aduc aminte, cunoscătorii admit că *Moise*, în atitudinea aceasta, este în preclipa izbucnirii... Peste o clipă va răgi ca un leu, și va da d'asvârlita cu tablele legii...

— Se poate, dar privește ce atente sunt aceste coarne de pe capul lui *Moise*... Parcă sunt antenele unei insecte care dibuește și se informează... Sau dacă vrei mai bine, sunt urechile ciulite ale calului, care încă n'a început să sforăe...

Lăsăm la o parte faptul că Moise *stă* pe un colț de stâncă... Așa cum stă, pare arcul care *stă* în mâinile arcașului și totuși e întins până la maximum... Examinează însă mâinile lui Moise... Mi se pare că aceste mâini, cu atitudinea lor, ne vorbesc mai mult de un stadiu sufletesc încă informativ... *Aceste mâini nu sunt crisbate...*

Elvira ridică statueta și o apropie de lampa cu abajur, pusă pe o etajeră...

— Da, ... aceste mâini poate sunt nervoase, dar nu sunt crisbate... Trebuie să mai treacă un minut până să ajungă furioase și să trântescă de pământ tablele dela șold... Una adună la ea șuvoarele bărbii, cealaltă alunecă devale, căutându-și reazim și așteptând porunci... Ai dreptate, d-le Filipache!...

Surâzător și măgulit de această bună întâlnire în judecățile lor, Doru se arată totuși prudent:

— Este sigur, d-ră Elviro, că noi descoperim America... estetică, în urma multor critici de artă, care au spus aceleași lucruri, mult mai bine decât noi, sau care au spus cu totul altceva decât noi...

Elvira așază statueta la loc, pe birou, și-și privi ceasornicul:

— Vai, e târziu!... Trebuie să plec.. D-le Filipache, sunt încântată că ai un nou prilej de ațâțare... cum să zic... profesională!... Când vei ajunge într'o zi la Roma și vei vedea pe *Moise* (e cazul de a zice în carne și oase), îți vei aduce aminte de Elvira și de darul ei...

Doru își simți un fior de elegie în inimă... Iși aduse aminte de Tilincă, de Liliom și de primejdiile Dunării și ale Peștei...

Răspunse cu glasul înecat:

— De ce mă trimiți așa departe, d-ră Elviro?... Slavă Domnului, suntem încă în București... Sper că mai avem de stat pe aci...

Antonina se găsi lângă urechea lui Doru și-i șopti ca să auză numai el:

— Cine știe!

Apoi, când Elvira își luă ziua bună dela ceilalți, Antonina își aruncă paltonul pe ea, își puse în cap o broboadă și spuse tare:

— Dorule, o conduc eu pe Elvira... Am s'o întreb ceva care ne privește numai pe noi două...

Contrariat, dar reținut și galant, Doru deschise ușa:

— Poftim, draga mea!... Înțeleg prea bine că două prietene intime pot să aibă secrete care nu privesc pe soții lor!...

Când ușa fu închisă și zăpada începu să scârțâe sub picioare, Elvira întrebă pe Antonina care-o strângea de braț, cu un fel de exasperare mută:

— Ce este, Nino dragă? Ce vrei să-mi spui, mica mea?. Spune-mi repede, că ești numai în ghete!...

Dar Antonina, cu degetele înfipite în brațul ei rotund și cald, o duse până la poartă și acolo o pironi cu ochii:

— Antonino, ce ai?...

— Elviro... Știi tu ce ține Moise în brațe?...

— Ce va să zică asta?...

— Ce sunt tablele alea pe care le ține el?...

— La belle affaire!... Sunt tablele legii, cele Zece Porunci!...

— Le mai ții minte?... Știi care e porunca a zecea?...

— Ești extraordinară!... De asta mă ții tu, aici în ger?...

— Elviro, ascultă porunca a zecea: *Să nu poștești pe femeia aproapei tău, nici casa lui, nici ogorul lui, nici pe robul lui, nici pe roaba lui, nici boul lui, nici asinul lui și nimic din toate câte sunt ale aproapei tău!*

Elvira se porni pe un răs nebunesc care clocoti în stradela pustie și sonoră... Cu o putere de bărbat, o întoarse pe Antonina cu fața spre casă și-i aplică undeva, o palmă, ca la copii.

— Acum ți-ai găsit vreme de lucruri de astea!... Intră în casă că ți-a înghețat nasul!...

Antonina îi strigă, în ultimul moment:

— Mă simți mereu sclava ta!... Dar păzește-te de revolta sclavilor!...

XIII

Peste două ore, după cină, Clarița se rugă de Antonina să-i explice o lecție la Algebră. Doru reveni la caetul în care se cufundase, după plecarea Elvirei, și începu din nou să-l scruteze. La intervale, ridica ochii și-i odihnea asupra lui *Moise* care prezida acum biroul și dibuelile poetului.

Mai târziu veni și Antonina și se așează în fața lui Doru, pe canapeaua de pluș verde, din chilia lor studentească. Dimineața biroul era al Antoninei, seara era a lui Doru. Dar pe când Antonina cetea și scotea note, ceasuri întregi, Doru visa, putrezea cu serile pe aceeași pagină de caet și rar și sterp deschidea câte-o bucoavnă școlară.

Seara, sub lampa cu abajur, de obicei pusă pe etajera de alături, Antonina cosea ori împletea. De data aceasta, cu acul în mână, îndrepta câteva scăpări din vedere, lăsate de soră-sa Valeria, în rufele trimise prin Elvira.

Doru, ostenit de vagabondările lui literare, stinse lampa mică de pe birou și mută sub lampa cu abajur inima de lumină a odăii. *Moise* îi apăru acum în siluetă sumbră, iar Antonina într'o subjugătoare aureolă de sfințenie casnică. Figura ei serioasă contrasta odihnitor cu nevinovata zburdălnicie a părului de pe frunte și de pe tâmple. Era o icoană care înțelepțea inima și întărea convingerea că virtuțile femeii — castitatea și vrednicia — nu sunt numai postulate religioase și poetice. Dar o preocupare tristă, o nemulțumire comprimată făceau arcu sprâncenelor să fie aspru și gura prea severă.

Cu un fel de uimire vinovată, cu nu știu ce mirează de dezamăgire în suflet, Doru privea din dosul lui *Moise*, acest tablou de castă intimitate pe care i-l înfățișa Antonina. Simți tăcerea grea, se simți inferior și laș și deschise convorbirea:

— Tu nu prea pari încântată de miniatura lui *Moise*...

Antonina răspunde cu întârziere.

— Darul este fără de cusur... Nu știu dacă pot să spun aceiași lucru de inima dăruitoare...

Filipache își lăasă fruntea în palmă și începu ostenit și amical.

— De ce te-ai făcut atât de rezervată și de bănuitoare, cu Elvira?... Mi-ai spus despre ea, în vremuri, multe lucruri bune, multe aprecieri foarte simpatice...

— De ce? E foarte simplu: Fiindcă pe vremea prieteniei mele cu ea, tu lipseai dintre noi; tu nu erai de față ca să măgulești firea ei nenorocită și să complici lucrurile.

— Nino dragă, să vorbim nu ca doi soți, ci ca doi prieteni...

— E un cuvânt pe care mi l-ai mai spus... Dar ceri un lucru cu neputință: cum vrei să mai stăm față în față ca doi prieteni,

când legea ne-a făcut bărbat și femeie și ne-a legat unul de altul cu obligații reciproce nebiruite?

— Așa dar, nu putem vorbi ca doi prieteni?...

— Dragul meu, putem vorbi ca doi ucenici de filozofie, cum vorbeam anul trecut, ca doi colegi, ca doi prieteni... dar fără să pierdem din vedere că suntem soț și soție, prin urmare, că tu nu mai ești liber să te uiți la altă femeie și eu nu mai sunt liberă să mă uit la alt bărbat.

— Dar, fetița mea scumpă, unde este *cazierul* meu personal, pe care l-am depus, cu devoțiune, în mâinile tale?... Tu nu mai știi cu cine te-ai măritat?... E nevoie să reluăm totul dela început?... Contractul nostru, la suprafață, seamănă aidoma cu toate contractele, încheiate înaintea ofițerului stării civile...

— Pardon, înaintea Altarului și a Evangheliei...

— Bine, draga mea... înaintea Legii Civile și a Bisericii, dar, în specie, contractul nostru e singular și vrednic de multe comentarii...

— E încheiat după legea lui Christos, care nu dă voie bărbatului căsătorit să-și lase inima vagabondă, pe la ușile altor femei...

— Antonino, cer excepția împăraților și a artiștilor!...

— Frumos!... și încă mi-o ceri cu o vibratoare convingere...

— Iartă-mă, draga mea, dar tu ești de vină, fiindcă nu voești să vorbim prietenește... Dacă tu îmi vorbești ca soție, mie ce-mi mai rămâne?... Să-ți vorbesc și eu ca artist!...

— Bine atunci să vorbim prietenește...

— Minunat!... Ascultă, dulcea mea, ceea ce ți-am spus și ți-am scris de atâtea ori, ceea ce ai gândit și ai constatat, în fiecare zi, de când ne-am luat... Din nenorocire, nu sunt un om ca... toți oamenii!... Tu îmi pui mereu înaintea pravila căsătoriei și obligațiile reciproce ale soților... Nu sunt un monstru, draga mea; cred în ele și cu ajutorul Dumnezeului tău și al rugăciunilor tale, nădăjduesc că nu mă voi face de ocară... Dar sunt un imaginativ, Antonino, un arhitect de castele în Spania, un chemător de fantome și de drame!... Stau cu tine de vorbă, mâncăm, ne îmbrățișăm, dormim alături... Și iată că printre noi amândoi trece, fără ca tu s'o vezi, fantasma pe care am conjurat-o eu din fundul castelului ce nu mai sunt,

apariția de vis și de cale lactee pe care am înviat-o eu, din legendă, din fantazia mea, sau din piramidele Faraonilor!...

— Vorbești cuceritor, ca totdeauna... Dar dragul meu nebun, nu mă supăr și nu mă turbur de toate aceste *belles au bois dormant*, pe care tu le desvrăjești și le chemi în nuvelele tale, ci mă răzvrătesc când mi se pare că începe să se amestece, printre ele, și câte un diavol mai substanțial, ca Elvira, bunăoară...

— Mica mea, dă-mi voie să-ți întorc pe dos fundul sufletului meu, aci la picioarele lui *Moise*, și să discutăm și să analizăm, ca doi ucenici de filozofie experimentală... Iată nevroza literară pe care o trăesc în acest moment: Ți-am spus că mă urmărește, ca o panteră, o poveste pasionată cu lăutarul *Telelke* și cu Baronița *Liliom*... Sunt stafiile care se hrănesc azi cu sângele meu și cu substanța mea cerebrală... I-am scris-o și bietului *Boruzescu*, într'o scrisoare lungă, care o să-l facă să scuipe sânge... Acum îmi pare nespuse de rău că l-am luat și pe el confident tribulațiilor și gestațiilor mele literare, dar n'am ce mai face... *Antonino*, stafiile din romanul meu se interpun între mine și restul existenței... Sunt cu ele în castelul de pe *Mureș*; sunt cu ele la ospetele contelui *Istvanffy*; sunt cu *Tilincă* în taraful lui de lăutari... Călătoresc spre *Buda-Pesta*, în căruța cu cai din *Pustă*... Dar am ajuns în cetatea de lângă *Dunăre*... Rătăcesc cu țiganul meu, ziua, printre castele, noaptea, pe apa sumbră în fundul luntrei, și spionez toate ferestrele și suspin și mă frământ și aștept ca să-mi răsară *Baronița Liliom*...

E de necrezut, așa e?... Dar e sfântul adevăr!...

— De ce aș fi meschină!... De ce nu m'aș desfăta și eu privind comorile închipuirii tale?... Dar mă doare să gândesc că *Baronița Liliom* are, *aidoma*, făptura și obrazul *Elvirei*!...

— *Antonino*, ridică-te mai sus și admiră sau compătimizește ravagiile muzelor băutoare de sânge... Atât de mult mă simt una cu ceterașul meu *Telelke*, încât m'am pomenit năpădit azi de dimineață -- când îmergeam spre *Biblioteca* -- de un cântec irezistibil, melodie și vorbe... L-am gonit un ceas întreg, dar

pe urmă am capitulat... M'am apucat și l-am scris... L-am mai ciocănit pe ici pe colea și n'am scăpat de el, decât când mi s'a părut că nu pot să-i mai dreg nimic... Ascultă să ți-l cetesc... Cântă și se frământă Tilincă lăutarul... Știi prea bine că n'am tras muzele de păr — în cadență și cu rime — decât de vreo două ori până astăzi. Poezia propriu zisă nu face parte din blestemul meu... Totuși, azi, Tilincă m'a făcut să zic cu el!... Ca să pricepi însă cântecul lui... Telelke, trebuie să știi că *Telelke* pe ungurește însemnează iarnă scurtă, iernișoară, iarnă mică, fulguială, sau cam așa ceva...

— De unde ai învățat lucrul acesta?...

— Am întreat deunăzi pe Ilarie Chendi... Ascultă acum cântecul pe care fantasma lui Telelke mi l-a dictat, întocmai ca la o masă de spiritism...

Doru se ridică delă birou și veni lângă lampa de pe etajeră, cu caetul pe care-l descânta de azi dimineață. Când fu să înceapă se răsândi.

— Nu uita că pe Tilincă al meu, ungerii l-au tălmăcit: Telelke, ceea ce însemnează iarnă mică... Tilincă își traduce singur răsnumele și se numește pe sine «iarnă mică, iarnă tristă»... Acum, Coșbuc, Vlahuță, Macedonski!... à bas le chapeau!...

*«Iarnă mică», iarnă tristă,
Baronițo Liliom,
a sosit, din văi valahe,
în cetatea de sub Buda,
Baronițo Liliom...*

*Și cu apriga durere a
iernelor de pe la noi,
«Iarnă mică», iarnă tristă
și vioara lui cu el
te așteaptă și te caută,
Baronițo Liliom,
în cetatea de sub Buda,
în castele și pe apă,
Baronițo Liliom.*

*Unde ești tu, prea slăvito
Baroniță Liliom?
Tristă e cetatea Peștei!
tristă-i Dunărea căruntă,
dar mai trist e «Iarnă mică»,
ceterașul tău Tilincă,
Baroniță Liliom!*

*Ci arată-ți fața floare,
dintre gratii, dintre flori,
Baronițo Liliom!
ca sub brazi la noi, pe Mureș,
prea slăvita mea stăpână,
Baronițo Liliom.*

*Iar de-ți este greu de mine
și-ai urît vioara mea,
atunci dă-mi, Măria ta,
Baronițo Liliom,
dintre gratii, dintre flori,
lanțul, ștreangul, roata, glonțul,
Baronițo Liliom!...*

*Că-i mai blândă pușcăria,
fundul Dunării mai bun,
și mormântul mai prieten,
Baronițo Liliom,
decât viața și vioara
fără fața ta, stăpâno,
Baronițo Liliom!...*

Antonina se îmbujoră. Doru cetea cu prea mult foc elegia lui Tilincă. După o pauză, Antonina vorbi:

— Știu și eu ce să mai zic!... Il interpretezi pe «Iarnă-mică», într'un chip alarmant... Ai cetit cu atâta patimă, că ai mascat cu totul valoarea literară a cântecului... Aproape același lucru care se petrece cu strofele puse pe muzică... Ce poți să mai spui de libretul pe care-l transfigurează melodia!...

Atâta mi se pare că lăutarul tău s'a boierit de tot... Tilincă ăsta, de pe Mureș, cred că ar trebui să vorbească mai mocănește...

— Ei, firește!... Mi-ar fi trebuit ceva atmosferizare cu folklorul ardelenesc... Dar cine poate să-și mai ia asemenea precauțiuni, când dă năvală cântecul peste el...

— Să-mi dai mâine cântecul lui Telelke și să-l văd, cum s'ar zice, la lumina zilei... Intr'un loc însă, țiganul face, pe cât colo, literatură... Te rog adu caetul să gădesc unde este...

Antonina luă caetul din mâna lui Doru și ceti:

... atunci dă-mi, Măria ta...
lanțul, ștreangul, roata, glonțul...

E peste puterea de respirație a unui lăutar din popor fie chiar genial... Aici suflerul din cușcă anulează pe actorul de pe scenă...

— Da, cred că ai dreptate...

Antonina lasă să cadă, la fundul sufletului, gândurile ei bănuitoare și geloase și se însenină progresiv...

— Cântecul tău îmi aduce aminte de poezia lui Roux, ucenicul lui Bergeret, din *Mannequin d'osier*...

Antonina scoase dintre cărțile etajerei volumul lui Anatole France:

— ... Poemul *la Métamorphose de la Nymphé*, în versuri libere... Stau și eu nedumerită ca și Bergeret: « Si pourtant c'était un chef d'oeuvre? ».

— Viespea mea de nevestică!...

— Spune-mi acum ce mai face țiganul tău în Peșta? Nu-l apucă dorul de acasă?... Nu-și mai aduce aminte de țiganca lui... Cum o cheamă?...

— Rada...

— Ce i se întâmplă lui Tilincă, în « cetatea de sub Buda? »...

— Știu și eu! Să vedem... Deocamdată, Tilincă urmărește ca un somnambul visul lui, și cântă grofului Istvanffy, când primește poruncă... Dar mi se pare că isprăvește trist... Se întâmplă o greșală... Un grof îl bănuiește pe nedrept că aduce grofinei lui, cu vioara, dor și jale, de la nu știu cine, și-l bagă pe Tilincă în beciurile castelului... Când a ieșit de acolo, cum a ieșit de acolo... habar n'am până acum...

— E mai simplu, cred eu, să-i vină prăpădul ăsta din partea soțului Baroniței Liliom...

— Vezi că... Baronița Liliom nu mai e în Buda-Peșta.. E departe... la Viana, la curtea împărătească!...

— Nu e rău... Mirajul trebuie să rămăe de-a pururi neajuns... Dar fii fără grijă!... Lasă că ți-l scapă Rada pe vrăjitul de Tilincă!... Ai să vezi...

Doru începu să rădă. Altul, de adineaori până acum, cu dispoziții schimbate, încă odată cucerit de mintea, de grația, de discrețiunea farmecilor Antoninei, Doru voi să stea lângă ea, pe canapea.

Antonina îl opri cu gestul:

— Dar n'am ajuns la nici un rezultat!... Pare că ai voit să stăm de vorbă ca doi prieteni?... Mi-ai arătat cântecul lui Tilincă, drept o piesă demonstrativă... Alergi cu eroul tău după o himeră... Și fiind că eroul tău nu se vede, deocamdată tu ai din parte-i procură generală...

— Cine m'a pus să mă însor cu o cerebrală!...

— Săracul John Stuart Mill!... Toți ucenicii lui îl trădează, mai curând ori mai târziu... Urmărește-mă, Dorule... Ești cu Tilincă în Peșta, cauți pe Baronița Liliom și suspini și cânti cu el... Dar ce rost are Elvira între tine și Baronița lui Telke?... Care este oficiul Elvirei?...

— Cine m'a pus să mă însor cu o dascăliță de logică?... Antonino, tu ești lucidă și pătrunzătoare... Numai Boruzescu e de talia ta... M'am întreat și mă întreb și eu... Din făptura Elvirei, din obrajii și din ochii ei, s'a născut Baronița Liliom?... Sau fantasma inspirației mele delegă și instigă, înaintea mea, pe amica noastră Elvira?...

— Mă tem că Elvira e muma ... răutăților!...

— Ninușca mea dragă, să facem și un pic de ocultism.. In experiențele spirite, joacă un rol capital acele persoane singulare care au proprietăți de *mediu*. Mediul este, cum am zice, portul unde ancorează năvile lumii celeilalte și călătorii de pe ele. Locuitorii Invizibilului nu pot să vie în contact cu participanții experiențelor spirite decât prin mijlocirea unui *mediu*... Te pomenești că este tot așa și cu zânele, cu îngerii și cu arhanghelii invizibilului poetic... Ca să ancoreze la biroul tău

de poet, persoanele reveriei tale și ale posibilității tale literare trebuie să găsească pe «mediul» care le atrage... Elvira are calități de mediu!...

— Cine m'a pus să mă mărit cu un sofist!...

Filipache căzu pe canapea lângă nevastă-sa și o strânse la piept cu brațul stâng.

— Cât e de drag să regăsești pe nevastă-ta într'un adversar de barou, atât de temut!...

— Va să zică: iar să trăiască John Stuart Mill!... Dorule, mai trebuie o concluzie... adică o supremă garanție, pe care ți-o cer cu solemnitate, măcar că nu mă suntem solemn, în acest moment...

— Cere-mi, Ninușca mea...

— La ședințele tale spirito-poetice, oricare vor fi ele, ori unde vor fi ele, ai întotdeauna grije să fie printre participanți și nevastă-ta... Este singura care te va apăra, cu vigilență, cu devotament, din datorie, de toate șarlataniile și de toate trișeriile *mediului!*...

Dar mai târziu, Antonina îi spuse la ureche, lui Doru, ca o proorocie:

— ... Un copil îl va izbăvi pe Tilincă...

(urmează)

GALA GALACTION

DOMNUL DE ROUĂ

◄ Numai noaptea, Domn tânăr
de Rouă suia către Râmnic cărare
înstelată... ►

Legendă oltenească.

In baladă plânse
ori în amintire
Domnul cu nestânse
umbre de safire ?

Cneaz de stalactită
și lumină nouă,
prinț de stea rănită,
Voevod de rouă.

Ce blestêm de fată
a vrăjit și doare
Domn de nestemată
dușmănit de soare ?

Chiciură ce arde,
lacrimă sau cneaz e,
de se teme chiar de
luna cu topaze ?

Numai noaptea pleacă
în rădvan ca fumul.
Luna îl înneacă
legănându-i drumul.

Stele-l văd cum calcă
peste flori șerafe
și voevodal că
umblă pe garoafe.

Rouă 'mpărătească,
Domn de flăcărue.
Alba lui calească
prin smaragde sue

scrânciob de petale
nuferi, chiparoase,
legănări florale
spre râmnice mătase.

Unde 'n așternuturi
de polen subțire
pâlpâe cu fluturi
limpede iubire.

Crăiasă vâlceană,
voaltă și descântec.
Serile pe geană,
stelele pe cântec.

Dragostea: grădină,
umbre amândouă.
Domnița, tulpină, —
voevodul, rouă.

Când cocoșii însă
strigă, roșu, 'n ceruri,
crai de sticlă plânsă
pleacă 'n giuvaeruri.

Fuge, să nu-i prindă
zorii faetonul.
Tremură — oglindă
și inel, cuconul.

Inapoi aleargă
giuvaerul rece,
ziua să nu-l spargă,
cerul să nu-l sece.

* * *

Coacăze amare
plângi, de-acum, baladă.
O tristețe mare
pe stihuri să cadă...

Bate cozianul
nopti de primăvară.
Fâlfâie rădvanul
clar ca o vioară.

Urcă printre iriși
paradis cu lună,
unde, limpezi, mirii-și
fac din cer cunună.

Noapte, nu apune,
curgi o veșnicie.
Intr'un nufăr pune
Pat de cununie.

Rămâi, dimineață,
sub clopot de mare.
În culcuș de ghiață
nu răzbate, soare.

Stele reci să plouă
peste anemone...
Înzăuat în rouă
fragedul cucon e.

Dimineții clare
îi teme săgeata
Rădvanu 'n cleștare
ferecat stă gata.

Dar culcată 'n dalii
mireasa visează
zori cu evantalii
în culcuș de rază.

Vrea peste iubire
aurori cu steme.
Străveziul mire
pentru ce se teme?

— Prințe de oglindă,
nu fugi când vine
soarele să-ți prindă
în argint rubine.

Trist se zbate craiul,
ci albe săruturi
îl adorm în raiul
clătinat de fluturi...

Fără svon se 'nalță
viscole bălae.
Zorile și 'ncalță
botfori de vâpae.

Brățări de jeratec
la glezne solare.
Din sărut molatec
crai de geam tresare.

Zăbovit se-aruncă
în calească lină.
Ziua îl alungă
cu șerpi de lumină.

Soarele-l întrece
aprinzând țintaur.
Domn de perlă rece
e rănit cu aur.

Lacrimă gonită,
prinț de luminiță.
Fuga lui rănită
plânge-i-o, domniță.

Raze mari de soare
rădvanu-l răstoarnă.
F i ascunzătoare,
crinule cu goarnă.

Dimineața-aruncă
după cneaz rubine.
Trandafirii spun că
voevodu 'n crin e.

Vălvătai destupă
crinul de beteală:
află prinț în cupă
plâns pe o petală.

Flacăra dușmană
topește și doare.
Rană diafană
sângera în floare.

Domn plăpând se strânge
mărțișor de ploaie.
Licăre, se frânge,
pâlpâe pe-o foaie.

Cu 'nstelări apuse
tremură și piere.
Domn de rouă fuse,
cântec sau părere?

Voevod de gală
ucis în baladă,
topit pe-o crinală
goarnă de zăpadă

și culcat în mine
cu lacrimă nouă, —
palid crai de rouă,
tânăr domn de rouă.

ACADEMIA PLATONICĂ D I N F L O R E N Ț A

INSPIRATORUL

Nu fără îndreptățire s'a susținut că în istoria filozofiei accentul cade, nu pe stabilirea faptelor, ca în istoria propriu zisă, ci pe explicarea lor. În adevăr, lucrurile din trecut pe care trebuie să ni le povestească formele obișnuite ale istoriei — cea politică bunăoară sau cea economică — sunt nenumăratele acțiuni, individuale și colective, ce au alcătuit viața omenirii dintr'un timp dat, mai mult sau mai puțin îndepărtat de noi, și de care nu mai putem lua cunoștință, astăzi, în mod direct. Reconstituirea lor exactă devine astfel o problemă, care e mai totdeauna complicată și nu arareori anevoioasă. Când e vorba însă de istoria filozofiei, faptele, care sunt sistemele filozofice, stau la dispoziția oricui în operele respective, care se pot găsi fără prea multă greutate la librării sau, pentru vremile mai vechi, în biblioteci.

Cu toate acestea, nici în istoria filozofiei stabilirea faptelor nu e totdeauna ușoară. Câteodată, unele obscurități, unele incertitudini sau chiar unele interpretări greșite care, întrucât s'au răspândit și au găsit crezământ, tind să prezinte unele aspecte ale cugetării filozofice a trecutului într'o altă lumină decât cea adevărată, reclamă cercetări amănunțite și studii aprofundate. Un caz de acest fel ne oferă « problema » Academiei platonice din Florența, dela sfârșitul veacului al XV-lea. Nu se știe încă bine, în istoria filozofiei, ce a fost această « instituție »

culturală — dacă a fost una. Deși cei ce s'au ocupat de ea au fost destul de numeroși, iar îndoelile ce s'au ridicat cu privire la natura ei n'au fost mai puține, se găsesc încă, astăzi, istorici ai filozofiei care susțin cu seninătate — sau lasă măcar a se înțelege — că Academia platonice din Florența a fost o « școală ». Așa face bunăoară Friedrich Jodl, în opera sa « Geschichte der neueren Philosophie » — apărută, e drept, după moartea autorului, în 1927, dar reprezentând cursurile pe care le ținuse asupra filozofiei « mai noi », ca profesor la Universitatea din Viena. Referindu-se la influența pe care filozoful bizantin Plethon a exercitat-o asupra lui Cosimo de' Medici, istoricul austriac spune că această influență « a provocat întemeierea Academiei platonice din Florența, în care a părut că revenea la viață acea Școală din Atena, prin a cărei desființare, cu nouă veacuri mai înainte, Justinian luase filozofiei antice în agonie ultima suflare ». Și adaugă apoi: « Din această Academie a ieșit Marsilio Ficino, care, prin traducerea operelor lui Platon în latinește, și-a câștigat cele mai mari merite, în ceea ce privește cunoașterea filozofiei platonice după izvoare și răspândirea ei în Occident ¹⁾ ».

Din aceste cuvinte ale lui Jodl ar părea să rezulte că Academia platonice din Florența a existat înainte de filozoful italian de care e vorba, de vreme ce însemnatul propovăduitor occidental al filozofiei lui Platon « a ieșit », cu formația intelectuală prin care a putut să ajungă ceea ce a fost, din sânul ei, cum ar ieși din orice instituție de cultură cei ce și-au dobândit într'însa cunoștințele necesare. Adevărul istoric este însă altul. Marsilio Ficino a studiat singur, înainte de a lua ființă Academia în chestie, operele lui Platon și ale neoplatonicilor — și numai fiindcă le aprofundase mai bine decât alții a devenit un centru de atracție pentru cei ce se interesau de acele opere, prea puțin cunoscute încă de umaniștii italieni de pe la jumătatea veacului al XV-lea. Numai așa s'a putut forma, în jurul acestui inițiator, cercul de învățați ce a primit numele de « Academie » platonice, fără să fi fost o societate constituită, de felul celor ce poartă

¹⁾ Fr. Jodl, *Geschichte der neuen Philosophie*, aus dem Nachlass herausgegeben von Dr. Karl Roretz, Privatdozent an der Universität Wien, 1927, p. 43.

astăzi un nume analog, și cu atât mai puțin o instituție cu caracter didactic.

Curios e și faptul că pentru lămurirea acestui punct s'a scris, acum un sfert de veac, o operă neobișnuit de voluminoasă care, deși ne pune la dispoziție un material de istorie literară, al cărui preț nu putem să nu-l recunoaștem, nu ne aduce totuși lumina dorită. E opera lui Arnaldo della Torre, intitulată « Storia dell' Accademia platonica di Firenze », în care găsim, e drept, o amplă descriere a împrejurărilor, în care au trăit și au lucrat oamenii ce au alcătuit « instituția » cu pricina, nu însă și o imagine destul de limpede a ceea ce a fost, în adevăr, ea. Autorul nu și-a dat osteneala să studieze mai amănunțit ideile reprezentanților ei de căpetenie, ca să găsească într'însele explicarea firească a sensului mișcării filozofice pe care o începuseră. O asemenea imagine nu se poate dobândi, după părerea noastră, decât pornind dela teoria Eros-ului din filozofia lui Platon și urmărind modul cum această concepție, după ce a trecut prin filozofia lui Platon, a ajuns să se resfrângă în spiritul gânditorului florentin Marsilio Ficino. În jurul acestui gânditor s'au strâns, în adevăr, oamenii ce au alcătuit Academia, și cartea lui asupra Iubirii ne poate singură explica coloritul afectiv, atât de pronunțat, încât pare surprinzător, al grupării libere pe care o formau ei.

În acest scop însă, trebuie să vedem mai întâi cum a ajuns lumea filozofică occidentală, care sta încă, pe la jumătatea veacului al XV-lea, sub influența peripatetismului aristotelic, să se orienteze în spre idealismul lui Platon. Istoricii au relevat importanța, pentru dezvoltarea culturii europene în general, a contractului pe care l-au luat învățații apuseni cu cei bizantini la Conciliul pentru unirea bisericilor, ce s'a deschis la Ferrara, în 1438, încheiându-și apoi lucrările, în cursul anului următor, la Florența. Un istoric italian al filosofiei din timpul Renașterii a spus chiar că acest conciliu a influențat evoluția cugetării filozofice din țara sa într'o măsură mult mai largă decât întreaga mișcare umanistă ¹⁾. Și în adevăr, umanismul nu deșteptase

¹⁾ Fr. Fiorentino, *Il risorgimento filosofico nel Quattrocento*, Napoli, 1885, p. 4.

decât un interes general — destul de mare, e drept, dar prea puțin precis, poate, ca orientare — pentru antichitatea clasică, pe care o înfățișa ca un ideal de perfecțiune, mai ales estetică. Învățații bizantini însă, prin discuțiile dela conciliu, în care se puneau destul de adesea pe terenul filozofic, utilizând argumente luate în deosebi din operele lui Platon, au provocat o concentrare bruscă de atenție, la capetele cele mai bine înzestrate ale timpului, asupra acelor opere, și au stârnit pe neașteptate un entuziasm neobișnuit pentru autorul lor.

În fruntea acelor învățați a stat, din punctul de vedere ce ne interesează, filozoful bizantin Georgios Gemistos Plethon, pe care trebuie să-l considerăm, când e vorba de geneza Academiei platonice din Florența, ca fiind fost primul ei inspirator. Trebuie dar să cercetăm mai de aproape, de unde venea acest cugetător, ce idei avea și cum a ajuns să joace un asemenea rol în evoluția ideilor filozofice ale Apusului.

ÎMPREJURĂRILE ISTORICE

1. În primele zile ale anului 1439, populația florentină fusese cuprinsă, întreagă, de o agitație neobișnuită, în așteptarea, plină încă de nesiguranță, a unui mare eveniment. Venise vestea că conciliul pentru unirea bisericilor de răsărit și apus, care lucra de mai mult timp la Ferrara, se gândea să-și strămute sediul la Florența, din cauza epidemiei de ciumă ce se ivise pe coasta adriatică a Italiei și amenința să se întindă mai departe. Când hotărârea s'a luat, în sfârșit, iar pregătirile indispensabile s'au terminat, împăratul Ion Paleologul și-a făcut intrarea solemnă în capitala toscană, la 15 Februarie 1439, însoțit de marii demnitari ai curții sale, de floarea clerului ortodox și de elita învățaților bizantini, cu care venise să ia parte la dezbaterile marii adunări, menite să înlăture vechea schismă din sânul creștinismului. Era tocmai o Duminică și florentinii ieșiseră, în mare număr și în haine de sărbătoare, să vadă impunătorul cortegiu. Un cer senin și un soare cald, de primăvară timpurie, măreau însuflețirea obștească, iar ochii privitorilor, lacomi de privesți rare, nu se puteau sătura de exotica strălucire a costumelor

bizantine. Paliul de aur și toga de purpură a împăratului, mitrele cusute cu fir și pline de pietre scumpe ale înalților ierarhi, mantiile lor albastre, violete sau vișinii și epitrahilele lor împodobite cu iconițe, cușmele de mătase roșie și blănurile scumpe ale « apocrisiarilor prințului Valahiei » — cum amintește Vast, care ne descrie alaiul, confundând pe munteni cu moldovenii, singurii care trimiseseră reprezentanți la conciliu ¹⁾ — rasele cenușii sau cafenii ale călugărilor, anteriile negre și potcapiile preoților de mir, bărbile lor biblice, în sfârșit, ofereau florentinilor un spectacol nemai văzut până atunci și îi ajutau să înțeleagă uimirea de care fuseseră cuprinși venețienii, când « Grecii », deabia debarcați, la 8 Februarie 1438, își slujiseră liturghia, urmată de un *te-deum*, în biserica San' Marco. Li se păruse catolicilor, urmărind desfășurarea lentă și maiestoaasă a pompei rituale bizantine, că « raiul însuși se coborîse în biserica lor ». Mișcați până în adâncul sufletului și cu ochii înlăcrămați, își mărturiseau părerea de rău că nesocotiseră, până atunci, pe frații lor de credință. « N'am cunoscut până acum pe Greci, nici slujbele lor religioase; după svonurile ce ne ajunseseră la urechi, îi credeam barbari; acum, când îi vedem, nu ne îndoim că ei sunt primii născuți ai Bisericii și că duhul sfânt vorbește printr'înșii » ²⁾.

Nu numai poporul de jos ieșise întru întâmpinarea împăratului, ci, se înțelege, și reprezentanții bisericii romane, întreaga aristocrație florentină și elita umanistilor italieni — pentru care, mai hotărîtoare decât motivele politice și religioase erau, de sigur, interese de altă natură. Când Lionardo Bruni, cancelarul republicii florentine, care era în același timp un umanist de frunte, a adresat împăratului, în limba greacă, tradiționala urare de bunăvenire, el nu saluta de sigur, cu atâta însuflețire, pe suveranul strămtorat care căuta în Apus un ajutor împotriva Turcilor, jertfind neatârnrarea de până atunci a ortodoxismului, ci pe stăpânitorul urmașilor celor ce, în frunte cu Homer și cu Thucidide, cu Eschyl și cu Demostene, cu

¹⁾ Henri Vast, *Le Cardinal Bessarion*, Paris, 1878, p. 62, 75. Cf. și Phil. Monnier, *Le Quattrocento*, Paris 1902, t. II, p. 9.

²⁾ D. G. Monrad, *Die erste Kontroverse über den Ursprung des apostolischen Glaubensbekenntnisses*, trad. din limba daneză de A. Michelsen, Gotta, 1881, p. 98.

Platon și cu Aristotel, făcuseră gloria antichității și procuraseră Evului mediu principala sa hrană intelectuală.

Și 'n adevăr, pentru ca acești bizantini, pe care, dela Photius încoace, biserica romană îi considera ca schismatici și îi trata cu disprețul convenit unor eretici, să ajungă a fi primiți cu cinstea și cu însuflețirea cu care au fost primiți, de fapt, la Florența și care depășeau poate intențiile oficialității papale, o schimbare adâncă trebuia să se fi produs în ideile și sentimentele italienilor — ale celor culți, se înțelege. Această schimbare se datora curentului umanist care, dela Petrarca înainte, se străduise să dezgroape monumentele antichității clasice — ale celei latine mai întâi, ale celei grecești apoi — și să le înfățișeze luminoase, în toată frumusețea lor, ce contrasta atât de puternic cu formele, atât de puțin rafinate, ale culturii medievale, contemporanilor uimiți. Inceputurile acestui curent fuseseră grele; mijloacele de informație lipseau, în adevăr, cu totul. Petrarca însuși, ca să poată învăța limba Hellenilor vechi, fusese silit să se adreseze unui călugăr grec, Barlaamo, ce venise la Avignon, ca delegat al împăratului bizantin Andronic, să trateze cu papa Benedict al XII-lea condițiile în care s'ar fi putut face unirea bisericilor de răsărit și de apus. Iar cunoștințele pe care le dobândise, pe această cale, nu fuseseră suficiente ca să-i permită să cetească manuscrisul poemelor homerice, care îi fusese trimis dela Constantinopol de Nikolaos Sigeros și la care se mărginea astfel să se închine, ca la o icoană sfântă, dar inaccesibilă.

După el, umanismul italian făcuse totuși progrese mari. În 1397 venise la Florența, după mari stăruințe, învățatul bizantin Chrysoloras și deschisese, la « Studio », primul curs public de limba și literatura greacă. Tot ce republica avea pe atunci mai ales, în aristocrație, în biserică, în comerț, se îngrămădisese la picioarele catedrei lui, începând cu bătrânul cancelar Collucio de' Salutati. Dar Chrysoloras nu voise să rămână la Florența decât trei ani. O sumă de italieni au plecat doar, cu el sau după el, la Constantinopol, ca să aprofundeze limba greacă și să adune manuscrisele vechi, în care se păstrau operele antichității clasice. Nimeni nu se putea socoti pe atunci destul de învățat, după vorba cunoscută a lui Enea Silvio, dacă nu studiasse câtva timp în capitala imperiului bizantin. Iar în căutarea

manuscriselor vechi, italienii puneau un zel și o abnegație în adevăr uimitoare. Unii dintr'înșii, deși se găseau, cu mijloace puține, într'o țară străină, în care viața e totdeauna mai grea, își vindeau și hainele de pe ei ca să poată cumpăra « codice ». Așa a fost, între alții, Aurispa, care a jucat un rol atât de însemnat în istoria umanismului italian.

Când se întorceau însă în Italia, cei ce veneau cu o asemenea pregătire erau primiți cu brațele deschise, cinstiți și încărcăți cu daruri, în schimbul științei pe care o aduceau și al manuscriselor pe care, cu atâtea jertfe, le putuseră aduna. Cei mai mulți și cei mai însemnați dintr'înșii se opreau mai întâi la Florența. Câștigați de liberalitățile, morale și materiale, ale republicii toscane, Guarino, Aurispa, Filelfo i-au adus ei mai întâi prinosul entuziasmului lor tânăr pentru bătrâna cultură clasică. Sute de ascultători tineri se grămădiseră plini de însuflețire, între 1410 și 1434, la « Studio », să asculte cu evlavie revelațiile acestor înaintași. Iar alături de ei, nu puțini din cei mai în vârstă se hotărîseră, de asemenea, să învețe limba grecească, pe care, cum zicea Lionardo Bruni în cuvântarea menționată mai sus, n'o mai știuse nimeni în Italia, timp de șapte sute de ani, deși toate « doctrinele » romane își aveau izvoarele la vechii Helleni.

O atmosferă de simpatie caldă și de vie admirație pentru comorile culturii clasice se formase astfel la Florența, în prima jumătate a veacului al XV-lea. În mijlocul acestei atmosfere s'a adunat conciliul pentru unirea bisericilor de răsărit și de apus. De aci, dragostea și respectul cu care au fost primiți Grecii, în cercurile capitalei toscane, și graba cu care umaniștii au căutat să profite de prezența lor spre a-și întinde și adânci cunoștințele. Ședințelor oficiale ale conciliului, ce se țineau la Santa Maria Novella și în care nu se discutau, firește, decât probleme teologice, le urmau banchetele și recepțiile private, la care se discutau mai ales probleme literare și filozofice. Syropulos, istoricul conciliului, ne povestește pe larg banchetele pe care le dădeau papa Eugen și cardinalul Cesarini, din partea catolicilor, și arhiepiscopul de Nicea, Bessarion, din partea ortodocșilor. Cosimo de' Medici de asemenea, urmând vechea tradiție a patriciatului florentin, asupra căreia vom reveni mai departe, strângea re-

gulat în jurul său, alături de floarea umanismului italian, pe mai toți învățații bizantini.

Printre acești învățați se găsea și Georgios Gemistos, un bătrân de 83 de ani, înalt și robust, a cărui înfățișare de patriarh biblic sau de mag orientat — cu pletele albe căzându-i în valuri pe umeri, cu sprâncenele stufoase acoperind ochi adânci și pătrunzători, cu barba lungă ce i se cobora până la brâu — nu putea să nu impresioneze pe italieni. Umaniștilor, stăpâniți încă de cultul tradițional al lui Aristotel, acest filozof de pe alte țări le aducea ideile lui Platon, pe care le expunea cu o surprinzătoare însuflețire — ca și cum propovăduirea lor ar fi fost, pentru el, scopul suprem al vieții. Când bătrânul apărea în grădinile lui Cosimo de' Medici, în cercul literaților strânși în juru-i, și, solicitat de ei, începea să vorbească de filozofia lui Platon, un entuziasm tineresc îi cuprindea întreaga ființă, dând înfățișării lui venerabile, de octogenar nins de vremuri, un nimb de apostol. Peste capetele ascultătorilor, privirea i se pierdea în zare, ca și când ar fi contemplat o lume nevăzută de ei, lumea ideilor eterne, pe care se silea să le-o deschidă cu gesturi hieratice, cu cuvinte inspirate, cu pilde turburătoare. Vrajiți de puterea de sugestie a acestui prestigios misionar filozofic, italienii se credeau transportați, cât timp îi urmăreau avântul cugetării, în străvechile grădini ale lui Akademos, de pe pământul clasic al Aticei. Unul din școlarii săi greci, Hieronymos Charitonimos, care îl însoțise în Italia, a compus mai târziu asupra-i, cu prilejul morții lui, un « hymnodiu », adică un cuvânt de proslăvire, publicat de Alexandre, editorul operelor lui Plethon, în Apendice. Referindu-se la impresia pe care dascălul său venerat o produsese asupra umaniștilor italieni, devotatul școlar scria, plin de admirație: « Cât se mirau latinii de înțelepciunea, de virtutea, de puterea de cuvântare a acestui om! Mai luminos decât soarele strălucea el, când apărea în mijlocul lor. Unii îl proclamau învățătorul și binefăcătorul oamenilor; alții îl numeau Socrat și Platon » ¹⁾.

¹⁾ Alexandre, *Traité des lois*, Paris 1858, App., p. 377. Acest Hieronymos Charitonimos pare a fi devenit, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, profesor de filologie greacă la Paris, și ar fi avut ca școlar pe Reuchlin, umanistul german de care ne vom ocupa mai departe. Reuchlin a reprezentat,

Intr'unul din aceste momente de neobișnuită însuflețire a luat de sigur Cosimo de' Medici hotărîrea să întemeieze o nouă Academie platonice în « noua patrie a muzelor » — cum își numeau pe atunci florentinii orașul. Altfel nu se putea explica o asemenea hotărîre la omul politic rece și realist, ce se suprapusese omului de afaceri meticulos și prozaic. Această Academie însă, care a luat naștere ceva mai târziu, dar a jucat un rol însemnat în viața intelectuală a Renașterii, n'a propovăduit, propriu vorbind, ideile lui Platon, ci ale acelorora dintre urmașii săi, care sunt cunoscuți în istoria filozofiei ca reprezentanți ai neoplatonismului. Această abatere dela intenția celui ce o întemeiasă, o datora Academia din Florența influenței lui Georgios Gemistos Plethon, adică, mai precis, germenilor de idei pe care îi semănase el în timpul scurtei sale treceri prin Italia. Trebuie dar să vedem, mai de aproape, care erau concepțiile acestui filozof, în care unii istorici ai filozofiei au văzut pe cel din urmă dintre marii neoplatonicieni.

2. Georgios Gemistos (numele de Plethon și l-a luat mai târziu, în împrejurări pe care le vom vedea mai jos), s'a născut la Constantinopol pe la jumătatea veacului al XIV-lea, adică tocmai pe vremea când imperiul bizantin începuse să fie serios amenințat de Turci. Anul nașterii sale a fost stabilit, oarecum, în mod retrospectiv. Se știa cu siguranță că el a murit în 1450, în vârstă de « aproape » o sută de ani, și s'a presupus că se născuse « pe la » 1355. Familia sa părea a fi ocupat, în ierarhia socială bizantină, un rang ce nu era lipsit de însemnătate — judecând după rolul pe care l-a jucat el însuși la curtea imperială. Un școlar al său, Gregorios Monachos, o afirmă, în orice caz, în mod categoric ¹⁾.

Studiile pe care le făcuse Georgios Gemistos, în tinerețe, nu putuseră consta, după tradiția bizantină, decât în descifrarea

în adevăr, în Germania, neoplatonismul Academiei din Florența, mai ales sub forma pe care i-o dăse Pico della Mirandola. Ca profesor de filologie la Paris, însă, numele acestui învățat era puțin diferit: « Georges Hermonymos de Sparte », ceea ce a dat naștere la unele îndoeli și controverse. Nu e însă cazul să ne ocupăm de discuțiile istorico-filologice, care s'au produs în această privință.

¹⁾ Cf. Alexandre, *op. cit.*, p. 394.

și pătrunderea monumentelor literare, istorice și filozofice ale antichității grecești. Ele îi daseră de timpuriu puțința să compare starea tristă și îngrijitoare a țării în care se născuse cu gloriosul trecut al Helladei vechi. Cauzele decrepitudinii profunde a imperiului bizantin i se părea că trebuiau căutate în organizarea sa politică și în credințele sale religioase. În ambele aceste privințe, i se părea că scăparea nu putea fi găsită decât într'o reformă radicală a întregii vieți sufletești a compatrioților săi.

Spre a se pregăti în această direcție, Georgios Gemistos, trecând peste prejudecățile timpului, a întreprins o călătorie la curtea sultanului Murad, care petrecea pe rând, câte o jumătate de an, în cele două capitale, de pe acea vreme, ale imperiului turcesc, Brussa în Asia și Adrianopol în Europa. Pe când capitala imperiului bizantin, vechea cetate a lui Constantin cel Mare, nu mai oferea doritorilor de învățătură decât admirația sterilă a antichității grecești și subtilitățile aride ale discuțiilor teologice, la curtea Sultanului turc se aduna un cerc de oameni învățați din toate părțile răsăritului, printre care tânărul frământat de năzuințe reformatoare nădăduia să găsească lumini noi, puncte de vedere originale, care să-i deschidă alte perspective și să-l îndrumeze spre alte orizonturi. Dacă așteptările sale au fost împlinite sau nu, n'avem date care să ne-o spună cu siguranță. După toate probabilitățile însă, înțelepciunea orientalilor dela curtea Sultanului turcesc, printre care cel mai însemnat, pe acea vreme, părea să fi fost un evreu cu numele de Elisseu, nu se ridica, nici pe departe, la înălțimea aceleia a vechilor gânditori greci. Georgios Gemistos a părăsit dar curtea lui Murad cu credința că tot în antichitatea grecească trebuia să caute îndreptări pentru reforma socială și politică la care ținea. Nu s'a mai întors însă la Constantinopol. Situația metropolei bizantine, pe care Turcii voiau s'o aibă cu orice preț, devenea din ce în ce mai critică. Dacă admitem că filozoful a trecut pe la curtea sultanului turc între 1380 și 1393 ¹⁾,

¹⁾ Prima dată e cea propusă de Fritz Schultze, în lucrarea sa « Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen », Jena, 1874, p. 27. A doua e cea adusă de Alexandre, în « Notița preliminară » la ediția citată a operelor filozofului.

înțelegem fără greutate de ce, când a părăsit-o, s'a îndreptat către sudul Greciei și s'a stabilit în Morea. În ultimul deceniu al veacului al XIV-lea, Constantinopolul a fost asediat de mai multe ori de Turci și a pierdut o « mare parte » din locuitori de foamete și de epidemii. Dintre provinciile ce mai rămăseseră împăratului bizantin, cea mai puțin amenințată de Turci părea să fi fost Morea, și, cuprins poate de nostalgie pentru trecutul eroic al strămoșilor neamului său, filozoful și-a ales ca reședință vechea Spartă, care purta însă pe atunci numele de Mithra sau Mistra, și era capitala Peloponesului.

Acolo, s'a îndeletnicit mai întâi cu învățământul. Școala sa nu era numai filozofică, ci avea un caracter enciclopedic; era, cum am zice astăzi, o școală de cultură generală. Aceasta ne-o arată numeroasele mici comentarii, scrise după toate probabilitățile cu intenții didactice și care ni s'au păstrat în manuscris. Enumerarea lor completă ne-o dă Alexandre, editorul operei de căpetenie a filozofului ¹⁾. Unele sunt privitoare la istorie și comentează cu extrase critice operele lui Xenophon, ale lui Polybiu, ale lui Diodor; altele sunt privitoare la astronomie, la geografie, la științele naturale, și comentează operele lui Ptolemeu, ale lui Strabon, ale lui Aristotel, ale lui Theophrast; altele, în sfârșit, privesc partea propriu zis literară și artistică a învățământului, retorica, poetica și muzica, și comentează operele lui Hermogenes, ale lui Aristoxenos, ale lui Aristides. Comentariile propriu zis filozofice sunt privitoare la Isagogele lui Porphyrios, la Categoriile și Analiticele lui Aristoteles. Că ceea ce l-a preocupat mai mult, în tinerețe, pe Georgios Gemistos au fost istoria și geografia, ne-o arată faptul că primele sale lucrări mai personale au fost o istorie a Greciei, dela lupta dela Mantinea până la moartea lui Filip al Macedoniei, și o « horografie » a Tessaliei. Această din urmă lucrare ne dovedește că ceea ce-l interesa pe autor nu era atât geografia în sine, ca știință, cât cunoștința configurației țării sale, care i se părea indispensabilă pentru toți, pe acele vremuri pline de primejdii — când toți erau siliți să se gândească cum s'ar fi putut apăra mai bine împotriva năvălirilor turcești — și mai ales pentru

¹⁾ În « Notița preliminară », p. VII, nota 4.

bărbatul de stat care trebuia să-și pregătească toate în acest scop. Că asemenea planuri îl preocupau pe Georgios Gemistos, ne-o dovedește desvoltarea cu care povestea în istoria sa călătoriile lui Platon în Sicilia — călătorii care, precum se știe, au stat în legătură cu proiectele de reformă socială și politică ale acestui filozof.

Și 'n adevăr, starea imperiului bizantin în genere și a Peloponesului în deosebi nu puteau să nu pună în mișcare un spirit mai reflexiv. Cât de decăzute erau mai ales caracterele, pe acele vremuri, când s'ar fi cuvenit ca rezistența morală a oamenilor, în fața primejdiilor, atât de grele, ce-i amenințau la fiecare pas, să fie mai mare ca oricând, ne-o poate arăta faptul următor. În 1396, când armatele otomane au trecut Termopilele și au pătruns mai adânc în Hellada, despotul Theodor, fiul împăratului Ioan al V-lea Paleologul, care guverna pe atunci Peloponesul, a întărit în grabă cetățile provinciei sale. Anul următor însă, când Turcii au trecut istmul și au intrat în Pelopones, Theodor nu numai că n'a opus nici cea mai mică rezistență, dar, necrezându-se în siguranță nici chiar între zidurile cetăților întărite, a luat fuga și s'a dus în insula Rhodos, unde a vândut provincia, pe care o avea numai în grije, nu în deplină stăpânire, ordinului Ioaniților, în schimbul unei mari sume de bani. Când însă reprezentanții ordinului au venit să ia în stăpânire țara, cetățenii capitalei Misithra s'au opus cu energie. La această atitudine, surprinzătoare pentru acele vremuri, când caracterele supușilor nu erau mai tari decât ale stăpânitorilor, a contribuit și Georgios Gemistos, care, cu însuflețirea sa pentru trecutul eroic al Spartei, nu putea să rămână mut în asemenea împrejurări.

Această întâmplare a făcut totuși o impresie adâncă asupra filozofului și i-a întărit convingerea că imperiul bizantin trebuia regenerat din temelii. Reorganizarea lui politică însă trebuia precedată de o împrăștiere a sufletelor individuale. Căci cele mai bune reforme politice nu duc la nici un rezultat când nu sunt aplicate de oameni potriviți. Asemenea oameni însă nu existau. Ei trebuiau creați din nou și pe de-a'ntregul. Dar la un asemenea scop nu putea să ducă decât o educație nouă, iar o asemenea educație n'o putea lua asupra-și — pe atunci

cel puțin — decât religia. Creștinismul însă nu se arătase în stare să păstreze moralitatea și patriotismul, ce făcuseră fala și tăria lumii vechi. El trebuia prin urmare înlocuit cu o religie nouă.

Planul conceput de filozof era astfel foarte vast. El cuprindea o reformă religioasă, ca punct de plecare, o reformă morală, ca mijloc de acțiune, și o reformă socială ca scop. Asemenea planuri îi înfățișa istoria cugetării vechi în străduințele lui Pitagora și ale lui Platon — reluate mai târziu de neopitagorism și neoplatonism, cu Plotin, Iamblich și numeroșii lor adepți. Cu entuziasmul său pentru antichitatea clasică, era firesc ca Georgios Gemistos să caute în curente de idei, pe care le-am menționat, orientarea propriei sale cugetări. Așa a luat naștere sistemul filozofic, de care ne vom ocupa ceva mai departe.

Deocamdată, planurile sale s'au mărginit să ia forme politice ocazionale și s'au așternut în cele două memorii trimise, unul împăratului Emanuel, iar altul fiului său Theodor cel tânăr, care urmasa ca despot al Peloponesului unchiului său Theodor cel bătrân, de care am vorbit mai sus. Titlurile ambelor memorii erau aceleași; ele tratau « despre lucrurile din Pelopones ». Autorul lor crede că venise momentul ca reformele la care se gândea să înceapă. Strămtorați de năvălirea Tătarilor, Turcii aveau nevoie, ei înșiși, de liniște, și încheiaseră cu imperiul bizantin, în 1413, un tratat de pace destul de favorabil. Profitând de acest răgaz, conducătorii Statului puteau să purceadă, în sfârșit, la reorganizarea lui, spre a-l pune în măsură să reziste mai bine, în viitor, primejdiiilor ce nu încetaseră să-l amenințe, în urma păcii încheiate, decât numai vremelnice. Spre a-i ajuta, Gemistos a pus în memoriile menționate mai toate ideile, pe care avea să le desvolte mai târziu în opera sa fundamentală despre « Legi ». Tocmai de aceea însă, ele n'au putut avea succesul dorit. Ideile pe care le susținea el erau prea radicale, pentru acele vremuri pline de compromisiuri, și nici nu erau, toate, realizabile. Dar preocuparea intensă și dezinteresată de binele public, pe care o dovedeau, la autorul lor, memoriile în chestie, i-au atras lui Gemistos stima generală, atât a curții imperiale cât și a maselor populare. Încetul cu încetul, un cerc de admiratori, din ce în ce mai

numeroși, s'a strâns în jurul său. Filozoful nu-i admitea însă pe toți în intimitatea cugetării sale. Adepții săi se împărțeau astfel în două categorii: în exoterici și esoterici. Cei dintâi nu erau inițiați decât în doctrinele politice, sociale și etice ale maestrului, pe când cei din urmă cunoșteau și doctrinele sale filozofice și religioase. Aceste din urmă doctrine erau secrete fiindcă, precum vom vedea mai departe, erau ostile creștinismului. Biblia acestui cerc, acestei școli filozofice sau acestei secte politico-teologice, era opera fundamentală *'H τῶν νόμων συγγραφή*, pe care Gemistos o păstra în manuscris. Înainte de a-i cerceta însă cuprinsul, care nu ni s'a păstrat decât în parte, trebuie să vedem, urmărind desfășurarea vieții filozofului, cum a ajuns opera lui să fie condamnată și arsă de Gennadios, patriarhul din Constantinopol, din care cauză nu ne-au rămas dintr'însa decât puține fragmente.

Când s'a hotărât adunarea conciliului pentru unirea bisericilor de răsărit și de apus, Georgios Gemistos a părut indicat să ia parte la lucrările lui, ca reprezentant de frunte al intelectualității bizantine. Ca atare îl și consultase, cu zece ani mai înainte, în 1428, împăratul Ioan al VI-lea, în vederea unei asemenea eventualități, care pe atunci era încă în stare de proiect. Vizitând Peloponesul și primind în audiență pe filozof, împăratul i-a anunțat că era vorba ca conciliul pentru « înlăturarea schismei » să se adune în curând, în Italia, și l-a întrebat cum credea el că Biserica de răsărit putea să tragă, într'o asemenea împrejurare, maximum de folos. Cu ideile pe care le avea, Gemistos nu putea să fie un partizan al unirii proiectate. El voia, cum am văzut, să întemeieze o religie nouă, care n'ar fi putut ajunge să se impună decât numai dacă creștinismul ar fi continuat să decadă. Unirea însă l-ar fi întărit. Spre a nu supăra totuși pe împărat, pe care îl știa împins de motive politice către unire, filozoful a luat o cale indirectă. I-a arătat mai întâi că conciliul ar fi trebuit să se adune la Constantinopol. Biserica de răsărit fiind cea mai veche, cea de apus trebuia să vină la sediul ei. Apoi, în Italia, împăratul s'ar fi putut găsi într'o situație de vădită și primejdioasă inferioritate. Numărul celor ce l-ar fi însoțit, chiar dacă ar fi fost destul de mare, ar fi rămas totuși prea mic, față de numărul italienilor. Din această cauză

biserica de răsărit, care s'ar fi dus cu inima deschisă, la un conciliu pentru unire, s'ar fi putut găsi tradusă, de viclenia celei de apus, dinaintea unei instanțe de condamnare. Și i-a dat împăratului sfatul să nu admită nici într'un caz, în sânul Adunării, votarea pe capete; trebuia să ceară, dimpotrivă, ca fiecare parte să aibă un număr egal de voturi, oricare ar fi fost numărul reprezentanților ei. Nedându-și seamă de dificultățile pe care le implica o asemenea propunere, ce putea să facă imposibilă orice hotărîre, împăratul a lăudat-o și a făgăduit că avea s'o admită ¹⁾).

Conciliul însă nu s'a întrunit decât zece ani mai târziu și în condiții mai grele, pentru imperiul bizantin, decât cele din 1428. Ducându-se, cu suita imperială, în Italia, Gemistos nu și-a schimbat atitudinea; a rămas un adversar al unirii. În momentele cele mai importante ale dezbaterilor, a luat totdeauna partea celor ce se opuneau propunerilor bisericii romane ²⁾. Nu e cazul, firește, să ne ocupăm aici de activitatea sa în sânul Conciliului, care nu ne interesează decât numai întrucât a mijlocit contactul învățaților bizantini cu cei italieni. Mai însemnată a fost, din acest punct de vedere, propaganda pe care a făcut-o el printre umaniștii florentini pentru ideile lui Platon, și care a dus, cum am văzut, la hotărîrea lui Cosimo de' Medici de a întemeia la Florența o nouă Academie platonică. De relevat mai este, din această perioadă a vieții lui Georgios Gemistos, că în Italia și-a luat el supranumele de Plethon. Syropulos, marele ecclesiarh și consilierul secret al patriarhului din Constantinopol, nu i-a dat niciodată, în istoria consiliului, acest supranume, pe care, după toate probabilitățile, nu-l considera ca destul de serios, de vreme ce rezulta dintr'un joc de cuvinte. Unii din admiratorii italieni ai filozofului bizantin îl comparaseră cu Platon și i se adresaseră chiar, spre a-l măguli, cu numele lui. El însă le-a răspuns, modest, că un Gemistos (care înseamnă: plin) putea fi, e drept, un Plethon (care înseamnă același lucru), dar nu un Platon ³⁾. Jocul de cuvinte a plăcut,

¹⁾ Cf. Syropulos, *Historia concilii florentini*, ed. Rob. Creighton, Hagae Comitatus, 1660, p. 155.

²⁾ Cf. Syropulos, *op. cit.*, passim. Cf. și Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, vol. VI, parte prima, p. 264.

³⁾ Γεμιστός, de la γεμίζω, a fi plin. Πλήθων, de la πλήθω, a fi plin.

a fost repetat, și porecla, aducând în orice caz aminte de marele filozof al antichității, s'a schimbat repede în renume. De atunci înainte, nu i s'a mai zis, lui Georgios Gemistos, altfel decât Plethon.

Cu toate dificultățile ce li se puneau în cale, mai ales din partea reprezentanților clerului bizantin, lucrările conciliului s'au încheiat totuși, grație stăruințelor împăratului, prin proclamarea solemnă a unirii bisericilor de răsărit și apus, în catedrala din Florența, la 6 Iulie 1439. Când însă delegații orientali s'au întors în țările lor, ostilitatea cu care a fost primită, mai pretutindeni, unirea hotărâtă de ei, a împiedicat realizarea ei de fapt. Cât de mare a fost nemulțumirea unora din țările ortodoxe, ne-o poate arăta faptul că unii din trimișii lor au avut chiar să sufere pedepse pentru adeziunea lor la acea hotărâre. Așa i s'a întâmplat, bunăoară, lui Isidor, mitropolitul din Kiew, care a fost aruncat în închisoare de autoritățile moscovite, și ar fi avut poate de îndurat mai multe, dacă n'ar fi fugit în Italia. Papa Eugen I-a răsplătit însă, făcându-l cardinal, ca și pe Bessarion, arhiepiscopul din Nicea, care rămăsese după plecarea clerului bizantin la Roma, și de activitatea căruia vom avea să ne ocupăm mai târziu. La Constantinopol, opoziția în contra unirii, deși mai puțin violentă, n'a lipsit totuși. Ceea ce agrava mai ales indispoziția bizantinilor era faptul că, cu toate sacrificiile mari pe care le făcuseră, consecințele politice, pe care le scontaseră, se lăsau mereu așteptate. Deși primejdiile ce amenințau imperiul deveneau din zi în zi mai evidente, puterile catolice din apus nu se grăbeau nicidecum să-i vină în ajutor. Iar rezultatul a fost că, în 1453, luând în stăpânire vechea cetate a lui Constantin cel Mare, Turcii au pus capăt, definitiv, existenței politice a unui stat, care nu mai era decât o penibilă supraviețuire.

Intorcându-se acasă, după proclamarea unirii, Plethon își reluase reședința la Misithra, în Pelopones ¹⁾. Vârsta sa înaintată

¹⁾ Cât de puțin cunoscută e încă viața lui Plethon, în Franța, unde i s'au editat operele, ne-o poate arăta faptul că într'o lucrare recentă a unui istoric, altfel bine informat, trecerea filozofului prin Italia e pusă, mai întâi, în legătură cu conciliul din Constanța, și se afirmă, apoi, că el nu s'a mai întors în patria sa. Iată pasajul întreg: « C'est à la même époque que s'organisent les études grecques... Le concile de Constance amène en Italie, où ils se fixent,

nu l-a împiedicat nici să exercite unele funcțiuni publice, nici să ducă o polemică înverșunată cu Georgios Scholarios, care avea să devină mai târziu patriarh, la Constantinopol, sub stăpânirea turcească. Asupra aspectului filozofic al acestei polemici vom reveni mai târziu, când vom examina faimoasa «ceartă a Grecilor» cu privire la valoarea relativă a lui Platon și a lui Aristotel, care a început la Florența, în timpul conciliului, cu un studiu asupra deosebirii dintre acești doi filozofi, pe care Plethon îl scrisese după cererea umaniștilor italieni ¹⁾. Deocamdată ne vom mărgini să aruncăm numai o privire asupra aspectului religios al acestei scrieri, care, provocând reacțiunea autorităților bisericești, le-a hotărât, ceva mai târziu, să caute să suprimă opera de căpetenie a filozofului. Plethon critică în deosebi la Aristotel concepția divinității și faptul că nu recunoștea, clar și categoric, nemurirea sufletului. Aristotel era însă filozoful oficial al creștinismului, al celui apusean, în primul rând, ceea ce ne va explica, mai departe, lunga durată și violența polemicii care a urmat, în Italia, după răspândirea scrierii lui Plethon. Dar și printre reprezentanții creștinismului oriental se găseau destui care credeau că Aristotel se împăca mai bine cu dogmele ortodoxe decât Platon. Ceea ce a agravat însă indispoziția cercurilor bisericești din Constantinopol în contra lui Plethon a fost mica lucrare «Despre purcederea sfântului Duh», pe care a scris-o după dorința lui Demetrios, despotul din Mi-sithra, și pe care a pus-o în circulație, după toate probabilitățile, în 1448 ²⁾. Demetrios, fratele împăratului, fusese la Florența în contra unirii; alături de episcopul din Efes, fusese

deux fameux humanistes hellènes: Georges Gémiste (Pléton) et le cardinal Bessarion » (Julien Luchaire, *Les sociétés italiennes du XIII-e au XV-e siècle*, Paris, 1933, p. 152). O altă neexactitate este că Bessarion, când a venit în Italia, era arhiepiscop de Nicea; cardinal al bisericii romane a fost făcut mai târziu.

¹⁾ Studiul, scris în grecește, era intitulat: *Γεωργίου τοῦ Γεμιστοῦ τοῦ καὶ Πλήθωνος περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*. În traducere latină a apărut mai târziu, în 1574, la Basel, sub titlul *Georgii Gemisti Plethonis Platonicae et Aristotelicae philosophiae comparatio, per Petrum Pernam*.

²⁾ Lucrarea pare a se fi tipărit mai târziu la Iași, sub titlul *Πλήθωνος πρὸς τὸ ὑπέρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος Βιβλίον. Ἐν Γίασῳ* 1698. În ediția lui Alexandre se găsește în Apendice, la pagina 300.

unul din adversarii ireductibili ai formulei catolice « filioque », care privea tocmai purcederea Sfântului Duh. E dar probabil că el l-a rugat pe Plethon să lămurească această controversă, din punct de vedere filozofic, spre a întări rezistența în contra unirii, care, la acea dată, părea a fi în creștere, în imperiul bizantin. În lucrarea pe care a scris-o însă, în acest scop, Plethon punea un principiu, care atingea grav dogma Sfintei Treimi. Era principiul pe care « teologia elenică » — cum zicea el, dând acest nume propriei sale teologii — îl considera ca o « mare axiomă », că anume, unde puterile sunt diferite, și substanțele trebuie să fie diferite. De unde rezulta că cele trei ipostase ale divinității creștine, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, nu puteau alcătui una și aceeași Ființă, cum susține dogma Trinității. În adevăr, Tatăl era creatorul; Fiul și Sfântul Duh erau creații ale sale. Ce deosebire putea să fie însă mai mare, din punctul de vedere al « puterii », decât cea dintre Tatăl, care exista prin sine însuși, și creațiile sale, Fiul și Sfântul Duh, care nu existau decât grație creatorului lor? Părea astfel evident că, neavând puteri egale, cele trei ființe ce alcătuiau, după dogma creștină, Sfânta Treime, nu puteau avea o substanță identică; ele nu puteau alcătui o unitate, cum susținea teologia ortodoxă.

Deși Plethon se ridica, în lucrarea de care e vorba, în contra punctului de vedere al bisericii apusene și apăra pe acela al bisericii de răsărit, totuși teologii bizantini au găsit că apărarea era mai rea decât fusese atacul. Ideile filozofului, nu numai că nu erau conforme cu dogmele lor, dar păreau de-a dreptul « păgâne » și puteau deveni, ca atare, primejdioase. Georgios Scholarios i-a răspuns dar, în termeni destul de drastici ²⁾. Replica lui Plethon a fost și mai violentă. Fie însă din cauza greutății împrejurărilor politice, care impuneau multora teama că imperiul bizantin își trăia ultimii săi ani, fie din cauza vârstei înaintate a filozofului, care își aștepta de asemenea sfârșitul, nici o măsură nu s'a luat în contră-i. Deși fusese amenințat de adversarul său, care între timp câștigase o influență considerabilă în cercurile conducătoare ale bisericii ortodoxe, Plethon,

¹⁾ Cf. asupra acestei polemici lucrarea lui Gass, *Gennadius und Pletho*, Breslau, 1844.

care se apropia de o sută de ani, a putut muri neturburat, în 1452 după unii, în 1450 după alții ¹⁾. Cincisprezece ani mai târziu, un membru al cunoscutei familii italiene Malatesta, care luptase ca general în contra Turcilor, în Morea, și cucerise Misithra, i-a adus osemintele în Italia, îngropându-le în biserica Sfântului Francisc din Rimini.

Dacă însă filozoful nu avusese nimic de suferit, nu tot așa s'a întâmplat cu opera sa capitală, pe care am văzut că o păstrase, cât trăise, în manuscris. Ea ajunsese, după moartea lui, în mâinile lui Demetrios, despotul din Misithra, care, când Turcii, întinzându-se treptat, au ocupat și Morea, în 1460, a fost făcut prizonier și dus, cu toată familia, la Constantinopol. Acolo, manuscrisul lui Plethon, pe care îl luase cu sine, a fost predat, fie de el însuși, fie de cineva din ai săi, lui Gennadios, patriarhul. Intr'o scrisoare către exarhul Iosef ²⁾, șeful bisericii ortodoxe își arăta « durerea » pe care i-a pricinuit-o cetirea lucrării, până atunci tănuite, și care l-a făcut s'o restituie « prea luminatei prințese », cu rugămintea s'o arunce în foc. Prea luminata prințesă însă, care nu era alta decât Asanina, soția lui Demetrios, i l-a trimis îndărăt, cu observarea că lui, ca păzitor al adevăratei credințe, îi revenia datoria să ia măsurile necesare în contra scrierilor pe care le socotea eretice. Și în adresa către exarhul Iosef, al cărei scop practic se arăta de-abia la sfârșit, patriarhul Gennadios adăoga că, dorind să păstreze ceva din opera lui Plethon, a cetit-o încăodată, dar că, din nefericire, a găsit pretutindenii numai erori, pline de primejdii pentru starea, atât de tristă, în care se găsea poporul bizantin, și a hotărât astfel s'o lase să primească, în întregime, pedeapsa focului. Fiindcă însă era posibil ca lucrarea să fi fost copiată de vreunii din partizanii lui Plethon, patriarhul « ordona tuturor, în numele lui Dumnezeu » ca toate exemplarele ce s'ar mai găsi să

¹⁾ Prima dată e a lui Alexandre (cf. *Traité des lois*, App., p. XXXIX); a doua e a lui Schultze (cf. *Georgios Gemistos Plethon*, p. 106). Acest din urmă autor se întemeiază pe o diplomă bizantină găsită de Pasquale Placido în Arhivele din Napoli și publicată în 1862, după apariția cărții lui Alexandre (1858). În acea diplomă se regula succesiunea lui Plethon, în Iulie 1450.

²⁾ Reprodusă de Alexandre, editorul operei lui Plethon, în Apendice, p. 412.

fie arse, iar cei ce ar refuza să le predea să fie excluși din sânul comunității creștine ¹⁾. Exarhului Iosef i se trimitea acest ordin spre executare.

Câteva fragmente au rămas totuși, din opera filozofului bizantin. Patriarhul însuși spunea, în adresa menționată, că a păstrat ceva dintr'însa, dela început și dela sfârșit, pentru justificarea sa ulterioară. Alte părți fuseseră de sigur copiate, înainte de moartea lui Plethon, de unii din adepții săi. Toate resturile ce s'au putut descoperi, până la jumătatea veacului al XIX-lea, au fost publicate în 1858, sub titlul: *Πλήθωνος νόμων συγγραφῆς τὰ σωζόμενα*. Pléthon. *Traité des lois ou recueil des fragments, en partie inédits, de cet ouvrage, précédé d'une notice historique et critique et augmenté d'un choix de pièces justificatives, la plupart inédites, par C. Alexandre, membre de l'Institut; traduction A. Pellissier, agrégé de philosophie.*

P. P. NEGULESCU

¹⁾ Alexandre, *Ap.*, p. 440.

GHEORGHE BOGDAN-DUICĂ

Acum cincizeci de ani, dacă voiai să indici cuiva din piața Brașovului drumul în Șchei, îi spuneai: «o iei drept înainte până la casa Bogdăneștilor și apoi o apuci la dreapta sau la stânga». Toată lumea cunoștea casa cea galbenă în mijlocul unei grădinițe înconjurată cu «stobor» înalt de scânduri, unde o admirabilă mamă, iubitoare, înțelegătoare și nespus de harnică, luptând cu grele privațiuni, își creștea unsprezece copii.

Binecuvântată casă, care a dat neamului atâtea lăstare vrednice și atâți cărturari de seamă!

Intre ei, cel mai tânăr, blândul și învățatul Alexandru Bogdan, neuitatul profesor al Liceului Andrei Șaguna din Brașov, a fost cel dintâi care ne-a părăsit. S'au împlinit tocmai douăzeci de ani, decând o granată blestemată a rupt în bucăți, la Zumina Galiției, la începutul războiului, pe cel ce a știut să deștepte în sufletele câtorva generații de tineri o înțelegătoare admirație pentru literatura română.

La sfârșitul războiului s'a stins cel mai mare dintre frați, seninul academician și activul rector al Universității din București, Ion Bogdan, fostul director al «Convorbirilor Literare», slavist cu reputație mondială, savantul meticulos și profesorul plin de iubire proteguitoare pentru elevii și prietenii săi mai tineri.

Ghiță, cum era numit de prieteni și intimi, era după vârstă al doilea între frați.

De timpul când învăța la liceu, îmi aduc vag aminte. In ochii noștri, ai elevilor școalelor primare, el trecea însă de pe atunci drept «filozoful liceului». Când, în clasa a opta, i se dădu cea

mai mare distincție ce se putea acorda unui « student », când fu ales « prefect », toată lumea găsea că nimeni nu merita mai mult decât el această dovadă de încredere din partea colegilor și a profesorilor.

Dacă talentul și dorul de carte erau la el însușiri înnăscute, mediul în care și-a petrecut anii întâii tinereți a fost hotărâtor pentru dezvoltarea sa ulterioară.

Intre toate orașele din Transilvania, Brașovul a avut din vechime cele mai strânse legături cu Țara Românească. Frontiera situată la câțiva kilometri și trecută neconținut de negustorii brașoveni și oierii din Țara Bârsei, de băjenari și de vilegiaturiști munteni, era inexistentă din punct de vedere sufletesc. Obiceiuri de dincolo de munți se încetățeneau în orașul ce adăpostise pe Coresi, deosebirile de grai se ștergeau prin comunicația neîntreruptă, cunoștințele personale, propagate și prin elevii de liceu originari din Țara veche, erau atât de strânse, încât Brașovenii nu erau socotiți propriu zis între « ardeleni », nume care se dădea Transilvănenilor la Nord de Olt și de Târnave.

Lipsa oricărei note regionaliste caracterizează toată activitatea lui Bogdan-Duică.

Când a trecut în Bucovina și cât timp a trăit la București, el s'a simțit o zală din lanțul puternic al dascălilor al căror descălicător a fost Gheorghe Lazăr, apostoli ai panromânismului, preocupat să propage cunoașterea fraților așezați în incinta Carpaților și să deslușească din ea rostul lor pentru românismul integral.

La Cernăuți a scris cea mai frumoasă monografie despre ardeleanul Petru Maior; întors la Sibiu, a publicat cel mai documentat studiu despre Bucovina. În București, unde s'a așezat mai târziu, a fost unul din cei mai activi membri ai coloniei ardeleni, care ținea trează admirația pentru lupta dărză de conservare națională dată de Românii transilvăneni, cultivând cu vorba și scrisul său încrederea în forțele Ardealului. În același timp trimetea gazetelor din Ardeal acele foiletoane vioaie și pline de căldură, care informau regulat pe cei de acasă despre mișcarea literară și progresele culturale din Țara veche, menite să umple inimile fraților subjugăți cu bucurie: « Treacă numai

vestea bună peste munți și de acolo vină de asemenea numai vești bune!»

Și precum Brașovul ocupa un loc deosebit între orașele din Transilvania, tot astfel se deosebea vestitul «gimnaziu» brașovean de celelalte licee, puține câte erau.

Ridicat din contribuțiile benevole ale Românilor brașoveni, ale negustorilor înstăriți, fără multă carte, dar cu foarte mult respect pentru ea, și ale poporenilor săraci din Șchei, care aduceau lucrul mâinilor lor înăsprite de muncă, acest gimnaziu, clădit pe temelii solide (care în mintea fondatorilor aveau să suporte și etajele destinate viitoarei Universității românești a Ardealului), cuprindea între zidurile lui și partea de suflet și devotament ce i-au dat-o ctitorii.

Bogdan-Duică a mai apucat, în primele clase ale liceului, pe Ion Meșotă și pe Ion Lapedatu, care, pe lângă marele lor dar pedagogic, aduceau din Germania și Franța studiilor lor, orizonturile noi ce treceau dincolo de lanțul Carpaților și ieșeau din orbita Romei antice. Pe Ion Popea, absolventul Universității din Lipsca, l-a avut profesor de română și germană. Andrei Bârseanu, I. C. Panțu și Dionisie Făgărășanu erau profesorii tineri și entuziaști, care veneau dela «România Jună» din Viena, unde geniul lui Eminescu imprimase urme adânci și unde un Ion Slavici, Nicolae Teclu și Sterie Ciurcu dăduseră Societății studențești directivele viitoare.

Acest gimnaziu, cu societatea literară a studenților, condusă și îndrumată de profesori cu un remarcabil talent de scriitori, intra ca un factor cultural de primul rang în viața Brașovului. În legătură intimă cu el s'a înjghebat «Reuniunea de gimnastică și cântări», unind toată societatea românească în jurul unor manifestări artistice care, conduse de Ciprian Porumbescu, Nicolae Popovici și Gheorghe Dima, întreceau nivelul obișnuitelor producții de diletanți.

Prin anii 80, când copilul Gheorghe Bogdan urca zilnic scările de piatră ale impozantei clădiri din «Groaveri», lupta între latinismul intransigent al Blajului și ideile propagate de Junimea ieșeană se terminase la Brașov cu triumful complet al noului curent. Ceva din violența acestei lupte împotriva purismului

artificial și ideologiei în afară de realitate se resimte în toată activitatea viitoare a lui Bogdan-Duică.

Și mai era la Brașov un izvor de energii care se cheltuiau zilnic pentru propășirea neamului. Era redacția Gazetei Transilvaniei, unde tocmai, în această vreme, se instalase, în locul bătrânilor, idealismul proaspăt al lui Aurel Mureșeanu, venit din Viena României June. Prin odăile cu mirosul de cerneală de tipar, a trecut și Bogdan-Duică, cu toate emoțiile sufletești pe care le dă unui adolescent mândria de a se vedea tipărit.

Pasiunea gazetăriei i-a rămas viața întreagă. Dar i-au rămas și scrupulele gazetarului de atunci, cu conștiința vie a întregii răspunderi pe care și-o asumă îndrumătorul opiniei publice. Puțini dintre învățații neamului nostru au risipit cu atâta dărnicie partea cea mai prețioasă a timpului lor și atâtea bogății sufletești în efemerul articol de gazetă, ca Gheorghe Bogdan-Duică.

Universitatea a făcut-o la Jena. Popasul la Budapesta nu contează. Nu se poate vedea în activitatea lui Bogdan-Duică nici o urmă din ceea ce i-a dat Universitatea din capitala Ungariei.

Dimpotrivă, micul orașel german, care pe atunci număra mai puțini locuitori decât Brașovul, a cărui universitate era însă unul din marile laboratorii științifice ale Germaniei înfloritoare, a avut o influență durabilă asupra lui.

Anii petrecuți în Germania i-au slujit să agonisească acea temeinică pătrundere a culturii germane pe care a completat-o prin lecturi ulterioare, în tot cursul vieții sale. Nu e locul, aici — și nici nu-mi simt competența — să cercetez care a fost influența cursurilor de filozofie și pedagogie ascultate la această universitate.

Ceea ce mi se pare deosebit de important pentru direcția în care avea să se desfășoare activitatea lui de cercetător, este atmosfera generală științifică pe care a găsit-o la Jena.

Dacă Bogdan-Duică a fost în toate concepțiile sale un realist, cu o repulsiune pronunțată pentru misticism, dacă în cercetările sale a fost un pasionat scrutător al amănuntelor și al documentării cât mai complete și multilaterale, aceasta se datorește direcției pozitivistă a științei germane în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, care urmase ca un fel de reacțiune împotriva romantismului în știință. Din Germania marilor

realizări de după războiul dela 1870, în epoca specializării extreme, când la toate universitățile ei apăreau în fiecare an sute de teze de doctorat ce urmăreau până la epuizare cunoașterea unui fenomen izolat, stabilirea unei date sau unui tablou statistic, s'a întors el cu acele metode «atomistice» de cercetare, care fac din scrierile sale cele mai complete monografii. Spre marile opere de sinteze nu se simțea atras.

Cunoscând aplecările moștenite și influențele exercitate în anii cei mai receptivi asupra lui Bogdan-Duică, suntem încă departe de a-l cunoaște întreg. Căci el a fost, înainte de toate, o personalitate cu o structură sufletească numai a lui, pe care o putea înrâuri mediul, dar n'o putea modifica. Oricât de mare preț punea el însuși pe deslușirea aportului biologic familiar și a ambianței ideologice, el știa mai bine decât oricine că dincolo de acestea trebuie căutată, de câte ori încercăm să schițăm portretul unui scriitor, partea de structură sufletească individuală, originalitatea lui.

Dela Germani a învățat să prețuiască valoarea doveditoare a celui mai mic amănunt și consultarea cât mai amplă bibliografică, spre a cunoaște părerile înaintașilor. Dacă în el n'ar fi fost acea sete nepotolită de a ceti, curiozitatea veșnic trează de a cunoaște, și dacă el n'ar fi avut în măsură atât de mare darul să descopere într'o notiță prizărită dintr'un jurnal vechi cheia pentru deslegarea unei probleme, de sigur că Bogdan-Duică nu și-ar fi petrecut cei mai frumoși ani ai vieții sale în biblioteci și arhive.

Înainte încă de a pleca în străinătate, pe când colegii săi de liceu se jucau în minge sau se plimbau pe «promenadă» și așteptau cu nerăbdare orele de «dans», Ghiță Bogdan căuta singurătatea vreunui «foișor» din vârful unei grădini brașovene, unde se putea cufunda neturburat în farmecul lecturii.

Dar lumea cărților, deși pusese stăpânire pe el, nu l-a înstrăinat de viața palpitantă din jurul său, care făcea să vibreze coardele sufletului său tânăr și avântat. O întâmplare a făcut să dau de manuscrisul câtorva versuri din epoca aceasta, care n'au văzut niciodată lumina tiparului.

Deși influența lui Eminescu și mai ales a pesimismului eminescian se resimte puternic în aceste încercări poetice, cărora

Bogdan-Duică nu le dădea nici o importanță, îmi voi permite să citez totuși una din aceste poezii, care desvăluște o latură aproape necunoscută din activitatea lui. Poezia poartă titlul *La fereastră*, e din 1886, și întreaga colecție are semnificativul motto: « De nu m'am sfiit a le scrie, de ce m'aș sfii să ți le dau să le cetești? ».

S'a dus mândra din fereastră...
 Cu perdeaua șuguește
 Vântul, veșnic călătorul,
 Și o mișcă și 'ncrețește...

S'a dus mândra din fereastră...
 Și duioasa mea privire
 În zadar îi caută chipul
 Să-i cerșească o zâmbire....

S'a dus mândra din fereastră...
 Cine știe unde estel...
 La fereastra fără suflet
 Ce mai stai să ceri vreo veste?

De câte ori îmi răsare în amintire figura lui Bogdan-Duică, nu mi-l pot imagina altfel decât în tovărășia cărților. Îl văd pe stradă cu ghiozdanul doldora și cu buzunarele pardesiului pline de cărți, îl văd în tren, în colțul compartimentului cu o carte în mână și cu alte trei patru alături de el sau în plasa de deasupra capului, îl văd în sala Consiliului Facultății la masa din colț, răsfoind un volum nou, în care creionul lui subliniază neobosit, sau la Academie, îngropat între foliantele mari cu hârtia îngălbenită a vechilor gazete. Și când, din curiozitate, căutai titlul cărților pe care le citea, rămâneai uimit de varietatea problemelor ce-l preocupau: literatură, estetică, filozofie, pedagogie, sociologie, istorie, etnografie, folklor, politică... Dacă-l întrebam, cum îi ajunge timpul să se împartă în atâtea direcții, îmi răspundea: să-mi recomanzi o carte bună despre filozofia limbii!

Din străinătate, Bogdan-Duică s'a întors fără doctorat, dar cu un bagaj mare de cunoștințe. Liceul, al cărui eminent elev fusese, l-a angajat ca profesor suplinitor.

Dar n'a stat mult. Din două cauze.

În vremea aceea guvernul ungar începuse un control din ce în ce mai sever al liceelor noastre și cerea profesorilor cu studiile terminate în străinătate examene suplimentare la una din Universitățile ungurești. Duică a fost toată viața dușmanul formelor; concentrarea muncii într'o singură direcție, spre a pregăti un examen, i se părea o siluire împotriva căreia se revolta cu atât mai mult, cu cât la Budapesta sau Cluj se cerea tuturor candidaților de profesori un examen, destul de greu, de limba și literatura maghiară.

Dar dacă examenul mai putea fi păsuț, altă împrejurare l-a silit să părăsească Brașovul. Se șoptea că tânărul profesor este ateu. Consistorul dela Sibiu a intervenit. Bogdan-Duică a fost nevoit să plece.

A plecat acolo unde nimeni nu-l împedeca să-și spună părerile fără rezerve și încotro s'a simțit atras totdeauna: la gazetărie.

Aceasta este una din cele mai caracteristice laturi ale firii lui complexe. Omul cărții, vizitatorul răbdurii și pasionat al bibliotecilor, culegătorul neodihnit și meticolos al amănuntelor, simțea trebuința să evadeze din cercetarea trecutului și să se arunce, cu tot temperamentul său impulsiv, în vâltoarea luptelor politice. O făcea impetuos, spunându-și părerea răspicat, scoțând din comoara cunoștințelor sale multilaterale argumentele, stabilind legăturile firești ale actualității cu trecutul și căutând să deslușească perspectivele viitorului.

La Cernăuți, unde se opri mai întâi, ca director al «Gazetei Bucovinei», el umplu golul pe care-l lăsase alt ardelean, Pompiliu Pipoș, mort la 6 Februarie 1893. La «Tribuna» din Sibiu, unde reveni din Bucovina, el se găsea în tovărășia unei echipe de gazetari, talentați, cum nu-i mai avusese Ardealul veacului al XIX-lea. Celui ce-și va lua odată osteneala să urmărească activitatea jurnalistică a lui Bogdan Duică, nu-i va scăpa importanța pe care a dat-o el totdeauna foiletonului, în care ținea la curent pe cetitori cu evenimentele mari literare de peste hotare și analiza sau reproducea operele scriitorilor de talent din Țara veche, înălțând încrederea în cultura națională în suflute otrăvite de școala străină, în care în mod sistematic se

sădea, deodată cu admirația pentru cultura nemțească, disprețul pentru așa numitul « balcanism » al Regatului Român.

Dela Tribuna, Bogdan Duică a luat drumul bătut de atâți înaintași ai săi, pentru care restricțiile din ce în ce mai apăsătoare, de acasă deveneau cu atât mai intolerabile, cu cât vocația lor de dascăli o simțeau crescându-le în suflet. A trecut Carpații.

Despre activitatea lui ca profesor la institutul condus de Manliu, la liceul Cantemir și mai târziu la liceul Mihai Viteazul din București, al cărui director a ajuns, foștii lui elevi vorbesc cu entuziasm. Lecțiile de limba germană deveneau adesea adevărate cursuri universitare, când după citirea unei poezii de Goethe, profesorul le spunea să închidă manualul și plimbându-se agitat prin clasă reînvia figura geniului care a creat pe Faust...

Cu o recenzie asupra traducerii unor poezii populare în nemțește de W. Rudow, publicată în 1888, debutează la Convorbiri literare, revista în care avea să publice mai târziu atâtea pagini erudite de istorie literară, criticile sale bogate în observații fine și frumoasa traducere a Inelului lui Gyges de Friedrich Hebbel. După ce fratele său mai mare, Ion Bogdan, luă direcția acestei reviste, Bogdan Duică intră în comitetul de redacție.

Titu Maiorescu — pe care avu marea cinste să-l urmeze la Academia Română — l-a remarcat de timpuriu pe acest tânăr cu capul interesant, dominat de o frunte lată și bulbucată, care nu-și pierduse vremea în zadar prin Germania și care în scrisul său nervos dovedea pe lângă o pregătire temeinică, atât curaj și se afirma ca o puternică personalitate. Despre încrederea pe care o avea Maiorescu în Duică și despre vechimea raporturilor lor, poate da dovadă o amintire personală.

Era prin anii 1897 sau 1898, deci pe când Duică nu era de mult stabilit la București. Ca orice fiu al neamului născător de poeți, făceam pe atunci și eu literatură. O dramă în trei acte a fost repede scrisă. Vârsta de douăzeci de ani singură poate scuza cutezanța mea de a o trimite direct lui Maiorescu, pentru Convorbiri.

Răspunsul mi-a venit dela Duică. Scena care a precedat acest răspuns nu e tocmai greu de reconstruit. Maiorescu l-a chemat la sine: « Eu sunt prea bătrân ca să citesc un manuscris de două

sute de pagini. Dela o vreme abia mi-ajunge timpul să mă țin la curent cu ceea ce trebuie să urmăresc, să citesc ceea ce-mi face plăcere. Ia vezi dumneata, cam ce e în stare să spună acest tânăr cu nume necunoscut și, dacă licărește ceva talent, mai treci pe la mine, să vedem ».

Duică n'a mai trecut pe la Maiorescu, ci mi-a răspuns: « Prea multe reminiscențe din Sudermann și Ibsen ! ».

O nemerisem rău: descoperirea influențelor era doar specialitatea lui Bogdan Duică, intra în felul său de a concepe critica literară.

În mintea acestui adânc cunoscător al literaturii, dotat cu o memorie fenomenală, asociațiile între lectura proaspătă și lecturile vechi se făceau cu o promptitudine uimitoare. Ele nu atingeau numai pe contemporani — Sudermann era atunci la modă — și pe scriitorii de talia lui Ibsen, ci foarte adesea pe scriitorii de mâna a doua, al căror scris uitat îl căuta în volumele prăfuite, cu titluri abia înregistrate în scrieri bibliografice.

Imi pare rău că nu mai păstrez scrisorile lui Bogdan Duică de pe vremea când, împreună cu Aurel Popovici, întemeiasc, la începutul acestui veac, la București, jurnalul « România Jună », căruia îi trimiteam corespondențe dela Paris. Această gazetă, cinstit independentă, care se situa în afară de luptele politice de partid, voia să fie a Românilor de pretutindeni. Disprețuind exploatarea senzaționalului și căutând să-l înlocuiască cu articole de doctrină, ea nu s'a putut susține. Într'o bună zi, mă pomenii cu o telegramă, caracteristică pentru franțuzeasca Ardelenilor care o redactau: « apparition *sistée* ». Din gruparea din jurul acestui jurnal a răsărit însă institutul de editură « Minerva », al cărui rost de răspânditor de cărți bune, clasici și scriitori tineri de talent, a fost atât de important.

Următoarea scrisoare primită dela Bogdan Duică e cu un deceniu mai nouă. Ea e dela sfârșitul anului 1912, nedatăată, ca multe din scrisorile lui așternute în grabă, și anunță apariția revistei « Românismul ».

Imi îngădui să insist puțin asupra acestei reviste, despre care se știe astăzi prea puțin și să citez câteva fragmente din scrisorile primite în legătură cu ea.

Duică trecuse între timp pe la Sămănătorul și Luceafărul. Intrase cu tot entuziasmul în mișcarea de afirmare a naționalismului și panromânismului cuprins în programul celor două reviste.

Veni războiul balcanic, care a găsit România nepregătită, ca și când noi, Românii, n'am fi avut nimic de revendicat în clipele când popoarele din sud-estul Europei cereau, cu arma în mână, realizarea idealului lor național.

Temperamentul de luptător al lui Bogdan Duică nu putea să se împace cu expectativa prudentă a politicii oficiale românești. Trebuia afirmată și la noi o idee, trebuia ridicată pe steag o deviză, care nu putea fi decât *Românismul* integral.

« Vom face o revistă », începea el scrisoarea « care să cerceteze bazele științifice ale politicii naționale ».

Ceea ce Duică socotea de neapărată trebuință era deci: cunoașterea exactă a ceea ce suntem, ca să putem măsura ceea ce voim. Și în politică, el a rămas omul științei, dorind să clădească pe temelia sigură a documentării.

« Eu, V. Pârvan și V. Arion », continuă scrisoarea.

Acest *eu* așezat în frunte, însemna la Duică dorința de a lua pe umerii săi greul, de a intra cu toate puterile în luptă. În limba română verbul se întrebuițează fără pronume personal. Nu spunem ca Francezul, *je suis* sau ca Neamțul *ich bin*, ci simplu: *sunt*. Cei ce l-au citit și l-au auzit vorbind pe Bogdan-Duică au observat că el spunea mai rar, *cred, voi scrie, mi se pare*, de obicei: *eu cred, voi scrie eu, mie mi se pare*. Personalitatea lui puternică, dorința de a se descoperi întreg și fără reticențe, asumându-și toată răspunderea, îi modela stilul împotriva uzului curent al limbii.

« Cine ne poate scrie din Bucovina? Trebuie să știm din vreme cui ne putem adresa? Sau este mai bine ca d-ta, poate și d. Nistor, să îndemnați pe cei ce au de zis ceva, să zică și la noi. Revista va fi *serioasă*, nu va fi smintită ».

Toate țările românești trebuiau deci să-și spună cuvântul, preocupările lor trebuiau să răsune și la București, mai ales la București.

... « Fierberea de aici caută un punct de concretizare. Noi voim să dăm *unul*... Părerea d-tale personală ne-ar interesa mult ».

La 6 Ianuarie 1913, o nouă scrisoare:

« Cred că ar fi bine să și începeți... Azi am scris *Apelul*, în care ne declarăm *realiști* și refuzăm a *fantaza* politică. Aceste două cuvinte vor da nota și vor caracteriza direcția ».

Realist a rămas Duică toată viața sa. Disprețuia pe fanțași, îi considera primejdioși pe ideologi și ura pe utopiști.

La sfârșitul scrisorii o veste tristă: « Chendi e foarte rău. Se teme de gloanțele unor Chinezi ce-l omoară și se ascunde sub plapomă. Ce păcat ! ».

În scrisoarea a treia, din 19 Februarie 1913, cere ca I. Nufăr — pseudonimul d-lui I. Nistor — să-i scrie un articol despre fondul religionar. Se plânge de lipsă de abonați: « Mă tem că nației nu-i prea arde de așa ceva. În tot cazul, *un an* o ducem ».

În a patra scrisoare, din 7 Aprilie, îmi cere să-i trimit imediat, « dar într'adevăr imediat », o broșură cu date statistice, de care-și aducea aminte din anul 1894. Scrisoarea se termină cu întrebarea: « Când vii la Bucureștii noștri sfâșiați ca niciodată ? ».

Și în scrisoarea a cincea, din 29 Aprilie, îmi cere cărți, precizând din memorie « broșurica, castanie pe vremea mea, intitulată Landtagswahlordnung ». « Cred că într'un an vom putea pune temeuri bune pentru politica noastră naționalistă, care nu trebuie să fie impresionistă ca a lui... » urmează numele unui bărbat politic cu care prevede că va « avea de furcă » la un congres apropiat. « Mă tem că vom avea, dar *nu* mă tem, deoarece am să-i opun o rezistență de argumente dureroase pentru *ne-siguranța* bazelor sale ».

Acest « mă tem, dar *nu* mă tem » e Bogdan-Duică întreg, sigur de sine, gata în orice moment să ia lupta cu oricine, pe un teren pe care se simțea tare.

Când, după războiul cel mare, în cursul căruia el a cunoscut chinurile deportării în Bulgaria, Universitatea din Cluj a devenit românească, Bogdan-Duică a fost chemat între cei dintâi, la catedra de literatură română, făcând parte chiar din senatul constituit ad-hoc și însărcinat cu recomandarea viitorilor profesori.

În Ardealul părăsit în tinerețe, el s'a întors cu părul alb, dar cu sufletul tot atât de tânăr ca la treizeci de ani, când îl părăsise. A intrat masiv și cu pasul solid al luptătorilor medievali,

înveșmântați în armură grea de oțel. Armura era erudiția lui fără pereche.

Universității clujene i-a dat un an de rectorat și altul de decanat, primind sarcina să suplinească catedre vacante, de câte ori i se cerea. Extensiunea universitară, această admirabilă instituție de propagandă culturală, a găsit pe unul din cei mai harnici și devotați conferențieri în cel care dorea ca tot mai multă lumină să pătrundă în cele mai dosite colțuri ale Ardealului. Cu toate însărcinările multiple, el primi președinția secțiilor Astrei. Nu apărea revistă în Ardeal care să nu-i fi cerut și căreia să nu-i fi dat colaborarea. În organizația bisericească, a cărei însemnătate în viața națională o socotea cu drept cuvânt covârșitoare, el deveni un factor hotărâtor, sprijinind-o cu cuvântul și cu scrisul său lămuritor.

Noi toți, care am stat alături de el, cu greu ne vom deprinde să nu-l mai întâlnim în consiliul Facultății, în nenumărate ședințe de comitet, în congrese eparhiale sau în atâtea adunări generale. Cine va tăia de aci înainte cu o întrerupere incisivă firul perorațiilor nesfârșite ale cutărui orator fără respectul timpului? Cine va rosti atât de ritos adevărul? Parcă-l văd ridicându-se dela loc, ca mușcat de șarpe, făcând doi pași înainte, sau aruncând în jur o privire tăioasă din ochii lui vii și intrând tumultos în discuție. Argumentarea lui strânsă convingea, vorba devenea caldă, glasul îi luneca în registrele înalte și adesea, mai ales în timpul din urmă, vocea îi era sugrumată de lacrimile ce izvorau dintr'o iubire nețărmurită pentru neamul său românesc, căruia îi dedicase toate forțele intelectului și toată comoara sufletului său ales.

Cu temperamentul său gata să se cheltuiască întreg în orice moment, Bogdan-Duică nu putea rămâne departe de luptele politice, care i-au pricinuit totuși atâtea dezamăgiri, pentru că îi cereau lucruri pe care n'a fost în stare să le dea: înnăbușirea personalității de dragul disciplinei de partid, transacții împotriva convingerii, concesiuni făcute conștiinței.

Nu e locul aici să analizez pe omul politic Bogdan-Duică. Nu pot să nu relev în însă că trecerii lui prin partidul țărănesc datorăm minunata sa monografie despre primul țărănist român, Ion Ionescu dela Brad.

Despre activitatea sa la catedră și despre Bogdan Duică ca istoric și critic literar vor scrie alții. Mă voi restrânge să vă citez trei pasaje scurte din trei bilețele. Ele mi se par că pot aduce câteva contribuții lămuritoare.

Unul din 19 Mai 1926, din care răsare grija dascălului tocmai pentru un elev, la care ținea atât de mult: « In anul acesta voi stărui ca la Fontenay să fie trimis un băiat care să devină un istoric literar de școală franceză, *Ion Breazu*. Te rog să-l susții și să nu mă concurezi cu filologi. Vreau să avem și critici francezi ».

Al doilea bilet se referă la volumul său de Istoria literaturii moderne, apărut în Biblioteca Dacoromaniei. După multe insistențe din partea mea, se hotărî să-și publice o parte din cursurile universitare; dar nu l-am putut convinge să facă indicele la cartea sa. « Ce tot vorbești despre *indice*? Indicele nu-i știință; cine caută știință, să citească! ». El, care nu pregeta să cetească un volum întreg pentru ca să găsească în el o informație fără multă însemnătate, nu înțelegea ca alții să-i utilizeze cartea numai pentru datele cuprinse în ea, fără s'o citească dela început.

În sfârșit un « post-scriptum » la o scrisoare din 18 August 1929: « În 2—3 zile pun ultimele puncte la o lucrare măricică despre I. Barac; mai mult pretext de a lămuri epoca, decât prostia lui gye gynoace! Este loc în Dacoromania? »

E vorba de cunoscutul său studiu despre Ion Barac, publicat de Academia Română, 168 pagini despre un scriitor în a cărei operă « nu există nici o strofă de emoție »¹⁾, despre un poet « ridicul! »²⁾.

Dar Barac era, precum ne-o spune însuși în scrisoare, un pretext. Opera lipsită de originalitate a acestui poligraf, care nici nu traducea măcar, ci extrăgea prescurtând, « seca »³⁾ scrierile altora, pentru ca să « sloboadă »³⁾ câte o istorioară în versuri plate, era un prilej binevenit ca să descrie starea culturală a Ardealului, în care începea să se resimtă tot mai tare influența

¹⁾ G. Bogdan-Duică, *Ion Barac*, București 1933, p. 11.

²⁾ *Op. cit.*, p. 17.

³⁾ *Op. cit.*, p. 10.

școalelor ungurești asupra intelectualilor români trecuți prin ele. Tabloul ce-l face e merit să împrăștie acea atmosferă de auto-admirație exagerată și prezumțioasă a unor regionaliști inadaptabili care nu cunosc partea însemnată de contribuție la încheierea României moderne adusă de vechea țară.

Bogdan Duică a urmărit izvoarele lui Ion Barac în scrierile unor autori obscuri, uitate în câte un raft prăfuit de bibliotecă, cu o nobilă pasiune de cercetător, care n'are pereche în istoriografia noastră literară.

Cel ce crede că o asemenea muncă nu stă în raport cu rezultatele obținute, se înșeală. Dorința de a afla adevărul, ce trebuie să însuflețească pe orice cercetător, e mai presus decât folosul practic și imediat pe care-l poate aduce acest adevăr, iar perfecționarea metodelor de investigație este mai importantă pentru progresul științei decât însuși adevărul descoperit.

Unde poate duce această cercetare migăloasă a izvoarelor de inspirație și a influențelor, ne-o arată, între toate scrierile lui Bogdan-Duică, mai ales acea admirabilă monografie despre Gheorghe Lazăr, urmărit cu o dragoste fără seamăn în lectura sa și în mediul în care a văzut lumina zilei, în care a crescut și s'a dezvoltat.

Mai ales la noi, unde istoria literară s'a făcut și se face încă în parte și azi în mod impresionist, repetându-se în fiecare manual nou clișee vechi, fără critică și fără rectificări și perpetuându-se erori de fapt, stăruințele lui Bogdan-Duică de a merge la izvor, de a cerceta fiecare amănunt biografic și bibliografic, au însemnat o adevărată înviorare a istoriografiei literare.

N'am avut niciodată fericirea să fiu elevul lui Bogdan-Duică. Dar făcând după și alături de el istoriografie literară, l-am considerat totdeauna ca pe un dascăl al meu.

Azi, când mie, colegului mai tânăr, îmi revine cinstea de a scrie despre marele dispărut, am crezut că nu pot aduce un omagiu mai potrivit memoriei lui, decât urmându-i metodele de lucru. Am căutat să reconstruiesc din câteva amănunte biografice ceea ce el numea structura biologică; reînviind mediul în care și-a petrecut copilăria și tinerețea, am încercat să-mi dau seama despre atmosfera ideologică din jurul său nemijlocit și influențele ce le-a suferit; comentând fragmente de scrisori am

încercat să reconstruiesc imaginea acestui om, care se dădea întreg până și în bilețele scrise în grabă.

Ele singure nu ajung să lămurească bogăția și complexitatea acestui mare muncitor, savant multilateral și bun român. Tabloul lui nu-l poate întregi decât amintirea vie ce i-o păstrăm toți cei ce l-am cunoscut și, cunoscându-l, l-am prețuit.

În preajma anului al șaptezecilea al vieții sale, Bogdan-Duică se gândea să se retragă în casa ce și-o clădise la Sibiiu, ca să aibă la bătrânețe un cuib de odihnă.

Bogdan-Duică și odihnă, ce paradox!

Odihna a găsit-o dincolo de viață. În Brașovul copilăriei sale, în drum spre liceul întâiului său debut ca profesor.

Părăsind lumea asta, el a mai dat o problemă grea de rezolvit biografilor săi, care nu vor ști să precizeze niciodată cu exactitate ziua când Bogdan Duică a părăsit pentru totdeauna lumea aceasta zbuciumată, în vârtejul căreia a stat întreg și cu capul sus.

SEXTIL PUȘCARIU

MODEST MUSSORGSKY

UN CREATOR NAȚIONAL DE VALORI UNIVERSALE

Există un caz unic în felul său, interesant prin actualitatea lui reînnoită, cazul Mussorgsky.

Nu numai în artă, ci în viață însăși.

Muzicantul considerat astăzi ca unul din cei mai originali ai tuturor popoarelor și epocilor, s'a spus că ar fi fost un autonom, un autodidact, un soi de ignorant în tehnica tradițională a meșteșugului său. Totodată e stabilit că atitudinea lui în fața vieții a urmat aceeași linie neatârnată, aceeași nesupunere față de orice disciplină preconcepută.

Un geniu atât de impulsiv, care nu ține seama de regulile consacrate. Nu că se răzvrătește împotriva lor, dar le lasă la o parte și chiar dacă în creația lui se văd influențe, o experiență mult mai adâncă decât s'a crezut, dacă în muzica lui se vede practica îndelungată a muzicii altora, el compunând își creează spontan forma nouă de expresie, necesară, originală. Cazul *Mussorgsky* e paradoxal. Și dacă se pot încerca oarecare lămuriri, ele trebuie căutate și în paralelismul operei cu traiul boem, vagabond, cu viața neregulată pe care a dus-o.

A fost o evoluție a întregii lui personalități și credem că pentru toate aceste motive nu se poate vorbi de opera lui, fără a o lega și de viața-i de toate zilele. Nu se poate vorbi de omul Mussorgsky fără a vedea într'însul, cu toate realizările sale, exponentul tipic al sufletului, al pământului, al neamului rusesc.

Paradoxul continuă și dacă adâncim aceste perspective etnice, el, ajungând să fie prețuit astăzi ca cel mai național dintre cântăreții

rasei sale, capătă totodată consacrarea autentică a unui creator de valori universale.

Mussorgsky s'a născut în 1839, în Gubernia *Pskow*, în satul *Karevo* dintr'o familie de boierinași ce nu erau bogați. Trăiește o copilărie rustică, încântată de priveliștile, de basmele și de cântecele oamenilor dela țară. E banal, dar adevărat, să adăugăm că are o fire blândă și visătoare, plin de dragoste pentru viața de familie. O dragoste și mai mult decât o dragoste: o înțelegere drăgostoasă pentru norodul smeriților din jurul lui, pentru caracterul plin de voie bună, de simplitate, de prospețime al țărânului rus. Dar cercul familiei se va frânge în curând prin moartea tatălui, prin risipirea bunurilor; și adolescentul își va căuta rostul nobiliar în capitală. Va intra în armată și, la vârsta de 17 ani, va fi încorporat în regimentul de gardă *Preobrajensky*. Sunt întâii ani ai carierei elegante de ofițer ce face parte dintr'un corp de elită. E un *dandy* seducător, îngrijit în maniere și vestminte, încântând saloanele cu agrementul personal, sporit și prin aptitudinile sale artistice. Mima, juca, executa la pian, cânta cu o voce bine timbrată tot felul de lucruri fermecătoare. Intre acestea erau și propriile sale compoziții de diletant. Diletantismul acesta perfecționat și creator e caracteristic vremii de atunci în societatea modernă și intelectuală a Rusiei țariste. Mai toți artiștii mari ai ei se recrutează dintre amatori. Mulți dintre ei bogați, având timp chiar atunci când ocupă o funcțiune, îndatoririle nefiind prea împovărătoare, se dedau din ce în ce mai intens și cu o pregătire tot mai plină de râvna artei, muzicei, științei, literaturii. În același timp, *inteligenția*, pătura cultă a Rusiei arată, în mare parte, tendințe liberale. Un naționalism democratic, care are repercusiuni în legiuiri ca și în literatură. Și muzica împărtășește cu cel mai mare folos aceste năzuinți. Intre 1860 și 70, anii corespunzând cu majoratul lui Mussorgsky, țarul Alexandru II realizează, sub impulsul acelor idei liberale de care am pomenit, dezrobirea țărănilor. Spre mujicul rus se apleacă pătura de sus, cu o vădită curiozitate, care la firile artistice se preface curând într'o simpatie înțelegătoare.

Tendința aceasta este democratică politicește, întrucât caută să dobândește să-i îmbunătățească soarta morală și materială, dar poate fi socotită și ca reacționară, întrucât naționalismul tinde să

conserve în țăran virtuțile așa zise strămoșești și să împiedice europeanizarea lui. Dușmănia față de formele occidentale ale culturii e manifestă doar la atâția intelectuali ruși, la un Tolstoi, la un Dostoievsky, dacă n'ar fi să cităm decât pe acești iluștri. Dar dragostea de țăran duce și spre o convențională idealizare a lui. Mussorgsky nu va fi dintre acești idealizatori. De timpuriu, ceea ce urmărește el este adevărul, adevărul smerit pe care caută să-l exprime în accentele cele mai sincere, mai directe, mai apropiate de viața simplă și adevărată. O găsește în ființele naive, neprefăcute, în mulțime, în copii, în inocenți, în nebuni, în bătrâni resemnați din popor, în călugări cu sufletul drept și curat. Dar nu e timpul să vorbim despre eroii cântecelor sau operelor sale dramatice; să indicăm de acum fundamentala-i înclinare pentru realism. Mussorgsky este unul din cei mai desăvârșiți realiști ai tuturor artelor. E un antiromantic prin alegerea și tratarea subiectelor și, de sigur, printre cei dintâi impresioniști, prin stilul spontan, prin notația instantanee și lipsa de dezvoltare de care dă dovadă în tehnica lui. Ceea ce-l interesa, în primul loc, era și străduința care căuta, prin redarea subtilității psihologice a sufletului rusesc în popor și în trecut, să creeze o artă eminent națională. Este exact același curent care s'a produs și la noi în România la începutul veacului. Semănătorismul d-lui Nicolae Iorga și atâtor literați proslăvea țăranul, poezia populară și trecutul băstinaș presupus plin de fapte autentic românești și vitejești. Apoi poporanismul « Vieții Românești », al d-lui C. Stere în special, de importanță direct rusească.

« Poporanist » e tălmăcirea cuvântului « norodnic ». Poporanismul la noi accentua tendința socială, democratică, întrucât prin masa mare a țăranimii privită cu simpatie se promovează ideea democratică. În muzică, simpatia pentru popor își găsește foloase și justificări nețărnumite și imediate, în utilizarea cântecului, a folklorului atât de bogat. « Pentru lege și moșie », într'o formulă cam emfatică, se spunea că ar fi luptat strămoșii noștri. *Legea* e credința pravoslavnică, ortodoxă; *moșia* — țara, țarina, ogorul cu datinele ce trebuie de apărat. Un muzicant naționalist se va adăpa la aceste două mari izvoare: cântecul vechi bisericesc sau de natură religioasă și cântecul popular propriu zis. Acestea sunt și bazele muzicii lui Mussorgsky. Atâta virtute i-au conferit temeuriile îndoite ale

cântecelor acestora, încât prin aventura fără precedent a unui artist ce nu cunoaște sintaxa și ortografia, ia ființă totuși muzica cea mai exactă și mai expresivă ce a fost vreodată. Prin viața de societate ce o ducea Mussorgsky, se simțea din ce în ce mai exclusiv atras spre muzică. Întâlni pe Dargomijsky, compozitorul operei *Rusalka* și al *Oaspetelui de piatră*.

Acesta împărtășea tendințele naționale în muzică, pe care le exprimase și ilustrul înaintaș Glinka, dar el poate fi considerat ca unul din cei ce încep să reacționeze împotriva romantismului. Toată greutatea, Dargomijsky va căuta s'o pună mai cu seamă pe accentul dramatic, pe recitativ în legătura directă a notei cu vorba. Și el era un căutător al adevărului și al realismului. Prin acest bun emul și sfătuitor, Mussorgsky intră în cercul celor cincii. Și acum începu acea prietenie, acea colaborare și conviețuire artistică cu mai marele îndrumător al grupării, Balakirew, apoi cu Cezar Cui, cu Rimsky-Korsakov și Borodin. Unul era profesor, altul general inginer, altul ofițer de marină, cel din urmă medic chimist. Cu ei se uniră atâția alți amatori ca: Stassow, moșier, bibliotecar și apoi ilustru critic, Belailo, comerciantul-mecena, devenit editorul mondial al muzicii rusești. Sau nu mai puțin cunoscutul arhitect Hartmann, care a inspirat faimoasele *Tablouri dintr'o expoziție*. Toți oamenii aceștia comunicau în cultul muzicii, își supuneau reciproc lucrările, se instruiau unul pe altul, se îndemneau, se completau, se exaltau laolaltă. Dar unele reușite, în unele posturi oficiale, situații materiale consolidate, le dădeau tuturor, cu excepția lui Mussorgsky, mai multă liniște și siguranță și totodată o aparență de autoritate pe care Mussorgsky a resimțit-o poate în dauna lui. El, cel mai excepțional înzestrat dintre toți, avea o pregătire școlară mai întârziată. În fața autoritarului Balakirew, înaintea silitorului, bunului, instruitului R. Korsakov, se simțea probabil intimidat. Viața lui se schimba vădit. Tânărul elegant cădea în boemă. Pentru a se consacra întreg muzicii, părăsi serviciul militar. Nu se putuse resemna la traiul într'o garnizoană de provincie; nu-și simțea puterea să-și părăsească țovărășia muzicală a prietenilor. Inceputurile unei teribile boli nervoase ce avea să contribuie a-i aduce timpuriu sfârșitul, viața dezordonată, probabil și alcoolismul, ce aveau să-l facă a muri timpuriu de delirium tremens, toate acestea prefăcură pe sveltul

ofițer, treptat, într'un boem cu trista înfățișare pe care i-o recunoaștem în imaginile ce ne-au rămas. Căpăta câte o slujbă mică spre a putea trăi sau își petrecea răstimpuri lungi la țară în tovărășia mamei lui și a celor mulți, acelor umiliți și jig-niți ai soartei, spre care se îndrepta profunda lui înțelegere și compătimire.

Înainte de a enumera principalele compoziții ale lui Mussorgsky, trebuie să specificăm că nimeni nu e mai departe decât el de spiritul muzicii absolute. Toată muzica lui, toată arta lui e în legătură directă sau cu un text căutat, sau cu o acțiune dramatică. Rarele lui pagini de muzică instrumentală cum ar fi *O noapte pe muntele pleșuv* sau *Tablourile dintr'o expoziție* urmează și ele un program literar ușor de recunoscut mai la fiecare măsură. O muzică ce are un înțeles precis, completând, aureolând notația psihologică, realistă și poetică, sau acțiunea dramatică — o muzică despre care s'a spus cu drept cuvânt că, dacă nu e chiar pitorească și descriptivă, e pantomimică. Se înțelege că aceste calități și-au dat maximum de expresie în drama muzicală, în teatrul pentru care Mussorgsky a scris lucrări neisprăvite ca acea *Căsătorie* după Gogol și *Bâlciul dela Sorocinsky*, apoi faimosul *Boris Godunov* cu libretul întocmit de el însuși după drama lui Pușkin și o altă operă *Khovanșcina*. Dintre splendidele lui cântece, nu voi cita decât unicul ciclu *Odaia copiilor*, cu texte proprii, apoi *Fără soare*, *Cântecele și dansurile morții*, altele tot atât de faimoase ca *Hopak*, *Trepak*, *Gerșetorul*, *Vagabondul*, *Inocentul*, *Kalistrat*.

Faptul că Rimsky-Korsakov și alți compozitori ca Liadov au publicat, modificând și isprăvindu-i mai toate operele, a contribuit la răspândirea legendei mincinoase că muzicianul nostru ar fi fost un ignorant, un barbar inconștient de ce crea. Trebuie să spunem numai decât că Mussorgsky cunoștea mai toată literatura muzicală, pe care o executa, ca excelent pianist, împreună cu prietenii săi.

Era însă un revoltat împotriva oricărei școli și a tehnicei conservatoarelor. Când își petrecea timpul între artiști, pictori, sculptori sau literați, mărturisea că numai rare ori, numai în cazuri de absolută nevoie îi auzea vorbind despre tehnică, astfel că le putea urmări și înțelege gândurile și părerile. Dar între muzicanți, spune textual Mussorgsky, « rar mi-e dat să ascult o gândire vie.

Ai crede că se găsesc pe băncile școlii. Nu cunosc decât tehnica, nu știu decât de vocabularul meșteșugului. Oare arta muzicală este atât de tânără că trebuie studiată în felul acesta copilăresc? ». Nu e deloc atitudinea și expresia omului ce se găsește mai prejos de imperativul tehnicei.

Ca o trăsătură fundamentală a firii lui muzicale, desprindem aversiunea sa pentru dezvoltare. Pentru Schumann avea o pasionată admirație, opunându-l dulceagului Mendelsohn; dar rămâne o vorbă caracteristică a sa. Odată la pian cu Rimsky-Korsakov, în mijlocul simfoniei renane, Mussorgsky după prima exaltare, exclamă, la începutul dezvoltării, al necesarei « *durchführung* »: « *Aici începe matematica* ». Pentru el orice prelucrare tematică părea o elaborare seacă, lipsită mai cu seamă de viața cea spontană și dramatică, pe care înțelegea s'o pună în operele sale.

Iată dar că-i cunoaștem câteva din principiile, însușirile, fie și negative, câteva din idealurile sale. Practica muzicii populare și bisericești, scurttimea, realismul, reînnoirea continuă în exprimarea amănuntului real și psihologic, preferința pentru exprimarea sufletului colectiv și naiv al norodului, pentru evocarea trecutului din « cronicile înțelepte »: toate jaloanele pentru o dramă istorică și populară ca *Boris Godunov* sunt ca împlântate. Mai rămâne, spre a defini de aproape caracteristicile lui Boris, acest cap de operă al lui, și facultatea aceea a lui Mussorgsky de a făuri melodii și recitative, ce se aplică ca o haină desăvârșit croită pe trupul înțelesului. Melodiile acestea sunt de o tărie de expresie de neuitat. Se imprimă în memorie prin structura lor, dela prima ascultare. Frumusețea lor intrinsecă este nesfârșită. Recitativul, ascultând prosodia populară, urmând foarte adesea și declamația, secvențele, cadențele liturgice nesupunându-se la tirania măsurii, a ritmurilor regulate, schimbând mereu pulsul, are o viață dramatică fără pereche.

Cine sunt eroii lui *Boris Godunov*? Aici, pe lângă folklor și cântul bisericesc, intervine și o mare influență literară, aceea a lui Shakespeare.

Inrâurirea se manifestă în caracterul titularului dramei, în țarul Boris, sbuciumat de remușcare pentru că a făcut să fie înjunghiat țareviciul Dimitrie, fiul lui Ivan cel Groaznic. Copilul împărătesc îi fusese dat în pază, iar el, pentru a-i lua scepstrul,

l-a omorît pe ascuns. Boris e plin de «tristețea stăpânitorilor», de tragedia capetelor încoronate. E singur și se simte urît de toți, deși în sufletul său ar vrea să facă țării și poporului său tot binele. Dar zadarnică e toată strădania; blestemul singurei sale crime e mai tare decât toate faptele bune nerecunoscute.

Foametea, boala, desnădejdea și răscoala poporului, un fals pretendent la tron, călugărul Grigorie ce trece în ochii mulțimii drept adevăratul Dimitrie, iată nălucile ce înfioară, în jurul vedeniei și mai groaznice a copilului înjunghiat, nopțile oropsitei majestați. Contrast într'adevăr shakespearian al monarhului altădată criminal, apoi cu bune intenții, în cursul domniei, contrast între simplicitatea vieții de familie alături de copiii săi și turburarea intrigilor boierești, presimțirea că și odraslele sale vor cunoaște aceeași moarte ca și țareviul răpus de el. Și mai e altă latură shakespeariană în drama lui Mussorgsky: e zugrăvirea sufletului colectiv al mulțimii, al norodului rus cu amestecul său de pasivitate, supunere silită, ironie, înduioșare, nădejde de mai bine, avânt credincios, misticism, simț al dreptății, al răzvrătirii care-l face la întâiul prilej să izbucnească sălbatic, crud, deslănțuit și nimicitor. Mulțimile romane, plebea din *Coriolan* și *Iuliu Cesar* își găsesc aici o replică și mai teribilă și mai actuală.

În *Boris Godunov*, norodul cu aspirații confuze așteaptă în curtea mănăstirii dela Nuovodievici, cu o nedeslușită nădejde să i se impună un nou stăpân.

Boris se preface că refuză coroana, dar agenții săi, cu harapnice și cnuturi în mână, poruncesc mulțimii să se roage lui Dumnezeu ca Boris să primească a fi ales țar. E ca o ilustrație anticipată a alegerilor libere și nesilite impuse sufragiului universal de pe atunci. În cursul dramei, această ființă colectivă e menită să ia locul principal. Versiunea primitivă a lui Mussorgsky, dădea rolul de întâietate poporului rusesc — și sfârșitul tragediei nu era în moartea episodică a țarului, ci întabloul, într'adevăr genial în originalitatea lui, al revoltei. Înainte de scena morții se desfășură zguduitorul năvală în fața zidurilor Kremlinului; voci din norod strigă, cerând pâine țarului; inocentul apostrofează pe Boris, numindu-l Irod și țarul nu îndrăznește să pedepsească glasul acesta al nebunului ce simbolizează națiunea. Apoi finalul aduce după moartea lui Boris, scenele de masacru al boierilor și al preoților

catolici. Simpaticii călugări pravoslavnici și bețivi, Varlam și Misail sunt acum capii răscoalei; falsul țarevici trece prin mijlocul pârjolului și al mulțimii care acum îl aclamă în fruntea oștilor biruitoare poloneze spre Moscova; larma uriașă a răzvrătirii se îndepărtează și scade treptat și singur Nebunul, inocentul, *'iu-rodivi*, cum i se zice pe rusește, rămâne în iarna desnădăjduită, în pădurea pustie dela Kromy, împrejmuată de rumeneala zărilor aprinse, bocind: « Plângeți, plângeți, pravoslavnici! Vine dușmanul, crește întunericul, jale, jale Rusiei! Plângi, norod flămând! Jale, jale Rusiei! »

E un fior profetic în cuvintele aceste ce răsună departe prin vremuri, până azi.

Versiunea primitivă a lui Boris, remaniată de autor după sfaturile prietenilor, ca să o facă mai teatrală, mai atrăgătoare pentru gustul obișnuit al publicului, introducând și pagini lirice, sporind contribuția elementului feminin, a fost reprezentată întâia oară la 24 Ianuarie 1874 în capitala Rusiei. Deși a avut împotriva-i critica oficială și chiar pe unii confrăți, care pretindeau că *Boris* e o operă bizară, sălbatică și stângace, publicul din Petersburg a făcut un succes răsunător la teatrul « Maria » acestei opere neobișnuite, fără compartimentele, ariile și « ansamblurile » tradiționale. Studenții îi cântau corurile pe străzi. *Boris* fu jucat atunci de douăzeci de ori în șir. Intrigile reușiră însă să-l depărteze definitiv din repertoriu. E adevărat că numai mulțumită lui Rimsky-Korsakov, *Boris* putu să revadă lumina rampei. Mult mai târziu, în 1908 la Paris și abia în 1913 la Breslau, Rimsky-Korsakov a fost acuzat că în versiunea care e în uz la mai toate operele din lume — și la Opera noastră — a denaturat, a academizat, a « pompierizat » originalul, împotriva adevăratului său spirit.

Criticii Robert Godet, Calvocoressi ¹⁾, Igor Glebov (în *Revue Musicale*, N-rele din Mai 1922 și Martie 1928) și Egon Wellesz într'un număr din *Anbruch*, consacrat Rusiei muzicale (Martie 1925), au stabilit schimbările și răspunderile lui Rimsky-Korsakov. Am cunoscut și noi și am putut face comparația între cele două versiuni, având personal la îndemână partițiunea extrem de rară,

¹⁾ Am folosit în articolul de față date din cartea acestuia — una din cele dintâi și cele mai bune lucrări asupra lui Mussorgsky.

redusă pentru pian și voci, din 1875, pe care d. Bein, dela Operă, a descoperit-o în Basarabia.

Nu se pot tăgădui lui Rimsky-Korsakov bunele intenții. Credea că face un bine nenorocitului său prieten, mort în mizerie și uitare, la spitalul militar.

Rimsky-Korsakov era un strălucit orchestrator, un maestru extrem de îndemânat în meșteșugul lui; dar, chiar după părerea șefului de orchestră Felix Blumenfeld, care a dirijat întâia oară pe *Boris* la Paris, orchestrația lui Mussorgsky «convine mai bine caracterului muzicii lui *Boris*».

Mai grave sunt schimbările de ritm, de «regularizare» a măsurii, atât de expresive și capricioase la Mussorgsky, și îndulcirea disonanțelor. Reconstituirea adevăratului *Boris* s'a făcut în ediția publicată în 1928 de profesorul Paul Lamm, după manuscritele bibliotecii din Leningrad, tipărită de U. R. S. S. și de Oxford University-Press. A fost jucată sub această formă adevărată la Opera din Leningrad, la 16 Februarie 1928, stârnind cel mai legitim entuziasm în auditorul care se regăsea întreg în muzica aceasta colectivă și națională.

În versiunea lui Rimsky-Korsakov, precum am spus-o, nu poporul joacă rolul principal, ci Țarul *Boris*. Prestigiul acestei figuri a teatrului contemporan a fost ridicat la culme de arta, cântărețului Șaliapin. Pe el l-am auzit mulți dintre noi și imaginea sa o purtăm în evocarea veșnic cuceritoare a lui *Boris*.

Încă din 1908, la Paris, revelația acestei opere barbare și geniale ne îndrumă spre o estetică nouă a teatrului și a muzicii naționale. În muzica franceză toată reînnoirea armonică și de factură a dramei lirice vine prin *Claude Debussy*, — emul vădit al lui Mussorgsky. Fără *Boris Godunov*, operă pe care Debussy a cunoscut-o probabil încă de pe vremea călătoriei sale în Rusia, din tinerețea lui, — *Pelléas et Mélisande* n'ar fi fost cu puțință. Acolo și-au găsit originea, sugestiile acelor scene impresioniste, necomportând mari dezvoltări simfonice, declamația apropiată de rostirea curentă, întrebuițarea modurilor arhaice, liturgice, gregoriene, orientale și armoniile neașteptate, agregățiunile și înlănțuirile armonice ce decurg în mod logic din atâtea game exotice. În Mussorgsky, Debussy a găsit sprijinul pentru reacția sa anti-wagneriană.

Pe calea aceasta, a crezului estetic practicat și pronat de autorul lui Boris, extins de Debussy și în urmă ilustrat, dacă nu chiar adoptat cu desăvârșire, de Igor Strawinsky, pe calea aceasta au pășit cu mai multă hotărâre generațiile din urmă ale muzicianilor europeni și americani.

Singure țările germanice au rămas oarecum depărtate de această influență. Dar Germania, astăzi, cu ilustra ei tradiție simfonică, nu mai reprezintă un principiu viu de atracție. Ea însăși primește după mărturisirea ilustrului ei critic, Adolf Weissmann, ecourile muzicii rusești, răsfrângerile ei, fie chiar și prin Parisul intermediar, focar universal de răspândire a tuturor noutăților în artă.

La noi școala rusă și franceză sunt inițiatoarele muzicii noastre de inspirație națională. Ca să nu cităm decât o singură operă, cred că *Năpasta* d-lui Sabin Drăgoi ar fi fost de sigur alta dacă n'ar fi fost compus *Boris* cu câteva zeci de ani înainte. E vrednic de subliniat în favoarea artei de inspirație specific etnică, acum, că la Ruși, compozitori atât de prețuiți în timpul vieții lor, care au urmat pildele școlii germane și întrucâtva și ale celei italiene, compozitori ca *Ceaikowsky*, *Rubinstein* și *Scriabin*, cu toate năzuințele lor manifeste de a se ridica pe deasupra naționalului la o valoare universală, au eșuat, și tocmai din punct de vedere al universalității, opere eminentamente naționale ca *Boris*, se impun cu largul și obștescul lor înțeles uman.

Aceasta ne dă de gândit.

Naționalismul care, departe de a limita, dă orizonturi și rezonanțe mai adânci; realismul, care trece drept mărginit și el, nimbându-se în mâinile geniului cu o aureolă ce ne pune în prezența firească a tainelor de peste granița imensului necunoscut.

Arta care, după preceptele lui André Gide, moare în libertate și trăește din constrângere, care își înseamnă perioadele decadenței prin imitația naturii — *arta înflorește aici tocmai prin faptul că e atât de slobodă și de apropiată, de conformă vieții.*

Știința și disciplina ce se capătă în școli, rămân pentru Mussorgsky o constrângere, iar libertatea dobândită în afară de orice rutină, neasemănat mai rodnică. El ne dă pilda biruitoare a unei metode de cunoaștere și de expresie, ce se lipsește de orice metodă. Invățăm de la așa zisul incult Mussorgsky mai mult decât de la profesorul a toate știutor Rimsky-Korsakov.

Crâmpeiele unui realism sau ale unui naturalism neorganizat răsar mai vii decât solidele arhitecturi și organisme ale atâtor simfonii și drame muzicale muritoare.

Am insistat mai mult asupra lui *Boris Godunov*. Ar fi fost tot atâtea de spus și despre restul operei lui Mussorgsky — și am fi putut desprinde și din cealaltă ilustră lucrare dramatică a lui, *Khovanșcina* și din minunatele-i *Cântece* aceleași semnificații, aceleași triumfuri ale realismului sau ale realității naționale, promovată în artă ca zămislițoare de valori universale.

Înainte de a încheia, vom cita opinia interesantă a unui tânăr compozitor rus, Igor Glebov, care, vorbind despre finalul revoluționar al lui *Boris* din versiunea originală, crede că peste flăcările răscoalei și bocetele Inocentului, muzica răsună ca cel din urmă ecou al unui miracol omenesc, după care rămân să cânte singure elementele deslănțuite.

Astfel, zice Glebov, « între 1868—1874, o reformă a operei a fost desemnată de un muzician rus. Grație acestei reforme, nu numai că sunt suprimate procedeele obișnuite ale operei, astfel cum le vedem la Wagner, dar ideea acțiunii dramatice, concepută totdeauna ca un mijloc pentru isprăvile unui erou, este complet modificată. Mussorgsky a depășit pe Wagner. El a pus neted problema socială la temelia operei sale și a dat operei numele de dramă muzicală populară. Două energii opuse se combat în *Boris*: Ordinea, care moare, care oprimă, și elementul de distrugere sănătos și spontan, care n'a avut încă timpul să găsească formele ordinii noi. Lupta forțelor sociale, iată principiul acțiunii dramatice a lui Mussorgsky. Iubirea și moartea, fericirea și nenorocirea, nașterea și pierderea indivizilor nu servesc decât ca episoade secundare ». « Dar », adaugă Glebov, « Mussorgsky n'a putut fi înțeles în timpul lui — și neavând nici voința lui Wagner, nici puțința de a-și întemeia principiile pe teorii ca acesta, neputând învinge prejudecățile conservatoare ale mediilor intelectuale, Mussorgsky a capitulat ».

Ideile, concepțiile și realizările sale își primesc astăzi consfințirea. Rolul lor e încă activ în viitor. Nu mai puțin decât menirea socială a teatrului muzical astfel conceput, e vrednică de admirat și semnificația unui astfel de principiu al unei creațiuni omenești continue, enunțat și ilustrat de un renovator național intuitiv.

Mai mult decât statisticile economiei politice și ale materialismului istoric, drama muzicală a lui Mussorgsky, ca și romanele lui Tolstoi sau Dostoievsky, ne vorbește deslușit și infinit pentru toate vremurile, despre tot ce e mai adânc și mai permanent, nu numai în firea neamului uriaș al Rusiei, dar în ființa oamenilor de pretutindeni și de totdeauna.

EM. CIOMAC

ORAȘELE ARDELENE

I. MOȘTENIREA TRECUTULUI

După minunata expresie a d-lui Octavian Goga, robia Românilor din Ardeal și Banat a fost o întreită mucenicie: de sânge, de lege și de clasă. Privit sub fiecare aspect în parte, acest trecut ne-ar putea oferi un vast câmp de migăloase cercetări pentru mai multe generații. Nouă însă, generației actuale, nu ne este dat răgazul în sens filozofic, de a scrie cu meticulozitate desăvârșită paginile trecutului plin de suferințe. Prezentul, cu problemele lui arzătoare, bate nerăbdător la poarta noastră, cerându-ne soluțiuni imediate, integrale și drepte. Astfel, aruncând o privire fugară asupra trecutului, nu vom reține decât elementele strict necesare la deslegarea gravelor probleme de azi, care primează și îngrijorează orice minte și inimă românească.

Robia seculară a Românilor de dincolo de Carpați a fost mult mai simțită pe tărâmul economic, de unde își trăgea puterea opresiunea politică, culturală și socială. Guvernanții unguri știau perfect de bine că sărăcia constituie piedica cea mai invincibilă în calea oricărui progres. Din acest motiv, regimul politic maghiar a stăruit, prin toate mijloacele de care dispunea, să ne înfrățească cu sărăcia, atât ca indivizi, cât și ca neam, ceea ce au și reușit. Sărăcia cea mai oarbă ne-a întovărășit dealungul veacurilor.

Dorul de exterminare a elementului românesc și-a găsit expresia mai ales în lozinca atât de cunoscută: *al cui e pământul, a aceluia e și țara*. Consecința acestei lozinci a fost deci, ca toate

pedicile și toate neajunsurile să se îngrămădească în calea expansiunii românești și s'a concretizat prin răpirea pământului plugarilor români. Puterea politică a Statului ungar, politica lui agrară și financiară, secondată de toate instituțiile lui particulare patriotice și « altruiste », toate au fost puse la contribuție întru atingerea acestui suprem obiectiv. Orice vânzare de moșie, neasigurată prin instituția medievală a *fidei-comisului*, provoca o adevărată mobilizare a opiniei publice ungurești, pentru ca nu cumva vreo fășie de pământ să ajungă în mâna Valahilor. Mai târziu, guvernele ungare au mers atât de departe în politica aceasta agresivă, încât nu s'au mai mulțumit cu starea de stagnare a Românilor, ci au trecut la o exterminare deschisă a lor. Printr'o acțiune metodică de colonizare, inaugurată prin anii optzeci și susținută cu multe milioane din visteria Statului, regimul maghiar a căutat să taie blocul etnic românesc, mergând în susul tuturor apelor, tinzând să atingă izvoarele naturale ale acestora și să astupe pe acelea etnice românești. Iar în anul 1916, legiuirea ungară oprește, în județele din Ardeal și Banat, până și libera circulație a pământului, impunând, în prealabil, aprobarea oricărui contract de vânzare și cumpărare, evident în scopul de a putea refuza orice aprobare, dacă achiziția pământului ar fi făcut-o un român.

Numai în acest chip și prin asemenea mijloace, s'a putut ajunge la situația că, în momentul Unirii, Românii din Ardeal și Banat numărau abia 27 de proprietari mijlocii (cu mai multe sute de jugăre), în timp ce marii proprietari unguri erau în număr de peste opt mii. Aceași era proporția și la mica proprietate. În vreme ce pe fiecare cap de român cădea un jugăr de pământ, unui locuitor ungar îi reveneau șase jugăre.

În asemenea împrejurări, nu este de mirare că societatea Românilor Ardeleni și Bănățeni nu putea să prezinte aspectul unui organism social normal și al unei evoluții firești. În momentul Unirii, noi nu aveam, propriu zis, decât o singură clasă socială: țărănimea, care se confunda cu însuși neamul românesc de dincolo de Carpați. Urgia vremurilor nu a permis nici cea mai mică diferențiere, pe categorii sociale. Prisosul țărânimii noastre nu s'a putut plasa în alte domenii, la el acasă, ci a fost nevoit să apuce calea Americii sau a Vechiului Regat. În orașe, elementul

românesc nu era tolerat. El nu-și putea clădi biserică decât în afară de raza orașului propriu zis și nu putea să aibă nici școală. Dacă totuși câțiva Români s'au încumetat să se mute la oraș, ei nu au putut străbate dincolo de raza periferiilor, îndeletnicindu-se aci, fie cu meșteșuguri rudimentare, fie continuând ocupațiunea străveche, a muncii pământului. În centrul orașului, românul nu putea să străbată decât în calitate de slugă, coborându-se deci pe ultima treaptă socială. În orașul Timișoara, de pildă, în momentul Unirii, numai cei vreo două sute de măturători de stradă erau, până la ultimul, români. O clasă a comercianților și industriașilor români ne-a lipsit cu desăvârșire. Din populația orașelor ardeleno lipsea și clasa intelectualilor români. Indrumați, de ostilitatea din ce mai agresivă a regimului politic dominant, exclusiv spre profesiunile libere, cei diferențiați prin școală și cultură s'au plasat tot în apropierea satelor, acolo unde le era asigurată și existența. Ei s'au aciuat modest în târgușoarele de provincie, dacă nu chiar în satul lor de origine. În orașele municipale, numărul intelectualilor români nu trecea de cinci, șase. În Cluj, de pildă, care și în trecut a fost centrul geografic și cultural al Transilvaniei, până la război erau trei avocați, doi medici români și câțiva contabili la « Economul » și « Vatra ». La fel și în Timișoara. Puținii funcționari publici de origine românească nu aveau curajul să se numere printre Români.

Injghebările economice ale Ardealului și Banatului, băncile, deși destul de numeroase, nu aveau nici puterea, nici vechimea și, poate, nici orizontul necesar de a urmări un vast program de emancipare a elementului românesc. Acestea formau tot atâtea cetățui de refugiu dinaintea urgiei ce se deslănțuia tot mai năvalnic asupra Românilor, limitându-se deci la un rol pur defensiv, absorbind în același timp, într'o măsură oarecare, și modesta noastră pătură intelectuală.

Incheind acest capitol retrospectiv și luând ca bază definiția regretatului Ștefan Zeletin dată burgheziei, putem fixa aici că, în trinitatea socială din care se compunea organismul social al Ardealului și Banatului, Români nu erau reprezentați în nici una: nu erau industriași, nici bancheri, nici negustori, adică Români nu aveau o burghezie sau populație urbană propriu zisă.

II. NECESITATEA CREĂRII ȘI OCROTIRII ELEMEN- TULUI ROMÂNESC URBAN

Dacă țărănimea constituia unica pătură socială în Ardeal și Banat, drept și firesc era ca tot dela ea să înceapă și cea dintâi acțiune de emancipare economică-socială. Adevărul acesta era atât de evident, încât el obținuse sufragiile unanime ale tuturor guvernanților noștri. Înțelegerea pentru cel dintâi obiectiv de guvernare din noile provincii a fost atât de largă, încât pentru fiecare în parte s'a votat câte o lege agrară specială. Și bine s'a făcut. Câtă vreme în Vechiul Regat reforma agrară era dictată mai mult de interese sociale, în noile provincii ea constituia și o problemă națională. Alături de împrumutarea celor lipsiți de pământ, cea dintâi guvernare națională trebuia să șteargă și marile și îndrăznețele nedreptăți ale regimului opriment. Această dublă latură a chestiunii justifică radicalismul mai accentuat al legii agrare din Ardeal și Banat, care trebuia să triumfe, oricâte obiecțiuni de alt ordin s'ar fi invocat, fie și cu cele mai serioase temeuri. Aceeași concepție precisă va trebui să ne conducă și în viitor, până atunci când vor dispărea toate urmele trecutului politic.

Al doilea obiectiv ce se puna oricărei guvernări conștiente, era chestiunea românizării orașelor din Ardeal și Banat. După înfăptuirea reformei agrare, — afirmam acum zece ani, — în viața Ardealului și Banatului nu cunoaștem o altă problemă care să întrecă în importanță pe aceea a orașelor. Compoziția etnică a acestora, — în care elementul românesc este cu totul dispărut, — influența orașelor asupra guvernării și formării curentelor politico-sociale, sunt chestiuni îndeobște cunoscute. De fapt, în conștiința publică din Ardeal și Banat, își făcuse din cel dintâi moment drum convingerea că orașele, din motive superioare de Stat, trebuiesc cât mai urgent românizate. Pentru atingerea acestui scop, am preconizat, acum un deceniu, câteva mijloace, pe care le supunem din nou verificării opiniei publice românești, căci avem trista satisfacție să constatăm că deceniul ce s'a scurs, nu numai că nu le-a scos din actualitate, ci dimpotrivă, ni le prezintă într'o formă cu mult mai gravă. Să trecem în revistă aceste mijloace în ordinea în care ele trebuiau bătătorite.

I. *Administrația orașelor*

Exceptând reforma agrară, în toate celelalte domenii, în cei cinsprezece ani ce s'au scurs, guvernarea românească nu a fost la înălțimea cerută de împrejurări. Ea nu mai vedea înaintea ei nici un alt obiectiv precis. Dela Unire și până acum, s'a guvernat după inspirație, iar nu în temeiul unei cunoașteri precise a realităților politice, economice și sociale. Reforma agrară înfăptuită, guvernele noastre nu mai priveau organismul social al noilor provincii, decât sub raport pur electoral, firește, o metodă de suprafață care nu numai că nu putea să îmbrățișeze realitățile de alt ordin, ci de multe ori ajungea în conflict direct cu acestea.

Caracterului electoral al guvernărilor noastre se datorește împrejurarea că nu am știut să aplicăm cu folos legile administrative ungare, menținute în Ardeal și Banat până în anul 1925. Guvernele noastre nu au băgat de seamă că legea administrativă ungară avea unele dispozițiuni de care ne puteam servi și noi. Tăindu-i ascuțiturile politice, acea lege administrativă concentra în mâinile ei conducerea tuturor ramurilor vieții sociale și economice a orașelor, prin acordarea brevetelor de meseriași (brevete de industrie). Clasa mijlocie ungurească de azi a orașelor, care mai de mult era săsească sau șvăbească, este creațiunea administrației ungurești, care, de o parte, ținea strânse frânele politicii eminentemente ungurești, de alta, făcea o administrație de ordin social, tot ungurească, demnă de remarcă.

Nu am știut să ne confecționăm nici o lege administrativă proprie, românească. De cinci ani suntem sub imperiul unei legi care a lăsat libere tocmai hățurile politice, o concepție fundamental greșită, care nu numai că împiedică de a face actul de reparațiune istorică în viața orașelor din noile provincii, dar pune în inferioritate elementul românesc, ca factor politic, după ce, în domeniul economic și social, inferioritatea lui e seculară. Renunțând, printr'o lege administrativă greșită, la rolul de factor politic determinant în viața orașelor ardeleni, deseale alegeri comunale nu sunt decât tot atâtea prilejuri de abdicare la drepturile firești ale elementului românesc care, azi, mâine, nu mai poate revendica o slujbă în cadrul aparatului administrativ al orașelor, nici în temeiul cunoașterii limbii Statului, această condiție putând fi

indeplinită și de minoritari. Pe lângă aceasta, aceștia din urmă mai pot invoca în sprijinul lor pactele electorale și votul decisiv al consilierilor comunali conaționali, fără să mai amintim de amenințările veșnice de a recurge la Societatea Națiunilor.

În asemenea împrejurări, politica electorală a tuturor guvernelor, în alternarea ei pe partide, în orașele ardelenne trebuie să se mulțumească cu foarte puțin: cu schimbarea periodică a celor 30% din funcționarii români ai orașelor; restul de 70% fiind minoritari, se bucură de o completă inamovibilitate și imunitate. Noile posturi, numai în măsură contingentată pot fi reclamate de elementul românesc, în raport cu puterea noastră politică, benevol anemiată. Astfel, cu o poartă administrativă abia întredeschisă, ca pentru niște cerșetori inoportuni, Românii nu vor putea niciodată să româneze aparatul administrativ al orașelor, iar printr'o administrație alcătuită în proporție de 70% din minoritari, nu se poate determina o politică socială și economică cu tendințe de serioasă înfîrșire și emancipare a elementului românesc.

2. *Naționalizarea industriei și comerțului*

Strâns legată de chestiunea românzării orașelor ardelenne este naționalizarea industriei și comerțului acestei provincii. O viață economică a Ardealului și Banatului, încurajată și întărită în structura ei actuală, nu numai că ar asigura pentru lungă vreme superioritatea elementului minoritar în această parte a țării, ci efectele ei s'ar resimți și sub raport general românesc. Este știut că industria Ardealului și Banatului este superioară aceleia a Vechiului Regat. Uzând de o comparație, am putea zice că aceste două provincii dețin rolul Austriei din vechea monarhie austro-ungară. Ungaria agricolă întotdeauna a fost tributara Austriei industriale. Tot așa va fi și în România: Vechiul Regat agricol va plăti un tribut veșnic, nu Ardealului românesc, agricol, ci aceleia industrial, minoritar.

Iată unul din aspectele cu efect general, în afară de considerentele locale, pentru care naționalizarea industriei și comerțului din Ardeal trebuia să constituie un obiectiv permanent pentru guvernarea românească. Din păcate, toate încercările în această direcție au dat greș, fie că nu erau sincere, fie că nu erau reale.

Cea dintâi încercare eșuată a fost acțiunea de naționalizare a numeroaselor consilii de administrație, dela Tisa și până la Dunăre, prin cei mai proeminenți oameni politici. Acest fel de naționalizare a adus apreciable beneficii câtorva, fără ca elementul românesc să fi progresat cu nimic. În loc ca prin acești frunțași politici să primim acces în viața mercantilă a Ardealului, ei constituiau o adevărată piedică în calea românizării personalului administrativ și tehnic, industrial sau comercial. La nici o industrie sau bancă naționalizată în chipul arătat, nu au putut fi angajați funcționari români, deoarece la cea mai mică presiune tinzând în acest scop, interveneau, cu toată greutatea lor politică, înșiși membrii români din consiliile acestea de administrație. În felul acesta, instituțiunile industriale și comerciale au fost scutite de nevoia angajării unui personal de naționalitate română.

A doua fază din lanțul încercărilor o constituie cointeresarea capitalului financiar românesc la beneficiile industriei minoritare, ardelenă și bănățene. Bănci mari din București, deschizându-și ghișeurile în orașele noilor provincii, nu au căutat legătura cu elementul românesc și creațiunile lui economice și financiare, ci și-au încredințat capitalul lor unor administratori minoritari și industriilor acestora. Multe sute de milioane, care ar fi putut da un avânt decisiv acțiunii de emancipare generală a elementului românesc, s'au topit în câțiva ani numai, în focul concordatelor forțate ale legiurii ungurești, care cunoștea această toleranță și în epoca de plină prosperitate de după Unire.

Concordatele forțate prevăzute de legile maghiare în vigoare în Ardeal au adus o înfrângere, nu numai a marilor capitaliști bucureșteni, ci și a acelor mai mici, localnici. Impinși de exemplul ce le trecea dinaintea ochilor, Românii ardeleni și-au retras micile lor economii dela băncile românești și le-au plasat cu dobandă mare (și un risc și mai mare) la aceleași întreprinderi străine. Astfel s'a putut întâmpla minunea ca marele și micul capitalist român să se întâlnească, nu la profit, ci la o mare pierdere, pe un teren străin amândorura. Experiența aceasta a zdruncinat teoria, potrivit căreia marele capital nu ar cunoaște naționalitate.

După cum am văzut, capitalul minoritar a găsit mijlocul de a scăpa de o colaborare nedorită, aruncându-ne din nou în aceeași

tabără, dar mai săraci de cum eram. De ce oare nu am putut și nu putem fi încă solidari pe un teren propriu?

Creditul Industrial, — la baza căruia trebuia să stea ideea permanentă de a cuceri un domeniu care se sustrage muncii și controlului românesc, căci altfel nu era îndreptățit să premeargă Creditului Agricol, inexistent până astăzi într'o țară eminentemente agricolă, — ar fi să însemne cea de a treia încercare, reușită poate din punct de vedere pur financiar, dar fără efect binefăcător din punct de vedere național românesc. Sutele de milioane cu care acesta alimentează Ardealul industrial, deci minoritar, nu sunt însoțite nici măcar de condiția elementară de a impune întreprinderilor respective obligația de a angaja un procent oarecare de funcționari români. De asemenea, în concepția acestui fel de capitalism românesc nu intră nici obligația de a sprijini pe micii industriași români, care sunt în număr destul de mare. Marii noștri capitaliști și economiști nu râvnesc decât la succese de ordin pur financiar.

3. *Politica bancară*

Ca și în atâtea alte domenii, nici în politica bancară nu am fost mai norocoși. În această privință, ar fi foarte multe de spus, căci greșelile s'au ținut lanț, dela Unire și până acum. Le-am enumerat aci fără reticență, dacă am întrezări vreo posibilitate de a le repara. Conversiunea și legea bancară au creat însă o situație care nu mai permite nici o revenire asupra acțiunilor din trecut, așa după cum am lăsat să se întrevadă aceasta în celelalte domenii discutate. În domeniul politicii bancare va trebui să recurgem la căi și mijloace cu totul noi, nebatătorite încă. În acest singur scop, vom fixa aici trista situație a băncilor românești din Ardeal și Banat, așa cum se prezintă aceasta după legea conversiunii și legea bancară.

Din cele circa 160 bănci românești din Ardeal și Banat, prea puține vor mai putea ființa în viitor. Nu credem să greșim când proorocim că cel puțin nouăzeci la sută din ele vor sucumba din cauza pierderilor impuse de legea conversiunii și neacoperite de Stat, iar restul de zece la sută își vor înceta activitatea din cauza

legii bancare, care nu permite funcționarea lor decât cu un capital de zece ori mai mare. Astfel, în viitoarea structură financiară a Ardealului și Banatului, nevoile de credit ale acestor provincii le vor acoperi băncile minoritare, care rămân pe poziție, deoarece nu au avut un portofoliu pur agricol ca acelea românești, și marile bănci din București, privilegiate de legea bancară.

Dar această situație, generația Unirii nu va putea să o accepte fără murmur și fără a încerca să o remedieze. Intrebarea este: cum? După modesta noastră părere, s'ar putea recurge la următoarele căi:

a) Măsura cea mai eficace ar fi să se modifice legea bancară în ce privește limitarea capitalului minimal. Nu vedem nici o pagubă în faptul, dacă ar funcționa și bănci mai mici, fie cu o activitate și cu depuneri mai restrânse. A forța o lichidare a băncilor românești sau o fuzionare a lor, acum, sub presiunea conversiunii și a legii bancare, înseamnă a le irosi și restul de capital, scăpat de pe urma conversiunii. Or, intenția legiuitorului nu putea fi să distrugă însuși chiagul miciei burghezii românești de azi și de mâine, într'o parte a țării, unde lipsa ei este atât de simțită. Descopcierea a circa 2.000 suflete (la cât evaluăm noi corpul funcționarilor de bancă și familiile lor) din viața orașelor și târgușoarelor ardeleni va constitui una din cele mai grele pierderi pentru românism.

b) Dacă însă oficialitatea noastră va persista în convingerea, că numai marele capital trebuie să stea la baza societății românești, atunci mica și plăpânda burghezii românească din Ardeal și Banat va trebui să-și caute altă orientare. În acest caz, Românii ardeleni și bănățeni trebuie să o ia de departe. Să tragă cu buretele peste toate eforturile lor de până acum în materie financiară și să o înceapă dela cap, acționând în două direcțiuni: de o parte, apărându-se contra puterii financiare a elementului minoritar prin cooperăție, de alta, clădindu-și pe ruina micilor bănci de credit agricol, instituțiuni financiare pentru valorificarea produselor agricole. Schimbând natura afacerilor, micile instituțiuni financiare românești din Ardeal și Banat scapă de sentința de condamnare a legii bancare și-și vor putea continua activitatea tot în domeniul agricol, dar într'o ramură neglijată a lui.

III. CRIZA ROMÂNIZĂRII ORAȘELOR ARDELENE

În condițiile de conducere schițate mai sus, firește, românizarea orașelor ardelenene nu progresează în ritmul pe care l-am dori cu toții. Uneori ni se pare că trebuie să înregistrăm chiar un regres. Entuziaștii trimiși ai satelor românești, care acum cincisprezece ani au fost împinși spre orașe de cel mai puternic optimism ce s'a putut manifesta vreodată în viața unui popor, pentru a contribui la biruința ideii de Stat român, astăzi dau numeroase dovezi de oboseală și manifestă dorința de a se întoarce în mediul rural de altădată, unde nu cunoșteau noțiunea minimului de existență. Fenomenul acesta ascunde în sine cele mai mari griji pentru viitor, fie că va începe exodul în sens invers, fie că elementul românesc va rămâne în cadrul orașelor, dar proletarizat. În cel dintâi caz, se va întoarce la țară cu bagajul sufletesc al soldatului învins, iar cei ce vor rămâne vor fi promotorii unor curente sociale străine de tradițiile românismului. Tare ne temem că Ardealul naționalist în toate vremurile va fi menit să dea naștere celui dintâi socialism real, românesc, pe care la Alba-Iulia a trebuit să-l inventăm, căci generația Unirii nu îl cunoștea.

Incheind aceste rânduri am dori ca, oricât de grele ar fi vremurile, oamenii cu răspundere să poată găsi mijloacele, nu să lecuiască toate suferințele elementului românesc din orașele ardelenene, căci aceasta, în actualele împrejurări, nu se poate, ci măcar să-l facă a-și păstra intact fondul său sufletesc de totdeauna. Căci fără un fond sufletesc sănătos, nu se poate întreprinde nici o acțiune eroică.

P. NEMOIANU

INDREPTAR PLASTIC

Un tratat începe cu o definiție. Arta plastică pare a fi o artă a imaginii. Prin imagine însă, artistul nu copiază o scenă sau un fragment din lumea înconjurătoare, nu exprimă o realitate exterioară, ci se exprimă pe sine, în forme sau culori.

Artistul nu redă o formă exterioară, ci creează o nouă realitate, a sa. El nu pictează, de pildă, un obiect, ci un moment, o existență. El nu se referă la un fragment de spațiu, ci la unul de timp. Pentru că viața n'are spațialitate. Viața e o curgere neîntreruptă de momente. O clipă determină pe cealaltă, după cum un val face să se nască din avântul său un alt val, pe suprafața mării. Spațialitatea e exterioară. E cadrul în care se desfășoară viața. Spațiul e impersonal, obiectiv, exterior. Timpul e ritmul existenței. E un element interior al vieții, așa cum pulsarea sângelui e o condiție a ei.

Viața e o serie de momente. Un șirag de clipe, care se succed inexorabil, se scurg fără putință de oprire sau de revenire, până ce se consumă deplin în moarte.

Artistul smulge din acest efluviu de clipe una singură, pe care o fixează în opera de artă. De aceea artistul nu redă, într'un tablou, de pildă, un obiect anumit pe care să-l recunoaștem și să-l identificăm, ci un moment în care se cuprinde și se exprimă o întreagă existență.

Acest moment se fixează într'un cadru spațial. Dar ceea ce interesează nu e spațiul — adică formele și obiectele care-l umplu — ci viața care palpită între ele, printre ele, clipa care s'a fixat prin mijlocirea lor. Un exemplu : un artist nu redă într'o natură moartă, o față de masă, un taler, un vas, un măr sau un pahar, și deci nu e

legat de conformarea lor exactă, de identificarea lor materială, ci el e preocupat de momentul pe care trebuie să-l fixeze, de jocul umbrelor și al luminii, de frăgezimea unei nuanțe, de cântecul colorilor care a răsunat atunci, în sufletul său. (Vezi Alain : « Propos sur la Littérature »).

Când privim niște « Flori » de Luchian, nu ne interesează dacă acele flori sun garoafe, lalele, maci sau trandafiri, ci ceea ce apare esențial este starea sufletească pe care, în momentul fixat, artistul a exprimat-o în ele.

E strigătul acela de bucurie ce izbucnește din intensitatea colorilor, e unduirea de lumină care le învâluie, e momentul sufletesc pe care artistul l-a trăit și l-a redat în opera de artă.

Când privim un peisaj de Van Gogh — vă amintiți de câmpul acela de grâu aurit, deasupra căruia bântue zvonul furtunii ce se apropie — ceea ce apare esențial e tocmai momentul exprimat : e furtuna prezentă în aer, e desnădejdea ce viforește în suflet. Și exemplele ar putea continua.

Elementele spațiale servesc numai la identificare. Pentru că inteligența noastră are nevoie de puncte de reper. E statică. Ea delimitează și alege. Desparte, clasifică și numai astfel poate ajunge la cunoaștere. Evident, o cunoaștere exterioară, care îngăduie formarea de raporturi și integrarea unui element nou în totalitatea celorlalte cunoștințe. Inteligența lucrează prin a percepție. Stabilește raporturi și identifică. Dar în artă, cunoașterea a perceptivă nu are ce căuta. Atunci când vedem din depărtare un aeroplan, inteligența noastră caută să identifice imediat obiectul perceput la orizont. Artistul nu e preocupat de această identificare. Pe el nu-l poate interesa decât pata de umbră ce vibrează în acel punct, indiferent de ce reprezintă ca obiect acea pată. Nu lucrează a perceptiv, ci fixează un moment : apariția unei pete de umbră la orizont, în depărtare. (In același sens, Alain : « Propos sur la Littérature »).

Obiectul artelor plastice pare deci să fie timpul și nu spațiul, așa cum se credea în genere.

În orice caz, la înțelegerea artelor plastice, elementul temporal prezintă o importanță deosebită de care trebuie să se țină seama. Obiectul mic tratat este tocmai sublinierea rolului pe care acest criteriu temporal îl poate avea la înțelegerea unei opere de artă.

S'a spus că artele plastice sunt imobile, în raport cu celelalte arte — poezia, dansul, muzica, spectacolul, literatura etc. — care se desfășoară în timp. Intr'adevăr, atât dansul, cât și muzica și literatura au ca fundal timpul, pentru că ele reprezintă evoluția unei teme sau a unei acțiuni. Dansul de pildă e o succesiune de mișcări ritmice, cu o anumită semnificație de evocare sau de sugestie, care se desfășoară de-a lungul mai multor clipe, într'un interval anumit. Muzica e o îmbinare de fraze muzicale, de teme orchestrate, de note care se împreună și se armonizează într'un anumit interval, în timp. Literatura are ca obiect un personaj sau mai multe, care vin în conflict cu altele, într'un anumit cadru social, înfățișând o succesiune de scene și de situații care toate se desfășoară în timp. Deci toate aceste arte au ca fundal timpul și pe acest fundal se desfășoară acțiunea lor.

Artele plastice sunt mobile în sensul că nu se desfășoară în timp, nu sunt evolutive, ci ele fixează un moment. Atât pictura, cât și sculptura, arhitectura și desenul sunt fixe, sunt imobile. Nu au ca fundal timpul tocmai *pentru că îl au ca obiect*.

Ele smulg efluviului vremii un moment în care se exprimă o întreagă existență. Ele fixează timpul — în clipa surprinsă și exprimată — făcându-l astfel susceptibil de a avea un înțeles, o semnificație, o valoare artistică.

Dar să nu insistăm. Din dezvoltarea acestei teme va ieși mai clar temeiul criteriului propus. O interpretare se justifică prin amploarea elementelor pe care le explică și prin modul cum cuprinde obiectul ce-i este propus, după cum pomul se justifică prin roadele sale.

Prima consecință a acestui criteriu temporal de interpretare a artelor plastice este următorul:

Subiectul este o modalitate a formei.

Prin faptul că artistul nu pictează un obiect, o formă în spațiu, ci un moment, el nu e reținut de subiect, care nu e decât un cadru, un accesoriu, un prilej. Subiectul în arta plastică nu interesează. Pentru că artistul nu exprimă lucrurile exterioare, ci se exprimă pe sine într'un anumit moment sufletesc.

După cum paleta, pensula, tubul de culoare și cadrul n'au decât o importanță accesorie, de ustensile, tot astfel subiectul nu e decât un instrument al expresiei. E necesar așa cum și paleta e necesară, în pictură.

Subiectul localizează momentul exprimat. E un *fixator* al expresiei. Dar opera de artă nu e determinată de subiect, pentru că ea nu exprimă o grupare de obiecte materiale, ci o clipă, o existență.

Un exemplu va lămuri acest punct de vedere. « *L'embarquement pour Cythère* » de Watteau pare să fie o compoziție cu subiect și de fapt nu e decât un moment poetic. Optimismul, grația, adierea de primăvară și de iubire s'au fixat aci într'o anumită formă. Dar ceea ce este esențialul nu sunt diversele scene care alcătuiesc compoziția, ci e sentimentul acela de ușurință, de optimism alegru, de dragoste și lirism care învâluie întreg tabloul.

Subiectul în « *Gioconda* » lui Lionardo da Vinci? O simplă femeie, care nu interesează. Valoarea acestei capod'opere? Momentul sufletesc fixat într'un surâs, într'o arcuire de sprincene, într'o privire.

De fapt, exemplele abundă în acest sens, în toate epocile.

Ați remarcat de pildă că Madona lui Botticelli se aseamănă cu personajul central din « *Primavera* » și cu « *Venus ieșind din spuma mării* »?

Pretutindeni, în zeița păgână, ca și în Sfânta Fecioară și în Muza Primăverii, Botticelli și-a exprimat obsesia ce-i domina sufletul, și-a cântat dragostea pentru Simonetta Dei Cattanei, folosind subiectul ca un simplu prilej. La « *Uffizi* », în Florența, aceste trei tablouri stau alături, într'o cameră mică, patrată, de proporții ce păstrează grația spiritului florentin, alcătuiind un minuscul templu al unei mari iubiri. Și gândul privitorului încântat nu se oprește nici la Venus, nici la Madona, nici la Primavera, ci se lasă subjugat de vraja acestei pasiuni, veșnică cu înfiorare în cele trei pânze care ascund povestea unei aceleiași existențe, luminate de o minunată iubire.

Dacă ne mulțumim să considerăm numai subiectul într'un tablou, atunci esențialul ne scapă. Pentru că arta e o evadare în veșnicie. Și veșnicia e forma absolută a timpului, după cum moartea e desăvârșirea vieții.

Absolutul, veșnicia nu pot fi realizate în spațiu, unde nu există decât raporturi și delimitări. Veșnicia e un element temporal în sensul că din ea izvorăște și în ea se împlinește curgerea vremii. De aceea opera de artă trebuie considerată ca o fixare a unui moment, smuls din curgerea vremii și veșnicit prin creație.

A doua consecință care decurge din această atitudine e că opera de artă nu e un instrument de comunicare, ci unul de afirmare și e gratuită, liberă, cuprinzându-se singură pe sine.

Artistul nu caută să comunice ceva care să fie înțeles și acceptat de ceilalți. El se realizează pe sine, dintr'o exigență a propriei lui ființe. După cum atletul, atunci când stabilește un record, se desăvârșește pe sine în avântul său sportiv, tot astfel artistul, în opera de artă, își realizează o pornire organică ce nu afirmă decât propriul său efort.

Un tablou nu trebuie înțeles, pentru că el nu comunică nimic.

Arta n'are finalitate. E gratuită în sensul că nu tinde spre elemente exterioare, n'are un scop exterior. Creația e realizarea organică a unui avânt, așa după cum recordul e desăvârșirea unui avânt. Ceea ce deosebește recordul de creație e timpul. Recordul e efemer, consumă și se consumă în timp, pe când creația are fixitatea veșniciei.

Artistul nu vrea să spună ceva, într'un anumit fel, ca să fie înțeles. El se realizează pe sine, organic, după exigențele lui interioare, după conformarea sa naturală (natural nu înseamnă a fi conform naturii exterioare, ci conform structurii tale organice).

În opera de artă, artistul își exprimă și își desăvârșește un echilibru interior. Nu afirmă ceva, ci se afirmă pe sine. De aceea nu încearcă și nici nu tinde să comunice o imagine sau o impresie. De aceea artistul adevărat nu caută niciodată să obțină vreun efect. Repercusiunile exterioare îi sunt indiferente (cel puțin în momentul creației). Efectul e un mijloc de comunicare. Creația e deasupra efectului, tocmai pentru că se cuprinde deplin pe sine fără nici un orizont exterior.

De aceea nu concep o pictură didactică sau una patriotică. Arta cu tendință devine mijloc, instrument. Nu mai e un scop în sine. Apare aservită unor elemente străine, care o depărtează de absolutul ce nu se poate afla decât în propriul echilibru.

De asemeni, tot din aceleași motive, arta nu poate fi națională decât în măsura în care structura și viziunea artistului e națională.

Pentru că ceea ce determină sensul unei opere de artă nu e decât personalitatea artistului. Tablourile lui Grigorescu nu au valoare prin subiect, ci prin lirismul sensibil și vibrant, cu adieri de doină, al artistului care a simțit chemarea pământului pentru că sufletul

lui fusese legat de acest pământ. N. Grigorescu — în operele sale de valoare — nu a căutat un subiect, n'a încercat să comunice o imagine, ci a căutat pur și simplu vraja unei clipe, așa cum a trăit-o și unde a trăit-o.

Opera sa — ca orice operă de artă — e gratuită, adică lipsită de finalitate, pentru că își află în propriul echilibru rațiunea și sensul de a fi. Dacă se poate totuși vorbi de arta românească, franceză, germană, italiană etc., aceasta se datorește faptului că personalitățile sunt influențate de mediul social și național, de colectivitatea în care trăesc și în care pulsează o sumă de tradiții, de idei, de năzuinți comune care determină într'o anumită măsură structura unui individ. O artă națională e deci posibilă în măsura în care artiștii corespund prin formarea și structura lor unui specific național, dar nicidecum prin subiectul local pe care l-ar folosi. Artă nu poate năzui să fie document, pentru că atunci ar renunța implicit la nivelul ei, la libertate și gratuitate.

Prin faptul că nu depinde de subiect, simplu accesoriu ce servește de cadru și fixator al expresiei, prin faptul că depășește determinarea spațială a obiectelor, deoarece nu caută să redea un fragment din natură, ci tinde să creeze o lume nouă, care-și află sensul și echilibrul în adânc, artă apare singurul domeniu în care se poate manifesta cu adevărat libertatea omului.

Această libertate se datorește pe de o parte sursei din care pornește activitatea artistică, și anume spiritul, și pe de altă parte obiectului artei care este timpul.

Ca și spiritul, timpul nu-și are o determinare exterioară, ci se naște din propria sa consumare.

Sursa spirituală a artei îi îngăduie să nu depindă de materie, ci s'o domine, adaptând-o necesităților sale.

Astfel, viziunea artistică nu e legată de realitatea exterioară, pentru că ea nu exprimă un aspect al acestei realități, ci o stare sufletească, o concepție personală despre viață.

Libertatea nu înseamnă însă anarhie, lipsă de raporturi și de echilibru. Raporturile există în opera de artă, dar ele nu se referă la elemente exterioare, ci servesc drept mijloace de legătură în stabilirea echilibrului interior. În orice operă de artă se exprimă o concepție cosmică, se făurește un echilibru spiritual. Acesta

corespunde însă propriilor delimitări, unei determinări interioare cerute de structura personalității creatoare.

Libertatea în artă înseamnă deci independența față de realitatea extrinsecă, față de ceea ce numim noi obișnuit « natură », și în același timp expresie organică a unui echilibru interior.

Echilibrul neutralizează diferitele determinări, le compensează și le îmbină astfel că face posibilă libertatea.

Iar independența artei față de lumea exterioară reese clară dintr'o examinare mai atentă a problemei.

Oscar Wilde arăta într'un mod aparent paradoxal independența artei față de lumea exterioară atunci când afirma că nu artistul imită natura, ci natura imită opera de artă. Și aducea un exemplu sugestiv în acest sens: până la Whistler, apusurile de soare nu existau ca valoare artistică, pentru că nimeni nu evidențiasse vraja lor. Când Whistler a început să picteze apusuri de soare, lumea a început să admire acest fenomen natural și astfel el a fost integrat în patrimoniul de frumuseți ale naturii. De sigur că concluzia lui Wilde e exagerată. Dar, chiar dacă natura nu imită opera de artă, în orice caz natura e valorificată de opera de artă, în sensul că aceasta din urmă o populează cu valori artistice, derivate nu din elementele sale, ci din sentimentul artistului.

Exemplul poate fi continuat. Peisajul n'a apărut în pictură ca element principal și de sine stătător decât pe la sfârșitul veacului al XV-lea. Până atunci peisajul fusese considerat ca un accesoriu, un element decorativ ce servea drept fundal unei scene. Omul nu privea natura ca pe o valoare artistică în sine. Era indiferent farmecului ei. Insuși Lionardo da Vinci, în tratatul său de pictură, da draperiei o importanță mai mare decât peisajului, despre care nu vorbește decât în ultimul capitol, considerându-l ca un accesoriu și asemuind « trupul pământului cu acela al animalelor, țesut din ramificări de vine, legate între ele, destinate hranei și vivificării planetei ca una din creaturile sale ». Oamenii Renașterii n'au găsit în frumusețea peisajului florentin sau roman o sursă de inspirație, pentru că acest peisaj nu exista pentru ei. Numai după ce Adam Elsheimer a pictat pentru prima dată câmpia romană, peisajul a început să devină treptat, printr'o grea evoluție, un element susceptibil de a fi redat singur într'o operă de artă, și oamenii au descoperit astfel frumusețea naturii, prin sugestia artei.

Aceste pilde ilustrează situația operei de artă față de lumea exterioară și libertatea artistului de a proiecta asupra ei sentimentul său creator.

Artistul nu copiază realitatea exterioară. Atunci când lucrează, el nu se folosește nici de amintiri, nici de percepțiuni directe, ci proiectează imagini concrete, mulțumită acelei funcțiuni a spiritului său care se numește imaginație.

Cu toate acestea, pictorul se folosește ades de un model. Uneori când vrea să picteze un peisaj se așează într'un colț de drum cu pânza și paleta și confruntă imaginea pictată cu aceea care i se prezintă în față. Această confruntare nu e însă decât un procedeu tehnic. Prin obiectele ale căror contururi le prinde pe pânză, artistul nu face altceva decât să-și fixeze un cadru necesar momentului sufletesc pe care vrea să-l exprime, după cum poetul e obligat să-și fixeze în cadrul cuvintelor, al ritmului și al rimei — simple procedee tehnice — emoția poetică. Pictorul se folosește de model așa cum poetul întrebuițează și socotește un anumit număr de picioare pentru fiecare vers. În model el nu caută percepția directă pe care s'o transpună direct pe pânză, ci calculează un raport, o proporție, necesare cadrului în care să-și fixeze sentimentul. Unul dintre cei mai de seamă pictori români îmi mărturisise odată că el, la fața locului, nu își ia decât simple schițe de care se folosește în atelier unde își lucrează peisajul. Și faptul acesta e perfect explicabil, pentru că artistul nu pornește dela o imagine spre a reda o emoție, ci pornește dela un sentiment pe care-l exprimă prin imagine. Obiectul sau peisajul reprezentat nu e decât o proiecțiune a sentimentului, o formă de expresie a emoției.

Trebue bine înțeles acest lucru. Sentimentul creează imaginea, după cum teama proiectează viziunea de coșmar. Nu întunericul provoacă frica unui copil, ci teama lui populează întunericul cu primejdii înfricoșătoare. Tot astfel și artistul nu pornește dela peisajul văzut, ci dela sentimentul pe care îl proiectează asupra imaginației. Astfel se explică de ce peisajele care impresionează cel mai mult în natură pe un spectator, ca răsăritul soarelui, un clar de lună pe mare sau amurgul nu formează decât foarte rar subiectul operelor de artă. Ceea ce e frumos în natură nu e decât rareori artistic, pentru că artistul nu pornește de la imaginea naturii,

ci dela propriul său sentiment, care-și alege mijloace adecvate de expresie în natură.

Albastrul mării, redat în pictură, amintește « cartea postală ilustrată » și pare vulgar. De ce? Pentru că această fidelitate arată că pictorul a pornit dela percepția directă, dela imaginea văzută, în loc de a porni dela sentimentul liber și creator.

Această situație a artistului față de natură explică opera de artă, produs al unui sentiment liber și gratuit, ce se realizează organic și se cuprinde pe sine într'o viziune ce tinde spre absolut.

A treia consecință dedusă din criteriul temporal propus poate fi enunțată astfel: în pictură — și în toate artele plastice — accentul principal cade pe lumină, pentru că lumina e mijlocul cel mai adecvat de exprimare a momentului.

Lumina e atât de strâns legată de elementul temporal, încât ea depinde de timp. E dinamică, fluidă, aproape imaterială, compusă din vibrații, apărând ca un element interspațial, ce învăluie obiectele și nu se oprește asupra lor, le dă o înfățișare, un aspect, o figură, un sens.

Lumina e pecetea timpului. Ea nu e fixă, așa cum e un corp, de pildă. Nu e identică cu sine însăși, nu poate fi definită și fixată. Lumina e numai sugerată prin elemente materiale, prin tonuri de culori. E un produs imaterial, insezisabil. E un ansamblu de reflexe. Se aseamănă cu fluidul vieții ce nu poate fi localizat, dar e prezent în orice existență, pentru că o determină și o condiționează. Lumina e o sursă de viață. Prin ea, prin vibrațiile și unduirea ei, spațiul capătă o formă. De fapt, linia nu e decât o diferență de lumină între două corpuri cu reflexe deosebite, un hotar de umbră și lumină. Lumina îngăduie o delimitare a spațiului, dar ea nu e un element spațial, ci unul temporal.

Lumina și umbra — care nu e decât o măsură de lumină — conturează formele, dar mai mult decât atât, le dă o semnificație și le încorporează un sentiment.

Cea dintâi și cea mai de seamă valoare plastică e lumina.

Prin ea un tablou capătă viață, cum se spune. Un edificiu își capătă un sens și un rost. O sculptură își valorifică formele și modelajul. Prin vibrațiile luminii, se exprimă sensibilitatea artistului. Prin unduirea ei, peisajul își depășește cadrul și poate realiza senzația infinitului, a unei depărtări ce se pierde fără a se

sfârși. Prin transparența luminii, prin jocul ei, obiectele sunt valorificate, nu ca simple obiecte, ci ca fragmente care participă la o existență.

Lumina exprimă climatul sufletesc al unui tablou. Sentimentul nu trebuie să reiasă ostentativ, din compoziție sau subiect, pentru că atunci e produsul artificial al unui efect căutat, ci trebuie inoculat întregii pânze prin vibrația luminii. Sentimentul se ridică din unduirea luminii, așa cum un parfum se exală din adierea vântului de primăvară.

Numai prin lumină se poate realiza un moment în plastică. De aceea problema luminii e esențială în pictură. Ea rezolvă totul. Ea construște imaginea, îi dă o semnificație și o valoare.

Lionardo da Vinci spune în al său *Tratat de pictură* (no. 585, ed. Péladan 1921) că:

« Pictura e o compoziție de lumină și umbre amestecate cu diferitele calități ale culorilor simple și compuse ».

Dar culorile sunt funcțiuni ale suprafețelor, care variază după lumină. Ele sunt încorporate formelor, pentru că le diferențiază ca atribute.

Culoarea depinde de reflexul celorlalte culori dimprejur, de transparența aerului, de fluiditatea luminii. Pictura e într'adevăr o compoziție de lumină și umbre, amestecate cu diferite culori, dar accentul principal trebuie pus pe lumină, pentru că în culori tot efectele luminii se exprimă. Vom adânci însă aceste însemnări în capitolul închinat picturii.

Criteriul temporal, propus în considerarea artelor plastice, e fecund în orizonturi noi, în considerații care îngăduie o înțelegere mai adecvată și mai largă.

Un tratat nu e un manual didactic care să enunțe o serie de formule practice. Un tratat e o culegere de gânduri asupra unui anumit fenomen, gânduri menite să ofere perspectiva unei interpretări care să se adapteze cât mai deplin obiectului examinat. Aceste gânduri sunt numai puncte de pornire însă. Ele nu sunt speculate, nici folosite până la cele din urmă concluziuni. Valoarea unui gând stă tocmai în puterea de a declanșa alte gânduri, în facultatea de a fi continuat, amplificat și întregit.

Vom încerca să urmărim în gama artelor plastice — desenul, pictura, sculptura și arhitectura — modul de aplicare a criteriului

temporal propus. La baza acestor genuri diferite ale artei plastice vom regăsi diferitele modalități ale ideii de timp, care va justifica elementele esențiale și caracteristice fiecărui gen în parte.

Insemnările noastre nu sunt decât indicarea unei interpretări posibile a fenomenului plastic și prezentarea argumentelor care justifică această interpretare.

Ele alcătuiesc un îndreptar pentru cunoașterea și prețuirea operei de artă, în afară de criteriile obișnuite, care s'au dovedit neconforme și prea strâmte pentru manifestările din ultimele decenii.

Aceste însemnări nu sunt însă decât simple propoziții menite să ușureze un comentariu științific al fenomenului plastic.

Ele indică pur și simplu un drum.

IONEL JIANU

IDEI ȘI REALITĂȚI ECONOMICE IN OPERA LUI NICOLAE ȘUȚU (1798 — 1871)

Metoda abstractă a lui Nicolae Șuțu. — Inspiratorii lui. — Antimer-
cantilismul și antiprotecționismul lui Șuțu. — Soluții în problema indus-
triei naționale. — Agricultură și industrie. — Concluzie.

Când cel dintâi intelectual român format la școala Econo-
miei politice a lui Adam Smith, Nicolae Șuțu ¹⁾, a scris, a 1838,
prima sa lucrare, problema pe care el și-a pus-o era o problemă
de inspirație autohtonă. Studiul care era menit să pună în

¹⁾ Nicolae Șuțu a fost fiul lui Alexandru Șuțu, Domnitor în mai multe
rânduri, în ambele Principate, familia lui fiind originară din Epir. (V. *Mé-
moires* du Prince Nicolas Soutzo, Grand-Logothète de Moldavie, publiés
par Panaioti Rizos, Vienne, Gerold, 1899). Nicolae Șuțu s'a stabilit la 1827,
în Moldova unde a avut o continuă activitate publică timp de peste trei
decenii. A fost Mare Logofăt și ministru sub Mihail Sturza, al cărui « con-
silier intim » era (*op. cit.*, p. 143). Pe la 1841, îl găsim Postelnic și Efor al
școalelor. Sub Grigore Ghica a fost și Președinte al Consiliului de Miniștri.
Mai târziu, Șuțu devine unionist, participând la viața politică, la lucrările
Comisiei dela Focșani și ca deputat în adunarea națională. A întreținut bune
relații și cu Domnitorul Cuza. La 1863 s'a retras din viața publică.

Nicolae Șuțu era « un erudit » (Rizos: *Avant-Propos*, p. V). Cu Mihail
Sturza, care a fost unul din cei mai culti domni pământeni din veacul trecut
(« Mihail Sturza era... un om plin de învățătură ». Ion Ghica, *Scrieri*, vol.
III, p. 158 — « cel mai învățat boier de pe timpurile lui »—Kogălniceanu, în
Autobiografie, p. 8), Șuțu a avut și relații de idei. In prefața broșurii sale dela
1838, el mărturisește această legătură: « Les idées contenues dans cet exposé
ne sont pas nouvelles pour Votre Altesse; dans les entretiens dont plus d'une

lumină nevoile industriale ale Moldovei ¹⁾ a fost elaborat după sugestia Domnitorului Moldovei, Mihail Sturza, care, în năzuința sa de a contribui cât mai larg la dezvoltarea comerțului moldovenesc și la « mișcarea progresivă a industriei », era continuu preocupat de « a constata nevoile industriale ale Moldovei » și avea nevoie de o documentare în acest scop ²⁾. S'ar fi părut că era atunci un moment propice pentru a se introduce

fois vous m'avez honoré, relativement aux améliorations matérielles réclamées par l'intérêt public le mieux entendu, j'ai été témoin qu'à un désir ardent de faire fructifier les éléments de la prospérité générale, Votre Altesse joignait des connaissances vastes en Economie Politique et tout le tact de discernement dont se trouvent douées les personnes appelées à améliorer les destinées d'un pays.

Ce ne sont donc en réalité que les germes de vos propres idées, Monseigneur, que j'ai osé développer dans l'exposé ci-après ».

Despre Nicolae Șuțu, Ion Ghica scrie (*op. cit.*, p. 159) că era « unul din boierii cei mai învățați ». Iar Dr. C. Istrati amintește că acel care numise pe Ion Ghica profesor la Academia Mihăileană, era « un om superior ».

¹⁾ Prințe Nicolas Soutzo, *Aperçu sur les causes de la gêne et de la stagnation du commerce et sur les besoins industriels de la Moldavie*, Iassy, 1838 (Albina).

²⁾ *Prefața*, *op. cit.* Domnul Mihail Sturza era sub raportul ideilor economice, deopotrivă un adept al curentului nou și astfel se explică lesne conlucrarea lui cu Nicolachi Șuțu. Din tinerețe, el era doritor a cunoaște stările economice din Moldova și « ideea liberării comerțului nostru îi aparține exclusiv ». Intr'o petiție către țar, Mihail Sturza scria încă dela 1825, că « *opera fericirii publice se sprijină pe libertatea comerțului* » (v. N. Iorga, *Ist. com. rom.* II, p. 155—6, sublinierea a noastră). Atitudinea acestui Domnitor rămâne în istoria ideilor economice la noi, reprezentativă, pentru interesele economice care au stat la baza revoluției noastre burgheze, în epoca în care neatacarea economică a țării însemna *nu îndreptarea politicii de stat împotriva concurenței străine, ci împotriva regimului economic restrictiv impus nouă de Poartă*; îmbrățișarea ideii liber-schimbiste coincide cu acest interes, traducând mai târziu în realități, tendința de independență economică și politică de care avem nevoie pentru a întemeia statul burghez modern.

Libertatea schimbului a făcut la noi cor cu libertățile politice reclamate de revoluționari. Sub acest unghi de privire, nu apare ciudat faptul că prin tariful vamal promulgat de amândouă Principatele, la 1848, după unirea vamală din 1847, și care era un simplu tarif de export — țările române « își afirmă dreptul de independență economică » (N. Iorga, *op. cit.*, p. 164). După această dată, tendința se generalizează: « în toate programele din epoca Unirii și a lui Bibescu — se prevede libertatea relațiilor de comerț » (*op. cit.*, p. 171). Sublinierea a noastră.

în politica economică a principatului Moldovei, ideea de a se proteja și încuraja în mod efectiv industria națională. Dar și în ordinea faptelor și în ordinea ideilor, lucrurile erau tocmai protivnice. Politica economică a domnilor regulamentari — deși mercantilistă la origine — era în realitate corectată de factori care numai o doctrină protecționistă nu puteau îngădui în conducerea trebilor economice. Astfel: dependența politică a Moldovei, completată cu zelul și conștiinciozitatea arătată de Domnitor față de protectoratul rusesc ¹⁾; structura social-economică a țării în care reprezentanții clasei producătoare — care erau marii proprietari de pământ interesați la liberul comerț de export și neavând, pe de altă parte, un interes economic pentru eventuale restricțiuni la importul de fabricate — formau clasa conducătoare, influențând politica țării în interior; autoritatea europeană a ideilor politice liberale și deopotrivă a clasicismului economic au fost agenții ce — la un loc — întrupau o conjunctură în care nu putea fi vorba de a îmbrățișa formula protecționistă, pe deoparte perimată odată cu dispariția mercantilismului apusean, pe de altă parte neînchegată încă într'o formulă nouă, făcând autoritate pe la 1838, când agitația protecționistă din Germania era prea puțin cunoscută la noi, iar « sistemul » lui List se găsea încă în preparație. Totul pleda împotriva acestei formule.

Postura în care se așează Șuțu, abordând problema industriei, rămâne și ea consecventă acestei situații de fapt. În ordinea ideilor, doctrina economică clasică era singura cunoscută de el și atunci când își punea chestiunea « nevoilor industriale » ale țării, Șuțu nu întreprindea vreun studiu obiectiv, pentru a cerceta oarecare soluții corespunzătoare, ci privea de fapt problema exclusiv prin prisma nediscutatei doctrine. Cu alte cuvinte, el nu aducea teoria în lumina realităților locale, ci colora constatările pe care le făcea asupra acestor realități, după necesitățile tezei, silindu-se a le adapta la principiile doctrinei liberale. *Este de altminteri ceea ce caracterizează în general atitudinea întregului curent liber-schimbist la noi. O doză mai mult sau mai puțin pronunțată a acestui scolasticism se găsește în*

¹⁾ N. Șuțu, *Notiții statistice*, p. 110: « Guvernământul moldovan... nu are dirituri câștigate să ocrotească ».

scrierile tuturor reprezentanților acestui curent. Nicolae Șuțu o și mărturisește în *Prefață*, în cuvintele următoare: « Nous n'avons point prétendu inventer, mais appliquer des théories incontestables à des faits notoires et en tirer de conséquences propres à présenter sous leur vrai point de vue, les besoins industriels de la Moldavie »¹⁾. Metoda este evidentă: în concepția lui Șuțu, « teoriile » fiind « incontestabile », un « adevărat punct de vedere » din care trebuiau primite nevoile industriale ale țării nu putea fi obținut decât în perfectă consecvență cu aceste teorii.

* * *

În principiu, Șuțu adoptă, fără nici o rezervă, doctrina liberalismului schimb, ale cărei elemente le ia « aproape textual » din tratatele economiștilor « care fac autoritate în această materie »²⁾; în cea mai mare parte a lucrării, el parafrazează pe economiștii clasici. Din scrierile acelorași economiști, s'a inspirat Șuțu și mai târziu în părerile pe care le-a exprimat în cele două lucrări statistice publicate de el³⁾.

Prin cea dintâi lucrare a lui Șuțu, se introduc în pătura cultă a Moldovei, încă dela 1838, numele și ideile lui Adam Smith și Say, principalii săi inspiratori, pe care-i cultivă cu zel constant, până la sfârșitul vieții. La 1867, el dovedește din nou și cu mai multă evidență, aderența lui puternică la școala liberală. În cea de a doua lucrare statistică, Șuțu avertizează ca și în trecut că scrisul său se bazează pe aceleași « autorități irecuzabile », preferând a le aduce ca dovadă de adevăr pe acestea, decât « propriile » sale « păreri »⁴⁾. Alături de Smith și Say, Șuțu adaugă între timp pe Ricardo (cu teoria reversibilității monetare foarte sumar redată⁵⁾), pe Malthus. Anglia cu civilizația ei îi este cunoscută mai bine ca oricare altă țară și

¹⁾ Sublinierea a noastră.

²⁾ *Op. cit.* « Avertissement ».

³⁾ *Notions statistiques sur la Moldavie*, scrisă între 1842—1849, tradusă de T. Codrescu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, Iași 1852; și *Quelques observations sur la statistique de la Roumanie*, Focșani, Goldner, 1867.

⁴⁾ *Quelques observations*... p. 63.

⁵⁾ *Op. cit.*, p. VI. Vezi și *Notiții statistice*, citat la p. 111.

ii servește de model ¹⁾). În fine, dintre economiștii francezi, mai folosește pe Michel Chevalier, asupra valorii căruia se exprimă în termeni foarte elogioși: «trebuie să ne închinăm — zice Șuțu — în fața autorității acestui ilustru economist » ²⁾).

Influența determinantă pe care acești economiști o exercită asupra lui Șuțu devine manifestă din momentul în care el vrea să opună ceva nou «erorilor» trecute, care fuseseră «împărtășite», până aproape de vremea când Șuțu scria, «de către națiunile cele mai luminate ale Europei » ³⁾): a) eroarea fiziocratică a «produsului net » ⁴⁾ și b) eroarea mercantilistă a înavuțirii națiunii prin importul de aur ⁵⁾). În critica acestor greșeli ale vechilor economiști, el reproduce argumente clasice, pe care le găsim la toți adepții lui Adam Smith.

* * *

Inspirat de cuvântul necontestat al acestor economiști, Șuțu rămâne întreaga lui viață pe o poziție tranșant antiprotecționistă. Protecționismul fusese una din armele cele mai caracteristice ale mercantilismului combătut de clasici. Și, urmând în totul atitudinii clasice, economistul moldovean este și el anti-mercantilist convins.

Politica mercantilistă era una din «erorile» încă «foarte comune în Moldova » și pe care el vroia să le înlăture prin expunerea ideilor noi de libertate a comerțului ⁶⁾, ca singur instrument de îmbogățire a unui popor.

¹⁾ *Quelques observations...* în special p. 57. Vezi și *Notiții statistice*, cartea III.

²⁾ *Op. cit.*, p. 6. Vezi și *Notiții statistice*, pp. 76—78 și 101—103.

³⁾ *Aperçu*, p. 11.

⁴⁾ *Ibid.* (7). *Op. cit.*, p. 13.

⁵⁾ *Op. cit.*, p. 26. Vezi și *Notiții statistice*, p. 6: «... o nație se sărăcește, când o silești de a produce aceea ce ea poate să-și capete din străindătate cu un preț mai gios... ».

⁶⁾ *Aperçu...* Prefața. În *Notiții...* la p. 10, el scrie: «... dacă țara este mai bogată decât mai înainte, nu este dară că ar avea mai multă numărătoare... ». La p. 4, el exprimă același lucru astfel: «Exportația sau introducerea monedei nu mai servește de regulator socotelilor economiștilor sau oamenilor de stat »; la p. 5: «Aceste false calculuri se socot în numărul rătăcirilor veacului trecut... ».

El tinde să reducă la minimum și importanța problemei balanței comerciale.

Ideea balanței comerciale nu era decât un vestigiu al mercantilismului perimat și nu mai putea fi o problemă pentru Nicolae Șuțu. În această privință, el este de asemenea tranșant, socotind în principiu că, din moment ce un produs care trece dintr'o țară în alta, se bucură în țara în care nu e produs și e importat de o supra-apreciere, prin faptul că acoperă acolo o necesitate mai mare, mai adânc simțită decât în țara exportatoare, care l-a produs, balanțele comerciale ale tuturor țărilor se găsesc dela sine « en même temps favorables »¹⁾.

Incurajarea producției industriale printr'o politică de protecție vamală, menită a face să crească exportul și a favoriza balanța activă, nu mai are pentru Șuțu nici o semnificație economică valabilă. « Comparația valorilor importate sau exportate — concludă el — servește cel mult de a arăta numai întinderea mișcării comerciale, fără a dovedi ceva și despre starea activă ori pasivă a unui stat... »²⁾.

Odată cu discreditul mercantilismului, inutilitatea politicii protecționiste este pentru Șuțu implicit dovedită.

Dar atitudinea lui nu se mărginește la atât: studiind posibilitățile industriale ale Moldovei, problema unei politici protecționiste i se pune cu tot dinadinsul. Și în concluziile primului său studiu³⁾, discutând puținele șanse ce le-ar avea înființarea unei industrii de zahăr în țară, față cu concurența zahărului importat, Șuțu privește lucrurile exclusiv în ipoteza unei libertăți absolute la import: « guvernul — zice el — nu poate și nici nu trebuie să impună acest import ».

Iar cu ocazia redactării primei lui statistici, atitudinea aceasta se afirmă în enunțări și mai largi, aplicate la programul de politică economică generală a țării. De data aceasta reiese și mai clar identitatea protecționismului ca obiect de atac, cu politica

¹⁾ *Op. cit.*, p. 28. În *Notiții statistice*, p. 6: « nici un stat nu fură nimic dela altul », idee flagrant anti-mercantilistă.

²⁾ *Notiții*. . . . p. 5. V. în același sens și pp. urm. și *Quelques observations*. . . . , p. 60—61.

³⁾ *Aperçu*. . . . p. 44.

mercantilistă, cu politica ce se întemeia pe ideea balanței comerciale. Când Șuțu ține să discrediteze ideea încurajării industriilor naționale prin protecție vamală, el înțelege a discredita protecționismul ca instrument de aplicare al doctrinei balanței comerciale, ca unealtă mercantilistă și numai atât. Modernizarea comerțului și a economiei, ca și întreg impulsul civilizator pe care Domnitorul Mihail Sturza dorea cu tot dinadinsul să-l imprime țării sale, nu putea fi concepută decât prin abolirea piedicilor și restricțiunilor caracteristice erei mercantiliste, așa cum lucrurile se petrecuseră în țările din Apusul Europei. Ideea de progres social și economic era legată de ideea liberalităților de tot felul. Tot ce era restricție însemna și derogare dela această școală înalt ideologică, ce însuflețea pe conducătorii și pe oamenii luminați al Moldovei din vremea « revoluției ». În această atmosferă, este de sine înțeles cum singura directivă logică și de autoritate nu putea fi decât aceea exprimată de Șuțu în cuvintele următoare: « Trebuie-va oare ca guvernământul, pentru ca să aclimatizeze industria manufactuară, să adopteze măsuri prohibitive (opritoare) nemerite ca să asigureze vânzarea silită a produselor ce ar fi fabricate înlăuntrul țării? — acesta ar fi mijlocul de a sărăci țara. În genere se cugetă că o nație se învațuște prin asta numai, că ea poate fabrica unul sau mai multe obiecte de consumație, deși cu prețuri mai sus decât acelea ce-i vin din străinătate. Se zice că banii rămân în țară. Aceasta-i o rătăcire a partizanilor balanței comerțului a căreia cel mai simplu analis poate să-i arate absurditatea » ¹⁾. Șuțu socoate că guvernul Moldovei nu trebuie să recurgă la asemenea măsuri ocrotitoare, căci aceasta ar fi însemnat o întoarcere la trecut și o părăsire a căii care duce către progres. El face constatarea că în Moldova, atât manufacturile cât și industria extractivă, afară de sare și păcură, nu există. « Industria manufactuară este nulă » ²⁾. Moldova are în schimb: cereale, pășuni, păduri, lână, ceară, piei. Are ea dreptul să reflecteze la întemeierea unei vieți industriale? Aci, scepticismul lui Șuțu este categoric: « *In starea de față a lucrurilor, ea nu trebuie nici măcar să*

¹⁾ *Notiții*. . . . p. 110.

²⁾ *Op. cit.*, p. 79.

cugete »¹⁾). Această neîncredere totală se explică numai prin imposibilitatea lui Șuțu de a privi lucrurile independent de cele mai răspândite prejudecăți ale doctrinei clasice.

* * *

Pentru Nicolae Șuțu, condiția vitală a întemeierii de mari industrii și manufacturi în țară nu era decât una: ca acestea « să poată da produsele consumatorilor, cu un preț mai gios decât se vând tot aceleași produse importate din străinătate »²⁾. Dar Moldova nu putea realiza această condiție de bază în ideologia lui Șuțu, din următoarele cauze:

- a) « Starea înapoiată a artelor mecanice »³⁾;
- b) Inexistența « capitalurilor și instituțiilor de credit »;
- c) Lipsa « căilor de comunicații » moderne⁴⁾;
- d) Lipsa unui sistem de instrucțiuni care să dea cunoștințele tehnice, industriale⁵⁾. În privința acestei ultime lacune, Șuțu scrie: « Moldoveanul nu prea este industriuos și guvernământul ar trebui să facă ceva mai mult spre a deștepta într'însul năzuința de a face întreprinderi industriale de care țara este cu totul lipsită. Sub niște condiții favorabile ce ajută și desvălirea facultăților industriale, locuitorul Moldovei va fi luminat în

¹⁾ *Ibid.* (Sublinierea a noastră). Și în introducerea cărții, el își exprimase aceeași desăvârșită îndoială: « Moldova — scria Șuțu — va avea încă îndelungat timp, dacă nu de-a-pururea, nevoie de comerțul din afară pentru consumațiile sale cele de neapărat și de lux. Ea își va schimba încă îndelung timp, prisosul grânelor și al vitelor sale pe ferul Bucovinei și al Siberiei, pe vinașile de Rin și pe mănușăpturile Austriei și ale Franței » (p. 6).

²⁾ *Op. cit.*, p. 99 (Sublinierea a noastră). Și ce simptomatic este modul naiv în care Șuțu se exprimă asupra inferiorității economice a fabricelor moldovene rudimentare, care existau în vremea « *Notițiilor* »: « exploatarea lor — se miră el — nu a ajuns până acum măcar să stăvileze concurența din străinătate. . . » (p. 109).

³⁾ *Op. cit.*, p. 99. — V. și constatarea lui Șuțu în « *Quelques observations. . .* », p. 37: la noi, după socoteala lui, « forțele mecanice » nu reprezentau decât un plus de un lucrător pe cap de locuitor, adică a 15-a parte din procentul de intensificare din Anglia, dela mijlocul veacului trecut. Iar la p. 6, Șuțu cere « *încurajarea. . . adoptării procedeeelor mecanice* ».

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 100.

⁵⁾ *Op. cit.*, p. 103.

interesele sale și va păși cu siguranță, în calea ce i se va fi deschis »¹⁾).

Dintre cauzele enumerate mai sus, sunt — după cum se vede — îndepărtate acelea care ar implica o politică de îngrădire față de curentul de mărfuri fabricate ce se importau. Consecvența economistului nu a rămas de altfel aici. La 1867, când a publicat a doua serie de date statistice și când ideile protecționiste începuseră a se manifesta și la noi, Șuțu scrie apodictic că « *un sistem protecționist de încurajare ar fi o măsură din cele mai funeste pentru interesele țării și viitorul industriei sale* »²⁾).

În acest spirit, pas cu pas și în mod natural, înțelegea autorul statisticii Moldovei să se procedeze la transformarea economiei naționale agricole, într'o economie mixtă. (« *Petit à petit, la Moldavie se partagerait en agricoles et industrielles...* »)³⁾.

Criteriul după care ar urma a lua ființă industriile era acesta: în principiu trebuiau să se introducă mai întâi unele industrii care aveau de transformat materiile brute aflate în țară și în special acele materii care, exportate fiind în țările industriale, ne reveneau sub formă de diferite fabricate; astfel: ceara brută, lâna, semințele oleaginoase. Trebuiau să urmeze apoi: fabricile de sticlă și de faianță, industria mătăsei și cultura viermilor de mătase⁴⁾. Este ceea ce el numește « *introducerea treptată a artelor industriale* » pe care el o socotea drept o « *nevoie reală* » pentru țara lui, alături de mijloacele de transport « *expeditives* »⁵⁾. Criteriul era conceput într'un mod concret, dar, mai înainte de orice, cu respectarea ideologiei.

Un program practic de politică economică, cuprinzând mijloacele crezute de Șuțu eficace pentru întemeierea unor industrii naționale în Moldova, l-a expus el în *Notițiile* sale statistice⁶⁾.

¹⁾ *Op. cit.*, p. 104.

²⁾ *Quelques observations...* p. 31.

³⁾ *Aperçu...* p. 49.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 40. La 1867, el notează din nou în *Quelques observations...*, p. 5: « *produsele noastre brute, fabricate în Europa, sunt redat consumației noastre, după ce au plătit un dublu transport și un împătrit drept la vamă* ». În *Notiții...*, p. 8, el precizase că « *... nici un om cu judecată nu se va apuca de a fabrica locomotive în Moldova...* ».

⁵⁾ *Aperçu...* p. 49.

⁶⁾ P. 110—113. V. ca idee generală și *Quelques observations...* p. 65.

În rezumat, soluțiile propuse de el erau:

a) Intemeierea instituțiilor de credit « ce sporesc capitalurile și micșorează dobânzile ».

b) Îmbunătățirea și generalizarea căilor de comunicație « ce fac transporturile îndemânatic și micșorează prețul »; în *Aperçu* Șuțu mersese chiar mai departe, cerând și amenajarea râurilor interioare, pentru navigație, care să înlesnească, prin transporturi normale, circulația internă și să creeze și să solidarizeze debușeele cu regiunile de producție interne ¹⁾.

c) Crearea unor așezăminte industriale de stat (ca de ex. în Prusia, Rusia și Austria) care — prin rezultatele lor — să servească de model întreprinzătorilor particulari. Statul nu era socotit de Șuțu în adevăr, « așa de ikonom ca un om privat », dar statul avea singurul, mijloacele financiare și ca atare posibilitatea de a lua inițiativa înființării de manufacturi naționale. (Statul « poate mai cu ușurință a se deda încercărilor »).

d) « Concursuri publice » și premii ²⁾ pentru acei ce vor fi introdus un nou « gen de industrie » sau care vor fi aplicat în producția industrială « metoduri economice ».

e) Incurajarea așezării tehnicianilor și industriașilor străini care ar veni în țară să fructifice fie capitalurile, fie munca și specialitatea lor. În această privință, Șuțu este aci mai larg decât fusese mai înainte. În prima sa scriere ³⁾, preconizează să se trimeată câțiva tineri în străinătate, unde să se formeze ca tehnicieni, pentru ca — întorcându-se în țară — să poată înlocui pe specialiștii și meșteșugarii străini, foarte costisitori, contribuind astfel la micșorarea costului de producție.

Programul lui Nicolae Șuțu este un program de concepție mercantilistă, în special în partea care se referă la întemeierea industriilor și formarea de tehnicieni.

¹⁾ *Aperçu*. . . . p. 49.

²⁾ « Premiile pe care le dă statul unor artiști sau unor fabricanți care excelează în domeniul profesiei lor nu sunt susceptibile de aceleași obiecții ca primele. Incurajând un talent sau o dexteritate extraordinară, ele servesc la întreținerea emulației lucrătorilor. . . » (Adam Smith, *Richesse des Nations*, vol. 2, pp. 294—5).

³⁾ *Aperçu*. . . . p. 49.

Caracteristic însă, pentru acest economist în căutare de soluții adaptabile situațiunii economice a unei țări fără dezvoltare industrială, ca Moldova, este absența ideii — esențial mercantilistă — a *protecției vamale*. Programul lui Șuțu este complet în ce privește politica industrială. Sub acest raport el se manifestă numai parțial ca popularizator al ideilor mercantiliste, păstrându-și convingerea sa de adept al doctrinei schimbului liber. Explicația acestei dualități stă în faptul că Șuțu este primul economist român care a dat expresie unor atari probleme și în concepția lui — ca și în spiritul regulamentului organic ce l-a precedat numai cu câțiva ani — găsim o simbioză analogă între reminiscențele mercantiliste caracteristice unor realizări necesitate de procesul de formare al economiei naționale românești de o parte și ideile de politică economică ce reprezentau cea mai modernă doctrină din Europa exportatoare de produse fabricate și importatoare de cereale, de altă parte.

De altminteri, această trăsătură îl face pe Șuțu reprezentativ pentru spiritul întregii politici de realizări economice de mai târziu, din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Felul în care este conceput programul lui Șuțu așează acest program la originea întregului ciclu de politică economică ce a creat instituțiile economice ale statului român modern. Căci după Șuțu, lucrurile au mers în adevăr așa cum însăși structura economică a Principatelor-Unite reclama și înlesnea și așa cum Nicolae Șuțu și le închipuise în programul său: s'au creat mai întâi căile de comunicații și apoi o organizație de credit. Iar o politică de protecție vamală a industriei naționale a venit mult mai târziu, când — în lipsa unei dezvoltări industriale proprii — capitalurile străine au primit a se dirija în investițiuni industriale, după ce mai întâi se infiltraseră prin curentul de mărfuri și prin împrumuturile acordate noului stat român.

Și din acest punct de vedere, Șuțu apare ca un adept al liberalismului schimb, nu atât din simplă preferință personală, cât pentru a fi inaugurat un curent care se integra efectiv procesului de pregătire și de formare a statului economic modern la noi.

Dar unul din motivele fundamentale pentru care Nicolae Șuțu socotea realmente necesară industria în Moldova, era credința lui că diversitatea producției este condiția teoretică a oricărei propășiri economice. Într'o economie națională complexă, adică în care există condițiile de funcționare ale agriculturii ca și ale industriei, transporturilor și comerțului, găsim — după teoria lui Say — un sistem de debușuri mai bogate și mai variate. Crizele specifice fiecărei ramuri de producție ¹⁾ sunt mai rare și mai puțin intense. În același timp însă, aceasta nu însemna pentru Șuțu că o țară pur agricolă nu poate să progreseze ca atare. El nota, la 1849, progresele făcute de Moldova în producția, prețurile și desfacerile sale și creșterea populației țării în ultimele decenii. Mai mult: dădea îndemnul la intensificarea exploatării bogățiilor pe care țara le avea dela natură, cu atât mai mult cu cât — deși în necesitate — Moldova nu avea dreptul să se gândească multă vreme, poate « deapurarea », la o transformare industrială. Atât doar că — după Șuțu — efectul caracteristic al structurii agrare și organizației economice rudimentare a Moldovei se arată periodic sub forma unor crize pasagere de supraproducție ²⁾.

Producția agricolă a unei recolte în Moldova era apreciată de Șuțu pentru trei ani de consumație internă și export ³⁾. Mecanismul crizei agricole, descris de Șuțu, este simplu: « Industria agricolă, când ea domnește pe toate celelalte într'o țară, înfățișează, în adevăr, niște faze de decuragere: foloasele ei sunt întemeiate mai cu seamă pe comerțul exportăției. În anii de îmbelșugare, dacă nu s'ar întreba în străinătate, atunci se naște contenire, grămădire de produse, tranzacțiile lăncezesc, întreprinderile se opresc. În deobște se zice de o asemenea situație, că este lipsită de numărătoare, însă în fapt nu apasă alt asupra comerțului decât lipsa întrebării » ⁴⁾. Crizele acestea

¹⁾ « Nu este nici o industrie care să nu-și aibă crize mai mult sau mai puțin jignitoare... ». (*Notiții*, p. 9).

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Aperçu*. . . . p. 1.

⁴⁾ *Notiții*. . . . p. 8—9. Șuțu scrie acestea către 1849, sub impresia de presiunii economice pe care Europa o traversase în urma războaielor napoleoniene, perioadă care a cunoscut puternice fluctuațiuni pe piața cerealelor.

nu sunt prea grave; în primul rând ele «nu țin îndelung timp»: «nu trec nici doi sau trei ani ca produsele țărinale să nu fie întrebate». Apoi e de ajuns un an de desfacere bună și «prețul lor de vânzare despăgubește pe cultivatorul despre pierderile ce i-au cășunat așteptarea».

Mai sunt — în afară de acestea — și alte mijloace cu care producătorii agricoli încearcă ameliorarea situației lor, în timpul unor asemenea crize: astfel, unii cultivatori vor varia în acești ani cerealele cultivate; alții vor exploata o altă ocupație, ca «crescutul merinoaselor sau a viermilor de mătase»; în fine, alți cultivatori vor da o altă întrebuițare produselor lor de hambare, fie prefăcând «grâul lor în făină picluită», fie transformând «păpușoiul în spirt sau în zahara de vite»¹⁾.

Remediile propuse de Șuțu pentru îndreptarea situației agriculturii și evitarea crizelor și la cercetarea căroră el a fost stimulat de unele constatări reale, mai mult decât de prejudecăți de doctrină, încep cu soluția exprimată cu mai mult simț al realității decât putuse el să manifeste în enunțarea programului pentru crearea industriilor. În acel program, necesitatea industrializării Moldovei apărea încorsetată într'o ideologie. Mijloacele de încurajare a industriei puteau fi înfățișate doar atât cât doctrina economică autoritară a vremii, și singura recunoscută de Șuțu, îngăduia. Industria era o «nevoie reală», dar acest lucru nu putea să aibă tăria de a reuși să facă discutabile preceptele teoriei adoptate de autorul nostru. Realitatea îi putea vorbi doar atât cât *teoria* se aplica. Filtrată prin optica specială a acesteia, problema industriei *apărea situată numai în raport cu anumite idei și prejudecăți de «școală»*.

Venind la agricultură, aderența lui Șuțu la clasicismul economic nu mai joacă decât un rol subaltern. Aci, datele realității sunt mai elocvente. Pentru îndreptarea unei situații și a unor manifestări proprii structurii economice a țării, industria nu mai era o problemă de ideologie, ci una de fapt. Dialectica inspiratorilor lui Șuțu nu mai operează cu aceeași putere ca până aci. «Nevoia reală» a industriei ca ramură de producție nu se mai apreciază în raport cu o scumpă idee

¹⁾ *Op. cit.* p. 9.

dominantă sau cu ideea diviziunii naturale a muncii, ci în raport cu niște cerințe concrete și elementare, justificate abstract, cel mult de teoria generală a debușeelor.

Apariția crizei în agricultura Moldovei fiind condiționată de conjunctura piețelor străine care influențează asupra exportului grâne, Șuțu își îndreaptă privirile către soluția pieței interne. Și aci, intervine « industria » a cărei necesitate este motivată acum, numai de capacitatea ei de a servi ca ramură de producție complementară agriculturii, ca debușeu al ei. Considerațiile de doctrină lipsesc. Deși nu aduce nici o nouă precizare noțiunii de încurajare industrială, Șuțu cere pentru agricultură, în primul rând, să se « încurajeze industria cea adevărată ». Ea trebuie să ia naștere numai pentru motivul simplu că « industria este cel mai de căpetenie îndemn pentru agricultură ». Pentru că « ea îi dă canal de desfacere sigur ».

Prin acest mod de a privi lucrurile — pe latura solidarității dintre industrie și agricultură în sânul unei economii naționale — Șuțu se deosebește, cu o notă proprie, de alți adepți al teoriei liberului schimb la noi.

Celelalte mijloace de îndreptare propuse de Șuțu ¹⁾ stau într'o legătură mai directă cu agricultura. Ele sunt: 1. Inițierea unei ferme-model care să contribuie la educația culturilor agricole. Dela prima sa scriere, părerea lui Șuțu era că producția Moldovei ar crește dacă s'ar îmbunătăți sistemul culturilor ²⁾; aceasta pentru că tehnica producției agricole era cu totul înapoiată. Mai târziu el constată din nou că nu există în agricultura țării nici un fel de amenajări, îngrășăminte sau irigații. « Asolamentul este « rutinar », arăturile primitive ³⁾. Dar toate operațiunile de ameliorare a producției agricole necesitau credite, ceea ce justifică un alt deziderat: 2. Intemeierea de « bănci agricole » ⁴⁾. Rostul unei organizații de credit agricol reiese clar din scrierile lui Șuțu: procurarea de capitaluri sub formă de credite ieftine care să coboare nivelul dobânzilor (de 15—24%)

¹⁾ *Notiții*. . . . pp. 96—97. *Quelques observations*. . . . p. 64.

²⁾ *Aperçu*. . . . p. 1.

³⁾ *Quelques observations*. . . . p. 64.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 6: « fondarea unei bănci ipotecare ».

pe care întreprinderea agricolă nu le putea recupera din exploatare, proprietarii fiind siliți a-și desface recolta anticipativ, pe câte o treime de preț¹⁾). Aceste credite urmau a fi folosite pentru: *a)* investiții de ameliorări și perfecționarea metodelor de cultură; *b)* inventar agricol de exploatare²⁾ («*perfecționarea instrumentelor agricole*»³⁾); pentru înlocuirea inventarului primitiv cu care Moldovenii lucrau pământul⁴⁾; *c)* în fine, credite pentru comercializarea producției. Ca și pentru industrie, ce nu există încă, și aci, Șuțu cere perfecționarea căilor de comunicație.

* * *

Opera lui Nicolae Șuțu prezintă, în acest mod, două aspecte deosebite: de o parte constatări reale juste, întovărășite de autoritatea istorică a unor realizări mercantiliste, de altă parte, opinii care nu sunt consecințe ale acestor observații, ci se reclamă dela o doctrină venită din afară.

Considerațiile pe care i le inspiră observarea, făcută de altfel cu multă aplicație, a realităților economice locale erau de natură să-l aducă pe economistul moldovean la o ideologie cu factură proprie; dar observațiile pe care le-a făcut — oricât de juste — nu l-au condus la o atare concluzie. Cultura sa i-a orientat ideile după o doctrină de economie politică ale căreia principii nu puteau fi în acel timp contestate. Lucrul este explicabil nu numai prin influența ideologică pur și simplu, dar și prin antagonismul fundamental al momentului în care Șuțu scrie: mijlocul veacului al XIX-lea. Intr'o fază de tranziție istorică, de lichidare și de reclădire, în cadrul unei economii care se crea pe bază de export agricol și import de fabricate; într'o fază de trecut ce încă persistă într'o organizație de fapt și în amintire și de viitor nelămurit încă, Nicolae Șuțu avea de cercetat, cu ajutorul unei ideologii *de influență*, dar cu unele realități economice *specifice*. El și-a purtat activitatea între con-

¹⁾ *Op. cit.*, p. 4.

²⁾ *Aperçu*.... p. 1.

³⁾ *Quelques observations*.... p. 6.

⁴⁾ *Quelques observations*.... p. 40.

statări de fapte caracteristice locului și guvernate de un regim în curs de dispariție și între o doctrină economică de ultimă oră europeană. Dezacordul între cele două aspecte n'ar putea fi pus, așa dar, în sarcina unei lipse de perspicacitate personală.

El a aplicat ideile adoptate, întocmai; neglijând într'o măsură ideologia pură, doar în două singure momente: primul, atunci când, în fața problemei vitale a agriculturii, el atenuază zelul său dogmatic — uitând un moment doctrina — și neținând seamă decât de nevoia unui echilibru economic organic în Moldova, fără bine înțeles ca aceasta să antreneze apoi vreo abatere dela preceptele doctrinei; al doilea, cu prilejul admirației pe care el o exprimă pentru opera economică a marilor oameni de stat și conducători de popoare din apus. Atunci el își desconsideră indirect antimercantilismul și antiprotecționismul său.

Iată despre ce este vorba.

Voind a compara — din punct de vedere al evoluției — România cu celelalte țări din apusul Europei, el scrie: « Sub raportul dezvoltării industriale, țara noastră este încă în situația în care se găseau Țările-de-Jos, Prusia, Franța, când Prințul Charles de Lorraine, Frederic al II-lea, Sully, Colbert și mai târziu Napoleon, încurajau prin mijloacele cele mai eficace, introducerea procedeeleor industriale și a capitalurilor care au imprimat un grabnic avânt prosperității națiunilor lor. N'avem decât să ne apărăm împotriva exclusivismului care cadrează rău cu aspirațiunile noastre de progres; n'avem decât să imităm procedeele pe care le-au întrebuițat oamenii de stat».... din acele țări ¹⁾. Cu alte cuvinte: să imităm metodele mercantiliștilor realizatori, dar să ne ferim de ideologia mercantiliștilor; să nu fim « exclusiviști »!

Aci însă, explicația este de ordin general. Manifestându-se ca liberal și antimercantilist din punct de vedere ideologic, dar, pe de altă parte, elogiind politica mercantiliștilor și protecționiștilor, ca fiind aceea a unor conducători luminați ai popoarelor din apus, și dându-ne de exemplu rezultatele acestei

¹⁾ *Quelques observations*. . . . p. 8.

politici, Nicolae Șuțu reeditează o cunoscută slăbiciune a teoreticianilor liberului schimb, constatată de economiștii adversari ai « școalei » — începând cu List — aceea de a ignora sensul istoric al unei politici economice care în premisele ei contrazicea *teoria* fără a putea ignora și a nu înfățișa însă în acel timp, rezultatele pozitive ale acestei politici, care conduseseră în Anglia la o situație de prosperitate industrială contemporană cu acești teoreticieni, situație pentru satisfacerea necesităților căreia tocmai, ei propovăduiau aplicarea teoriei liberului schimb între popoare. Și Nicolae Șuțu nu probează mai mult spirit, mai multă *metodă* istorică în aplicarea teoriei, decât avuseseră maestrul său.

Ca oriental, ca om al unei epoci de infuzie a culturii franceze la noi și ca cetățean al unei țări căreia statele civilizate din occident: Anglia, Franța sau Germania trebuiau să-i servească de pildă, în desvoltarea ei modernă, Șuțu nu putea cu atât mai mult, să nu aducă un omagiu efectiv mercantiliștilor și protecționiștilor; rămânând încă totodată — pe tărâmul ideologiei — același adversar ireductibil al mercantilismului și al protecționismului. Nu ne vom reține de a face aci observația că inadverența aceasta caracteristică școalei economice liberale și adepților ei reiese cu mai multă evidență la Șuțu, decât chiar la inspiratorii săi. Pentru că în vreme ce aceștia, procedând abstract, se mențineau în *teorie*, Nicolae Șuțu încearcă la noi a face în schimb puțină istorie. Și în această direcție, el face aprecierea că România — « sub raportul desvoltării industriale » — se găsea în veacul trecut, într'un moment istoric analog cu acel în care, în politica economică a statelor din occident guvernă protecționismul și sistemul de încurajări acordate industriilor indigene, de mercantiliști. Ca material documentar e un pas mai mult față de teoreticianii dela care Șuțu învățase Economie. El nu trage însă de aici nici o consecință explicită: « Să imităm procedeele » acestora — scrie el — dar mai înainte de aceasta « să ne apărăm împotriva exclusivismului, etc. ».

Privită în ansamblul ei, întreaga activitate teoretică a lui Nicolae Șuțu este o pledoarie împotriva acestui exclusivism economic, dar nu este nici un moment, un sprijin concret, *pozitiv*, adus ideii de a se imita opera acelor lăudați conducători

economici ai națiunilor occidentale, conducători ce știuseră să favorizeze, printr'o anumită politică, progresul industrial al țărilor lor, în momentele istorice, prin care — după părerea lui Șuțu — trecea și noul stat român pe la 1867. Este drept că această din urmă reflecție a fost făcută spre sfârșitul carierei lui, când evenimente și observații noi căzuseră în balanță. Dar fapt este, cu toate acestea, că nici în ultima sa scriere, Șuțu nu abandonează nimic din convingerile sale de adept al libertății schimbului între națiuni.

EUGEN DEMETRESCU

« TRAGEDIA OMULUI »

◊ INTERPRETARE FILOZOFICĂ A AVATARURILOR UMANITĂȚII

Opera de artă nu se lasă încorsetată în tiparele strâmte ale unor îngrădiri de specialitate. Hotarele ei nu sunt nicăieri. Stăpân deplin peste lumea nețârmurită a plâsmuirilor lui interioare, poetul își îngăduie să fie pe rând: filozof, istoric, teolog, doctrinar politic sau magician. El socotește drumul stelelor, însuflețește patima evurilor moarte, judecă faptele împăraților, stă de vorbă cu Dumnezeu și descifrează jocul fantomelor albe de-a lungul ruinelor sărutate de lună.

Ca și viața însăși, pe care încearcă s'o oglindească, iar uneori o plămădește din nou, literatura se înfățișează pe rafturile bibliotecii sub aspectul unei Enciclopedii. Cumpănirea înțelepciunii și nebuniile visării sunt deopotrivă cuprinse în paginile ei, unde se găsesc de toate. Lașitățile de mlaștină ale trupului și avântul cutezător al spiritului. Din caierul minunat se desprind îndemnuri chibzuite pentru cei care nu vor să se despartă de dâra cărărilor bătute, și întrebări chinuitoare pe seama celor plecați cu traista merindelor sufletești pe umăr, ca niște drumari ai cerului în căutarea veșnicului adevăr înșelător. O strofă dintr'o baladă povestește mai multe decât un lung hrisov. Câteva zeci de pagini din Istoria Romei au încăput într'un singur sonet, unde strălucesc privirile Cleopatrei. Nici un tratat de agricultură n'a supraviețuit « Georgicelor » lui Virgiliu. În larga cadență a întâii sale « Scrisori », folosind meșteșugite imagini evocatoare, Mihail Eminescu condensează pe o singură

filă de manuscris o întreagă teorie cosmogonică, închipuind
Facerea Lumii:

Dar deodat' un punct se mișcă, cel dintâi și singur... Iată-l
Cum din haos face mumă, iară el devine Tatăl.
Punctu-acela de mișcare, mult mai slab ca bobul spumii,
E stăpânul fără margini peste marginile lumii...

Pe deasupra diferitelor preocupări de atelier s'a ridicat tot-
deauna în preajma mesei de lucru a scriitorului, aleasa dorință
de a desluși rostul propriei noastre existențe. Această năzuință
cercetătoare a mistuit fără întrerupere, de-a curmezișul vremii, cu-
getul marilor inspirați ai cuvântului. Dar, la diferite epoci,
deslegarea enigmei a fost alta.

* * *

Vechii locuitori ai Helladei, cu mii de ani înapoi, credeau
că tot sbuciumul fără sfârșit al omenirii se găsește prins în cercul
de fier al fatalității. Pașii șovăitori ai fiecăruia se orânduiau
pe atunci, dincolo de vrerea lor, după imutabilele porunci ale
zeilor tutelari. Nimeni nu izbutea, sub dictatura cu foarfeci a
Parcelor, să schimbe firul evenimentelor dinainte hotărâte. *Ceea ce
era scris, trebuia să se întâmple!* Tânărul fiu de rege din Teba,
care a deslegat șaradele Sfinxului, cunoștea teribilul oracol, că-și
va ucide tatăl și va fi soțul mamei sale... Zadarnic s'a ferit,
silindu-se să scape de osândă. Destinul s'a împlinit aidoma,
fiindcă bieții semizei ai Mitologiei nu se bucurau de binefacerea
liberului-arbitru. Ei domneau asupra popoarelor, dar nu le era
îngăduit să se cârmuiască pe ei înșiși! Pe frontispiciul templului
dela Delphi, unde Pythia își răspânda aburii prevestirilor sale
sibilince, strălucea ca o ironie săpată în piatră inscripția: « *Gnothi
seavton* ». Omul antic avea voie să-și cunoască slăbiciunile, dar
nu era în stare să-și aleagă singur calea pe care să se îndrepte.
Oedip a mers orbește spre nefericirea lui inevitabilă, cu mult
înainte de a se pedepsi pentru nevinovatul lui păcat, scoțându-și
ochii.

Omul modern s'a scuturat însă din obezile superstițiilor pă-
gâne, înțelegând că Olimpul nu fusese decât o născocire a fricii
ancestrale. Așa a început să-și supraprețuiască propriile lui forțe.

S'a străduit să-și taie o pârtie de lumină prin labirintul în-doielilor cari îl munceau. Și s'a pomenit singur în fața inteligenței sale inutile... *Hamlet*, nefericitul prinț al Danemarcei, cu dramatica lui nehotărîre, reprezintă această turburătoare răspântie sufletească. În mintea genialului analist al ezitării, încolțește mai întâi nedumerirea esențială: « *A fi sau a nu fi?* ». Melancolicul copil al umbrei de pe terasele castelului Elsenaur nu rezolvă problema. El se prăbușește sub povara menirii sale, ca și personajele din tragediile lui Sofocle, cu unica mângâiere de a se fi încumetat să săvârșească, din propriul lui îndemn, o ispravă mare. În momentele de auto-analiză care l-au torturat, nu s'a ascultat decât pe sine. Nimeni nu i-a stat împotriva, decât copleşitoarea lui neputință... Astfel, Prometeu s'a smuls din lanțuri, dar a căzut în adâncul genunii, cu brațele amortite de strânsoarea legăturilor seculare...

Cu totul altfel l-a conceput Goethe pe *Faust*. Bătrânul învățat care se pregătește să bea din cupa de otravă a morții, după ce a sorbit până la fund paharul amar al științei, nu șovăiește în fața faptei mari. Dimpotrivă, o chiamă, o dorește, o caută. Invocă duhurile pământului pentru a se măsura cu ele. — « *Tu chip de flacări, să mă 'nfrunți pe mine? Sunt eu, sunt Faust, la fel cu tine!* » Chiar în clipa când vrea să se deslege din cătușele vieții trupești înfrângându-le prin voința lui, Faust exclamă orgolios:

— « E timpul-a dovedi cu faptă vie
 « Că nu stă bărbăteasca vrednicie
 « Ca măreția zeilor mai jos... »

Iar atunci, când eroul lui Goethe încheie învoiala cu Diavolul pentru a gusta din desfătarea plăcerilor trecătoare, se socoate mai presus de toate ispitele, făgăduind să nu se lase prins de nici o slăbiciune:

— « De-oi zice clipei: îmi ești dragă,
 « Rămâi, nu trece-așa în sbor,
 « În lanțuri tu atunci mă leagă
 « Și voi putea atunci să mor... »

Faust așa dar nu-i altceva decât criza de conștiință a omului-superior, care, ridicat până pe culmile de desăvârșire ale

personalității, după ce a epuizat toate posibilitățile cunoașterii, după ce s'a purificat de toate deșertăciunile lumești și după ce și-a cristalizat voința în limpezimea de diamant a spiritualității, crezând că a greșit calea, se întoarce înapoi spre obârșia păcatului. Sub imboldul instinctelor de demult, el revine la locul izgonirii lui Adam... Disprețuind rațiunea, care nu i-a dat fericirea râvnită, Faust primește încă o dată drept călăuză pe dibaciul văr al șarpelui din Paradis, ca să întreprindă din nou călătoria aventuroasă pe linia de despărțire a Binelui și a Răului. Coborînd mai mult în profunzime, fără să caute să așeze problema în vasta cronologie a veacurilor, Goethe a scris tragedia individualității obsedat de acel echilibru sufletesc, pe care autorul lui *Faust* se zice că l-a atins spre amurgul agitatei sale existențe. E drept că în olimpica liniște a retragerii dela Weimar, Mefistofel nu s'a mai înfățișat, cu spada la șold, cu pană la cap și cu o mantie frumoasă pe umeri, să-i ofere seninului Patriarh tentația unei reîntineriri...

* * *

Am făcut acest ocol destul de lung pentru a ajunge la *Tragedia Omului* a lui Emerich Madach. S'a spus că opera scriitorului maghiar, mort acum șaptezeci de ani, a fost concepută sub înrâurirea directă a lui *Faust*. Aproape toți comentatorii au căzut de acord în această privință. Câteva puncte de potrivire îndreptățesc o asemenea judecată, dar modelul pare să-și fi exercitat influența mai mult asupra facturii exterioare, decât asupra temei desfășurate până la desnodământ. Judecând după primele replici, s'ar putea crede chiar, că-i vorba despre o simplă imitație. Molière transcriind *Avarul* după *Aullularia* lui Plaut... *Tragedia Omului* începe, ca și *Faust*, cu un fel de Prolog în Cer. Corul îngerilor înlocuește aici cetele cerești, pe Mefistofel îl chiamă Lucifer, dar cei trei Arhangheli sunt aceiași și glasul nevăzut al Domnului deopotrivă se îndreaptă spre Satan, dăruindu-i tovarășia oamenilor. Deosebirile sunt în ușoare nuanțe. Mefistofel, împăcat cu rolul său de înger căzut, se înfățișează plin de respect înaintea Atotputernicului, recunoscător că « *un Domn atât de mare, chiar și cu Dracul omenos*

vorbește », pe când Lucifer, mai păstrând o urmă din răzvrătirea lui îngenunchiată sub pedeapsă, pleacă amenințând:

— « Sgârcite-ți sunt azi mâinile, Stăpâne,
 « Dar locul tău ce-ai măsurat cu cotul
 « Va fi pe veci lăcaș tăgăduirii,
 « Ce lumea ta va răsturna odată ! »

Pornind dela tabloul următor, situat în Paradis, comparația nu mai poate înainta însă pe linii paralele. *Tragedia Omului* apucă pe o alvie nouă, încercând o recapitulare a tuturor avaturilor umanității. Decorul se lărgește în timp și în spațiu, tăindu-și mereu reînnoite perspective. Epocile se succed, ca niște gigantice foi rupte din arborele eternității. O frescă îndrăzneță se deschide înaintea ochilor, boltindu-și viziunea policromă ca o rotire menită să lege zenitul cu nadirul. Emerich Madach a voit să scrie tragedia speței umane, în goana ei desnădăjduită după himera propriei desăvârșiri. O întreprindere în care poetul, după cum aminteam la începutul acestor comentarii, s'a încumetat să fie, deopotrivă, filozof, istoric, teolog, doctrinar politic și magician. Expresiile nu sunt prea îndrăznețe, căci, într'adevăr, autorul *Tragediei Omului*, năzuind să îmbrățișeze în arcu cugetării sale ciclul complet al istoriei universale, nu s'a oprit la secolul său, ci și-a lansat închipuirea în viitor, prevestind din măruntaiele erelor apuse ceea ce se va petrece, până când globul terestru se va preface în sloi de ghiață. Astfel, urmărind pas cu pas, dela începutul lumii, întruparea succesivă a ideilor și prăbușirea lor inexorabilă, măsurând fie puterea credinței religioase, fie experiența libertăților cetățenești, fie valoarea descoperirilor științifice, Emerich Madach a întocmit, în cincisprezece capitole, o Enciclopedie a idealurilor umanității.

Abia acum pot să justific introducerea acestor credincioase note marginale. *Tragedia Omului* începe cu o pagină din Biblie, aduce pe scenă Revoluția Franceză, anticipează legiuirile comuniste și se termină după un zbor nebun în stratosferă... N'aveam dreptate să spun, că stâlpii de graniță ai operei de artă n'au fost încă înfipti nicăeri?

Tragedia Omului are trei personaje principale: Adam, Eva și Lucifer. Omul, Femeia și Șarpele. Terțetul care a jucat

faimoasa scenă a fructului oprit. Poemul dramatic al lui Emerich Madach nu se sfiește, de altfel, să ia ca punct de plecare al frământărilor omenești tocmai actul represiv al izgonirii din Paradis. Iată-ne în fermecătoarea grădină dumnezeiască, unde prin poarta cerului deschisă străbat razele slavei divine și armonia lină a cetelor îngerești. Zi cu soare. O stampă luminoasă și naivă dintr'o Carte de Religie, destinată pruncilor nevinovați. În mijloc, cei doi pomi: al cunoașterii și al nemuririi. Adam rostește primul îndemn: — « *Mi-e sete, Eva! Roadele din pom îmbietor privesc asupra noastră...* » Iar Eva duce mai departe gândul: — « *Eu rup un măr* »... Se aude vocea lui Dumnezeu:

— « De alte duhuri stau împrejmuiți
 « Acești doi pomi! Ferește-te de ei!
 « De vei gusta, cu moarte vei muri ».

Omul din Rai n'ar fi călcat porunca, dacă n'ar fi fost ademenirea Spiritului Rău:

— « Vezi ăști doi pomi? Ei țin întreg misterul
 « Ce vă ascunde meșterul bătrân.
 « De guști vei ști ca Dumnezeu, iar celalt
 « Pe veci te ține 'n vraja tinereții... »

Din arborele cu roade părguite ale științei a gustat mai întâi Eva, apoi Adam. Un heruvim cu sabie de foc le-a aținut calea, oprindu-i să se înfrupte și din pomul nemuririi. Cuvântul Domnului a căzut atunci greu, ca o sentință fără revenire: — « *Adame, tu credința mi-ai călcat, te las și eu să-ți vezi puterea singur!* »

Afară din Paradis, Adam și Eva, având alături de ei pe Lucifer care i-a urmat, — și îi va însoți pretutindeni, — se preocupă de soarta lor viitoare. Adam simte cum totul se frământă în jurul său, pământul tremură, materia fierbe, se disociază, iar nedumerirea lui de ființă vie își pune întrebarea: — « *Unde va fi, în zarva asta mare, ființa mea, în mine îngrădită? Nu mă 'nșela, Lucifer, arată-mi tot, să-ți văd făgăduința!* » Eva își deslușește rostul de mâine în puține cuvinte: — « *Mândrie, da, atâta am și eu: întreaga lume să mă cheme mamă!* » Iar Lucifer se îndură să proiecteze în închipuirea omului asvârlit dincolo de împrejmuirea

Raiului, aventurile trecerii lui de-alungul unui șir întreg de existențe.

— « Să fie, deci ! In vâl vrăjit îmbrac
« Intregul rost al celor viitoare,
« In chip de vis cu jocuri și icoane . . . »

Tot ceea ce urmează nu-i decât visul lui Adam, proiectat în viitor.

* * *

Decorul preistoric se schimbă și corabia plutitoare peste valurile timpului ancorează la malul celei mai vechi civilizații cunoscute: în Egipt. Adam apare încarnat în strălucitoarea tinerețe a unui Faraon păzit de o gardă puternică. Lucifer se află alături, ca ministru și sfătuitor. Sclavii muncesc la piramide, sub supravegherea sbirilor care țin ordinea cu biciul în mână. Incepe perioada marilor construcții, menite să dureze mii de ani, perpetuând gloria eternă a ziditorului lor. Dominat de simțământul trufiei, cu inima pustie de iubire, Adam vede în măreața lui vanitate oglindindu-se forța de creație a unui adevărat Demiurg: — « *Asi omul e ca Domnul mai puternic !* » Lucifer, care presară la fiecare pas amărăciunea critică a decepționismului, îi domolește avântul: — « *Dar dacă-odat' vei înțelege însuși, că gloria-i un joc deșert de-o clipă?* » Faraonul răspunde, dela înălțimea orgoliului lui împărătesc: — « *Atunci m'aș prăpădi, blestemul meu lăsându-l moștenire !* » Pentru zidirea impunătorului monument însă, mii și mii de vieți sunt aruncate în sclavie, stoarse de vlagă, umilite și îngenunchiate, ca niște animale puse să tragă în jug până la completa istovire. Un popor întreg se încovoiaie sub povara muncii silnice, ca să înalțe până la cer mormântul de piatră în care va odihni superbul Monarh. Vaetele celor bătuți nu se aud. Și totuși, unul dintre iloți, fugărit de supraveghetori, ajunge până la treptele tronului, se prăbușește și moare. Eva apare ca soția celui mort. Adam, văzând-o, tresare. Intr'un ungher al sufletului său se ivește, nedeslușită, o imagine fugară din Raiul pierdut . . . Zâmbește femeii întristate și o așează alături de el, dorindu-i îmbrățișarea. Dar afară gloata murmură și strigă. — « *Tu amuțește vaierul de-afară* », poruncește Faraon către sfetnicul său. — « *Nu pot, răspunde ironic Diavolul, îl are 'n drept prostimea, l-a moștenit cu jugul împreună !* » Induișoarea femeii

înmoaie în cele din urmă cerbicia lui Adam, care coboară de pe culmea râvnei de mărire, desleagă lanțurile robilor și pornește spre o țintă nouă, ca să redea mulțimii libertatea și să înlocuiască porunca prin iubire. Rânjetul sceptic al tăgădei lui Lucifer cade ca o profeție sarcastică:

— « Vei blestema nădejdea ce te minte,
« Voi râde eu... Ei bine! Înainte! »

Se prăvălește cascada veacurilor... Au rămas departe câmpiile mănoase ale Nilului. Ne găsim la Atena. Poporul e liber. Cetățenii se adună în piața publică, să discute asupra treburilor obștești. Nimeni nu mai poruncește mulțimii. Numai iubirea n'a înlocuit încă porunca. Eva, sub chipul Luciei, nevasta războinicului Miltiade, își așteaptă soțul să se întoarcă biruitor dela luptă. Dar demagogii cred că patria piere, dacă nu se aude cuvântul lor, iar gloata, muncită de invidie, ușor influențabilă și nerecunoscătoare, hotărăște trimiterea la moarte pentru trădare a generalului plecat să oprească năvala dușmană. Până și credinciosul Crispos, liberat din sclavie de Miltiade, se alătură cu strigătul lui cetelor care cer capul învingătorului dela Marathon. Nu poate să facă altfel: trei copii îi ține cetățeanul care-i poruncește votul! Din toată revolta aceasta nici praful nu s'ar alege, dacă Adam, pe care-l regăsim sub coiful comandantului grec, și-ar asmuți o clipă soldații asupra bârfitorilor. Miltiade însă dă drumul oastei să se împrăștie la vetre, își așează spada pe altarul Minervei și primește să piară, cu desgust, ostracizat de națiunea pentru care a sângerat. — *« Cum să mai trăiesc, când văd cât de nătângă-i libertatea, cărei o viață întregă i-am jertfit! »* Lucifer apare, lângă butuc, cu securea în mână, gata pentru slujba de găde. Adam își pune grumazul pe eșafod, nu pentru un păcat pe care l-ar fi săvârșit, ci plătește cu sânge vina de a se fi lăsat purtat de o iluzie mare. Pe pragul morții presimte o întrupare viitoare și-i cere Satanei o nouă formulă de existență:

— « Da, du-mă iar, din nou mă du, Lucifer,
« Vreau să privesc răsând virtutea altor
« Și truda lor, pierzându-mă 'n desfrâu... »

Priveliștea spre Atena se întunecă. Decorul s'a schimbat. Suntem acum martorii unei orgii romane. Voluptatea cărnii se

răsfată aici, fără nici o opreliște. Mesele sunt încărcate de bunătați. Vinul curge în valuri. In vase ard miresme. Se aude o ușoară muzică de flaut. Toate sunt închinare plăcerii, ca într'un vers din Horațiu: « *Să fie vesel cel ce azi trădește...* » Adam stă tolănit pe lectică, în tovărășia Evei, o curtizană. Numele pe care și le-au luat sunt Sergiol și Iulia. Lucifer reprezintă pe Milo. Un alt nobil corupt, Catul, și încă două femei ușoare, Hippia și Cluvia, completează tovărășia desfrănată. O luptă între gladiatori, în care Sergiol pune ca preț al prinsoarei pe Iulia, trece ca un divertisment. Apoi câteva perechi de dansatori se înlanțuiesc și dispar. Abia dacă, din când în când, o umbră ușoară de tristețe se abate ca o vagă presimțire în mijlocul veseliei nebunești... Deodată, se întunecă. Prin fața galeriei trece în pas domol un convoi cu tibii, cu torțe și femei care bocesc. E un mort în sicriu deschis. Il pun pe masă. Lucifer închină: — « *Făr-tate, bea! Hodie tibi, cras mihi...* » Hippia se apleacă și-l sărută. Atunci, se smulge din mulțime apostolul Petru, care strigă: — « *Oprește-te! E ciură 'n sărutare...* » Toți tresar îngroziți și se dau în lături. Apostolul Petru îi fulgeră cu vorba:

— « Neam nevoiaș și laș peste măsură !
 « In clipa când norocul îți surăde,
 « Obraznic ești, ca musca la lumină,
 « Bătându-ți joc de Dumnezeu și cinste.
 « Dar când pierzarea s'a ivit la ușe
 « Și degetul lui Dumnezeu te-atinge,
 « Te pleci fricos și groaza te supune ».

În sufletul lui Adam se aprinde o lumină nouă. Ingenunchiază ridicând mâinile spre cer, se roagă lui Dumnezeu și pleacă, răzimat de apostolul Petru, să clădească o altă lume, în care cavalerii vor muri pentru Cruce, iar poezia, la umbra altarului, va proslăvi în femeie: idealul.

Tabloul următor ne duce în Bizanț, unde se zărește o mănăstire de maici, lângă palatul Patriarhului. Tancred, un viteaz cavaler medieval, se întoarce din Asia în fruntea oștirilor de cruciați. Lucifer îi slujește drept purtător de arme. Luptătorul pentru liberarea sfântului Mormânt nu-i altul decât Adam, care adăpostește în inima sa învățătura dumnezeiască a lui Isus. Cu dragoste caldă i-ar îmbrățișa pe toți cei cu care se întâlnește în

drumul său, dar Bizanțul nu-l primește tocmai bine. Locuitorii refuză să-i dea adăpost, bănuindu-l că umblă după jaf. Patriarhul n'are răgaz să-l asculte, fiind ocupat să pedepsească pe eretici. Afară arde rugul pregătit pentru îndărătnicii, care s'au luat după soborul dela Rimini, preamăresc pe Arie și pe cei doi Eusebi, spunând *homousion*, în loc de *homoiusion*, o erezie! Adam, împietrit, nu poate să priceapă cum oamenii sunt duși la supliciu și mor fără șovăire pentru un *i*. La atât se reduce îndârjirea sublimă a credinței? Ereticii se îndreaptă spre flăcările care îi vor mistui cântând în cor psalmii: — « *Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m'ai părăsit; departe de ajutorul meu și de cuvintele strigării mele* » . . . Și din aceiași psalmi recită călugării care i-au osândit pe ceilalți la moarte: — « *Imbrace-se cu rușine și ocară cei ce se îngâmfă asupra-mi* . . . » O fugitivă apariție plâpândă luminează cu un dulce farmec feminin această atmosferă înveninată de ocări și sudalme care se încrucicează: e Eva, întruchipată într'o sfioasă fecioară, Isaura, pe care Tancred o ia sub ocrotirea lui, părându-i-se că o cunoaște. Incepe s'o iubească, dar trebuie să renunțe, fiindcă între ei se ridică zidul de cetate al mănăstirii. Isaura se va călugări . . . Iar Adam, desnădăjduit, se adresează încăodată Diavolului:

— « Arată-mi rostul unei alte lumi, Lucifer !

« Pornind în lupta sfințelor credințe,

« Blestem găsit-am, înțeles neghiob . . . »

Rostul unei alte lumi? Dar unde și cu ce răsplată? Anii trec iar. Il regăsim pe Adam la Praga, în grădina palatului imperial, în haina lui Kepler, discutând astronomie cu împăratul Rudolf. Nevasta, Eva, purtând numele de Barbara, nu-i prețuiește erudiția, dând preferință curtenilor tineri. Monarhul îi pretinde să-i talmăcească visele, îngrădindu-i elanul gândirii. Pentru câteva clipe, în chip de nălucă a uriașei răsturnări din temelii, se ridică pe trepte de eșafod silueta masivă a lui Danton, ostracizat de ingratitudea mulțimii întocmai ca altădată Miltiade lângă templul lui Pallas . . . Apoi, ne întâlnim din nou cu Adam la Londra, în mijlocul societății burgheze, ocărând banalitatea standardizată a materialismului:

— « Te-ai risipit deci, sfântă poezie,

« Te-ai dus de tot din proza-acestei lumi . . . »

Ultima etapă a visului lui Adam, înainte de sborul prin haos, înghețul final al pământului, o înfățișează *Falansterul*. E realizarea halucinației socialiste. Vorbele « țară » și « neam » sunt vechituri care au fost aruncate de mult la gunoi. Nici războaie nu se mai poartă. Savantul dă lămuriri lui Adam și lui Lucifer în muzeul Falansterului: — « *Acesta se chiamă tun. In ce chip se folosea, azi nu mai știm . . .* » Societatea s'a uniformizat. Arta a fost izgonită din Cetate. Oamenii nu mai poartă nume, ci sunt numerotați, ca hamalii. Martin Luther are numărul 30. Plato numărul 400. La numărul 72 răspunde Michel Angelo. Marele sculptor primește o severă admonestare, fiindcă neputându-se resemna să taie numai picioare simple de scaun, fără să poată încresta vreo podoabă, a părăsit atelierul în semn de protestare. . . (O satiră la adresa taylorismului: autorul *Tragediei Omului* prevedea pe la 1860, cum se va lucra peste șaptezeci de ani, în uzinele Ford). Copiii sunt luați dela sânul mamei lor, li se măsoară cutia craniană, apoi un specialist dă verdictul: « *Acest copil e bun de medic. Celalt va fi cioban . . .* » Eva însă, renăscută sub aparența unei femei din popor, se împotrivește. Se lamentează, se revoltă. Adam, spectator uimit al acestei ciudate așezări omenești în mijlocul căreia s'a pomenit, intervine: — « *Stați, oameni buni, de aveți voi ceva sfânt, lăsați copilul mamei lor . . .* » O caldă simpatie îl îndreaptă spre eterna lui tovarășe de viață: — « *Femeie, cu tot pojarul inimii te vreau . . .* » Eva răspunde: — « *Da, și eu simt că 'n veci te voi iubi . . .* » Declarația de dragoste stârnește stupoare printre căpeteniile Falansterului, care pun repede diagnosticul: un caz de nebunie. De unde vine? Adam șoptește: — « *Din Paradis, o rază întârziată . . .* »

Disprețuind țărâna și căutând un drum spre orizonturi mai înalte, Adam pornește acum în haos, printre stele. Moșneagul, pe care Lucifer îl poartă de subsuori pe căile tivite cu azur ale infinitului, se mărturisește cuprins, ca și Faust, de două îmbolduri învrăjbite:

- « Două simțiri în pieptul meu se luptă
- « Eu văd ce 'ngust e lutul care 'nchide
- « Pornirea mea de sbor în alte lumi.
- « Aș vrea să scap din cercul lui, dar vai!
- « De dor eu plâng, căci doare despărțirea . . . »

E aceeași ciocnire dintre elanul spre sferele abstracțiunii și puterea de atracție a lutului din care suntem plămădiți. Faust zugrăvea astfel zbuciumul din el însuși:

— « In pieptu-mi două suflete se sbat
 « Și luptă să se rupă deolaltă;
 « In setea arzătoare de iubire
 « Se încleștează unul de pământ,
 « Pe când celalt se smulge cu 'ndârjire
 « Spre 'nalții lui strămoși să-și ia avânt... »

Tentativa rămâne zadarnică. Adam nu se poate deslipi de bulgărul de humă, pe care i-a fost dat să se frământe. Spiritul pământului îl chiamă îndărăt în țara lui. Omul întors din evadarea încercată pe tărâmul celălalt, rostește îndemnul către sine însuși:

— «... Orișicât de 'ngustă,
 « M'a 'nsuflețit de-apururea ideea.
 « M'a ridicat și sfântă deci a fost.
 « E tot atât... In formă de știință,
 « De libertate, poftă de mărire,
 « Sau dacă 'n semnul crucii s'a ivit
 « C'un pas a dus pe oameni mai departe.
 « Deci înapoi la luptă pe pământ ».

Pământul însă nu mai seamănă cu ceea ce a fost odată. E un pustiu de zăpadă, fără arbori, pe care abia-l mai luminează soarele roșu, ca un glob fără raze printre zdrențele de nori. Adam e un bătrân obosit, care-și poartă șovăitorii lui pași rezimat de un toiag. Lucifer îl urmează. Intâiul om și cel de pe urmă din lume ar vrea să afle, cum i s'a stins neamul? In luptă mândră, nobilă și mare, sau nevoiaș, căzut din treaptă în treaptă... Răspunsul îl dă un eschimos pipernicit, fricos, pe jumătate abrutizat, care-a ieșit din coliba lui la vânătoare de foc. In prag se ivește Eva, nevasta eschimosului. Adam nu vrea s'o vadă: — « *Femeia, visul etern și drag al poeziei, când a căzut, i-o fiară ce 'ngrozește...* » Apoi, desfăcându-se din brațele lacome care totuși îl cuprind, își strigă disperarea finală:

— « Coboară-mă din viitor, acasă!
 « Să nu mai văd ce crudă-mi este soarta... »

Visul lui Adam s'a încheiat.

Tragedia Omului, atât de cutezător concepută și atât de vast realizată, ar merita să fie privită drept un curs filozofic de istorie universală, prezentat în vestmântul de mare efect al genului dramatic. E un tratat de sociologie scris de un pătrunzător moralist, dinadins pentru spectatori. Arareori ideea a îmbrăcat cu mai multă pricepere coturnii Melpomenei, ca să vorbească în public de pe scândurile scenei. Lăsând la o parte unele lungimi inevitabile, opera lui Emerich Madach are toate însușirile unei capodopere *teatrale*, fără să facă vreo concesie în paguba înălțimii de cugetare. Cel puțin zece din cele cincisprezece tablouri ale poemului sunt pline de pitoresc, de acțiune și de mișcare, desfășurându-se fără nici o ezitare pe planul expresiei dinamice. Sunt tot atâtea fragmente de dramă, care au un caracter de sine stătător, înlănțuindu-se la rândul lor într'o succesiune simbolică de linie și de sens.

Toate iluziile și dezamăgirile omenirii, răscolite din trecut și asvârlite ca o punte de prevestiri spre viitor, răsar și se sting una după alta în *Tragedia Omului*. Tema fundamentală se desprinde destul de ușor, din avalanșa uluitoare a proiecțiilor multicolore: Fiecare veac a purtat în el încântarea unui ideal. Fiecare ideal omenesc s'a înfăptuit în veacul următor, scoțând la iveală un lung cortegiu de decepții. Se pot descoperi în această teorie a fatalei dezamăgiri, unele frânturi din concepția lui Plato, care credea că fiecărei realități pământești i se potrivește undeva, într'o lume de abstracțiuni, forma corespunzătoare a desăvârșirii imutabile. Astfel, omul lui Emerich Madach, victimă predestinată a imperfecțiunii, nu va fi în stare niciodată să prindă în tipare palpabile chipul imaterial al propriilor sale năzuinți spirituale. În această goană nepotolită și fără popas a umanității după o formulă perfectă de existență, care nu-i dată decât dumnezeirii, stă înțelesul etic-religios al *Tragediei Omului*. Recapitulați încăodată desfășurarea proteicului subiect. Amintiți-vă cum din rândurile sclavilor Egiptului izbucnește dorul de libertate. Dar, pe străzile Atenei, libertatea se preface într'un oribil desmăț al capriciilor populare. În mijlocul desfrâului trupesc se înalță, la Roma, ca o promisiune de izbăvire a cugetului, semnul luminos al crucii creștine. Peste un șir de ani, drept-credincioșii se ceartă și se omoară între ei, învrăjbiți de-o ridicolă controversă

teologică. Știința se preface în șarlatanism. Progresul tehnic duce la sfâșierea dintre clase. Organizarea colectivă stârpește germele rodnic al personalității... Fiecare dezamăgire pustiitoare cere un nou ideal, fiecare ideal împlinit vine cu o nouă dezamăgire!

Deslegarea ultimă a însemnat, de sigur, o anevoioasă problemă pentru autorul *Tragediei Omului*. Care-i concluzia? Unde-i încheierea? Există vreo scăpare? Sau are dreptate Dracul când vine cu mustrea:

— « De ce pe culme am chemat pe om,
« Când el, zidit din soare și noroi,
« Mic e 'n știință, și 'n orbire mare? »

Emerich Madach a rămas puțin cam încurcat, ca faimosul erou de baladă, care-a deslănțuit duhurile și nu le-a mai putut chema înapoi. A schițat totuși un gest de mângâiere. Ne-a deschis o geană de lumină spre zarea întunecată a secolilor. Cu pietate a cules de dincolo de marginile tăriei aprinse cuvintele Domnului:

— « Omule, zis-am, luptă-te și crede! »

Viața prețuiește prin ea însăși, iar rosturile trecerii noastre prin lume sunt în puterea lui Dumnezeu.

* * *

Mi se pare cu totul de prisos, să mai adaog vreun elogiu pentru impecabila versiune românească, datorită d-lui Octavian Goga. Versurile citate în cursul acestei modeste expuneri sunt o pildă vie despre valoarea artistică a unei traduceri, care nu numai că nu scade nimic din puterea de expresie a originalului, dar, fără nici o exagerare, limpezește în chip fericit multe pasaje obscure. Cititorii români trebuie să fie mulțumitori d-lui Octavian Goga, că le-a dat prilejul să ia contact cu o scriere de-o valoare literară universală.

ALEX. HODOȘ

TRADUCERI

1. M. Eminesco: *Poèmes choisis*, traduction par L. Barral, Paris, Librairie Lecoffre, J. Gabalda et Cie Éditeurs, 1934. — 2. Charles Baudelaire: *Flori alese din Les Fleurs du Mal*, traducere în versuri din limba franceză de A. Philippide, cu un portret inedit al lui Charles Baudelaire de Th. Pallady, Editura «Cultura Națională», fără dată (1934).

Traducerile sunt un rău, dar un rău necesar: mediație fatală, prin care se comunică neștiutorilor unei limbi, texte din acea limbă.

De aceea ni se pare nesocotită recurgerea la o traducere, numai din lene sau grabă, când ne stă cu puțință folosirea originalului. Este ca și cum ne-am mulțumi cu un surogat, în locul ospățului de arome și suculențe.

Să privim ce se păstrează și ce se pierde în această operație mijlocitoare. Sensul noțional e cel mai puțin primejduit, când traducătorul stăpânește vocabularul străin, uzual, când e familiarizat cu limba respectivă. Condiția *sine qua non* îndeplinită, se ivesc greutăți imponderabile de nuanțe, proprii geniului limbii, valențe morale subtile, sare a pământului. Aceste piedici se înlătură prin cunoașterea de aproape a civilizației și culturii străine. Mai rămâne, oricât ar fi de inițiat tălmăcitorul în particularitățile idiomului, o cătime ireductibilă, a cărei întindere sporește în paguba limbii mai sărace. Treceam mai repede peste domeniul tehnic al științelor și al filozofiei, unde, cu mici excepții, se folosesc termeni de derivație greco-latină, de circulație internațională. Limbajul științei tinde spre universalitate, cantitățile mensurabile și ponderabile se bucură de simboluri convenționale, ce nu cunosc granițe; conceptele abstracte ale limbajului filozofic comportă prea puține sensuri

particulare limbii naționale, iar dicționarele filozofice le elucidează prin limpezi disocieri.

Câmpul particularului se deschide infinit, de îndată ce trecem în literatură. Literatura nu e numai invenție de conținut, depășire a realului, potențare variabilă de realitate și fantazie, ci și împrăștiere neîncetată a limbii. Prin instrumentul literaturii zise culte, primenirea limbii primește un ritm accelerator nebănuț. Secretul prefacerii stă în individualismul artei, care dă, în fiecare artist adevărat, un agent de reînnoire a graiului. Prin alegerea cuvintelor din zăcămintele obștei, prin — uneori modificarea lor, în fecundele momente de criză, când nu se ține seama de conservatismul academic, prin — mai ales — sistemul nou de raporturi verbale, scriitorul personal este faurul unui limbaj nou, care îi este strict necesar ca să exprime stări de sensibilitate individuale.

De bună seamă, sporitorii limbii naționale, în cadrul unei literaturi și al unei epoci, sunt puțin numeroși. Numai printr'un abuz condamnabil, s'ar putea afirma că fiecare scriitor implică un grai nou. E mult mai aproape de adevăr a spune limitativ, că scrisul diferă de la scriitor la scriitor, și nu limba. Prin urmare, individualitatea rezidă în majoritatea cazurilor doar în procedee, câtă vreme veritabilii creatori de nou instrument verbal nu constituie serie în literatură. Se înalță scriitori puriști, eleganți, academici, într'o considerație adesea exagerată și nu se deosebesc în deajuns de alții, poate iregulari, inegali, pe alocuri stridenți, dar cu adevărat mănuitori ai unor unelte verbale noi. Așa, bunăoară, s'a petrecut cu Eminescu, care a fost multă vreme contestat, tocmai pentru violentarea uzurilor învechite și retrogradat cu neînțelegere de cele mai înalte foruri ale timpului. Hașdeu îl situa, ca poet, sub Alecsandri și chiar mai prejos de Eliad. În criteriul său intra tocmai considerentul național, etnic, care astăzi s'a întors în favoarea năpăstuitului de ieri. Genialul linguist îl socotea pe Eminescu un produs eterogen ideaiunii poporului nostru, care « a avut după moarte norocul de a trece pentru câțva timp la modă ». Opinia sa, monumentală prin neînțelegere, — unde nu dezarmase încă adversitatea contra *Ju-nimii*, — se regăsește în: *O vizită la castelul « Iulia Hașdeu »*. Timpurile s'au schimbat de atunci. Rezistențele oficiale au cedat.

Școala națională, firește, și l-a anexat, slăvind-i îndrăznelile, condamnate în ajun. Același criteriu, sub care era strivit, îl înalță în slăvi, de unde personifică cel mai înalt simbol al poeziei sale, și al poeziei românești: lucafărul. Câtă vreme i se refuzase dreptul de cetate, ca unui înstrăinat, care a rătăcit mințile ne-coapte ale tineretului, astăzi se măsoară titlurile de cetățenie în poezie și întru românism după un etalon-aur care poartă marca națională Eminescu.

Mai mult, străinii, amanți ai poeziei, ni-l restituie în haina de prestigiu a limbii lor. Câte unul și altul iar, înfruntă greutățile unei limbi, necunoscute până mai ieri, ca să-i fure poetului secretul artei sale fără pereche.

D. L. Barral publică « cu învoirea superiorilor », un număr de cincizeci de poezii eminesciene. Traducerea, tipărită la Paris, se îndreaptă către publicul francez, lămurit în « Avertissement » despre personalitatea « netăgăduit, celui mai mare, dintre poeții români », cu adaosul că Eminescu e « un grand poète tout court ». Autorul tălmăcirii crede că trebuie să înceteze legenda germanofiliei sau a francofobiei lui Eminescu. (Din scurta notă biografică pe care o schițează, lipsesc însă cu elocvență anii de studii dela Viena și Berlin). « Aceste chestiuni în sine sunt străine poeziei », remarcă d-sa cu dreptate. Gândirea lui ar fi fost deschisă influenței filozofiei germane, dar simțirea i-ar fi fost « romană (?) ». « În orice caz, într'o bună zi și-a pus cu mare violență toate puterile de simț în slujba spiritului francez (?) ». În același scop de netezire a terenului șovin în favoarea poetului, d. Barral se încălzește într'o notiță de ceea ce numește « curajul » d-lui Rașcu, care a stabilit ingenioase, dar numai ingenioase apropieri între Eminescu și romanticii francezi, în mare parte neconcludente, dacă ținem seama că ele ilustrează un stil romantic comun, european, dar nu și certe influențe; iată, în ceea ce ne privește, noi vom tăgădui că Eminescu « s'a inspirat cu prisos (largement) » din poeții francezi. Dar, vorba d-lui Barral, ce are aface valoarea lui Eminescu cu chestiunea de a ști dacă a fost francofil și dacă s'a lăsat înrâurit de poezia franceză? Chiar dacă răspunsul ar fi categoric negativ, nu rămâne mai puțin adevărat că Eminescu a fost un mare, un foarte mare poet. Unde însă răspunsul i-ar fi folosit d-lui Barral, se va vedea îndată.

Eminescu s'a format la spiritul școalei filozofice germane, dar mai ales la izvorul *lied*-urilor germane. D. Barral pare a fi necunoscut acest de-al doilea element. Armonia eminesciană interioară, de care vorbește, nu rezultă, cum afirmă d-sa, uluitor, din folosirea alternativă a ritmurilor antice, dactilul (*sic*) și troheul, ci dintr'o adâncă asimilare a experienței lirice germane, în ceea ce ea are mai inefabil. Cuvântul Mitei Kremnitz, « un Lenau român », e luminător pentru o lature esențială a enigmei eminesciene.

De sigur, s'au adaos o intuiție genială a limbii românești, din toate provinciile, o cunoaștere aprofundată a poeziei populare, o ucenicie în tehnica versului, nespus de migăloasă, un simț muzical dus la limita maximă, într'un cuvânt o conștiință artistică până astăzi neatinsă, altoită peste o sensibilitate lirică de cea mai mare adâncime și intensitate. Dacă Eminescu ne-ar fi lăsat memorii sau măcar mărturii parțiale, referitoare la meșteșugul său liric, ne-am orienta mai bine în această direcție, a formației sale de poet. Oricum ar fi, cele mai bune dintre poeziile sale, sunt de esența *lied*-ului: scurte poeme, în catrene de șapte și opt silabe, unde perfecția tehnicei e învăluită de pătrunzătoare armonie, unde ritmul interior covârșește muzicalitatea exterioară, în așa fel, încât subjugă pentru totdeauna pe cetitorul de calitate. Să despicăm poezia sa în câteva despărțituri, pentru o mai bună lămurire. Vom avea un Eminescu, în sensul nobil al cuvântului, didactic: *Scrisorile*, *Epigonii*, *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui Dac* (între noi fie zis, a unui buddhist), *Glossa*; un Eminescu, așa cum l-a numit cândva poetul Vladimir Streinu, mandolinist, adică autor de romane sentimentale, cu subiecte lăcrimoase: *S'a dus amorul*, *Pe lângă plopii fără soț*, *Te duci*, *Adio*, *Dorința*, *De ce nu-mi vii*; în fine, adevăratul poet unic, al *lied*-urilor, din: *Peste vârfuri*, *Stelele 'n cer*, *Dintre sute de catarge*, *Somnoroase păsărele*, *Mai am un singur dor și Luceafărul*, sinteză a celor trei modalități. Poezia didactică, prevăzută cu un suflu puternic, căreia i se pot alătura marile povești împodobite cu descripții minunate: *Călin*, *Strigoii*, precum și poeziile de concepție din tinerețe: *Venere și Madonă*, *Mortua est*, prin conținutul bogat de idei, sunt un aliment educativ al tineretului școlar. Dacă poezia « ideologică » a lui Eminescu se bucură de

larga difuziune a manualelor secundare, în schimb romanțele sale, popularizate de arcușul vioarei și de *tremolo* vocal al gîtii lăutărești, s'au răspândit în toate straturile sociale, întâlnindu-se cu poezia populară în același anonim. Câți le mai cunosc autorul, în grădinile periferice de vară? Mai rămâne un Eminescu pierdut între paginile stufoase de romanțe sau de poeme filozofice, cântărețul pur, al șoaptei, al tăcerii, poetul interior, fără « subiecte ». Acesta este cel mai de preț, în substanță și în realizare. Nu își află nici o raportare la lirica românească anterioară, dar se învecinează consubstanțial, congeneric, unui Novalis, unui Heine, unui Lenau, lui Goethe din :

Ueber allen Gipfeln ist Ruh',
 Ueber allen Wipfeln spürest du
 Kaum einen Hauch...

Peste vârfuri trece lună,
 Codru-și bate frunza lin,
 Dintre ramuri de arin
 Melancolic cornul sună,
 Mai departe, mai departe,
 Mai încet, tot mai încet...

D. Barral a săvârșit un act cultural, de schimb intelectual. A transpus în limba țării sale, pe un poet dintr'un ținut saturat de cultură franceză. Numai întâmplarea face ca cel mai mare dintre poeții noștri să nu datorească nimic spiritului galic. Dar este de remarcat un lucru. În afară de *Venere și Madonă* și *Mortua est*, talmăcitorul nu s'a legat de nici una din poemele didactice ale lui Eminescu, de natură a împărtăși francezilor fenomenul cultural eminescian. D. Barral a tradus aproape în întregime erotica lui Eminescu, precum și *lied*-urile sale. Credem că a procedat greșit. D-sa nu e un poet. Numai un poet este în măsură să încerce o atare întreprindere. D. Barral putea, în alexandrini impecabili, parnasieni, să transpună *Scrisorile*, *Strigoii*, *Împărat și Proletar*, așa cum redă, fără a trăda conținutul, *Venere și Madonă* și *Mortua est*. Această latură a poeziei eminesciene îngăduie o transpunere corectă.

Atacarea eroticeii însă și, prin extensiune, a *lied*-urilor, se lovește de greutateți incalculabile. D Barral le enumeră însuși și își recunoaște înfrângerile, cu o sinceritate ce îl onorează.

Poèmes choisis sunt rezultatul unui efort remarcabil, care însumează însușirea metriciei, a muzicalității exterioare, a înțelesului noțional, ba chiar a nuanțelor, adeseori. Dragostea de limbă românească și a poeziei eminesciene îl însuflețesc pe d. L. Barral și se cuvin subliniate recunoscător. Traducerile reflectează acest sentiment, prin fidelitatea față de text. De ce-și îngăduie însă câteva omisiuni de strofe (*Venere și Madonă*, strofa a V-a, *Cu mâine zilele-ți adaugi*, strofa finală, și *Lasă-ți lumea*, strofa a VII-a)? Procedul e nepermis.

Inadvertențele sunt, relativ, puțin numeroase. Câteva exemple:

Peste vârfuri e tradus *Sur le mont*, deși e vorba de vârfurile copacilor din codru.

Stau în cerdacul tău: Je suis sur ton balcon. *Vérandah* ar fi fost mai exact.

... Suferința

Adâncă a *nimicniciei* mele

(*Sonetul: Răsai asupra mea*)

la souffrance

Sans bornes qui me vient de ma *futilité*.

Futilité e impropriu; termenul apropiat: mon *néant*.

Pe lângă plopii fără soț înseamnă: pe lângă plopii *neperechi*, care nu sunt sădiți *pe două rânduri*. La d. Barral: près de tes *trois* peupliers.

Strofa a II-a din *Le lac (Lacul)* ni se pare lipsită de înțeles topic:

Comme attentif, je flâne sur
le bord, *comme si* j'attends qu'elle
apparaisse entre les roseaux,
et tombe entre mes bras, fidèle.

(Și eu trec de-alung de maluri,
Parc'ascult și parc'aștept
Ea din trestii să răsară
Și să-mi cadă lîn pe piept).

O umplutură, în contra logicei sentimentale:

Te souvient-il qu'en la prairie,
je passais mon bras, ma chérie,
sous ton aisselle, *sans émoi*,
combien de fois, combien de fois?

(*Pourquoi ne viens-tu pas?*)

Era mult mai potrivit, fără să strice ritmul: *avec émoi*.

Nu e traducere posibilă fără umpluturi, dacă recunoaștem că nu e posibilă nici chiar poezie bună originală, lipsită de umpluturi. La d. Barral, rima sau picioarele care-i rămân supra-numerare, uneori versuri întregi cu care astupă golurile catrenelor, iau prea adesea un aer galant ce nu aparține originalului, mai potrivit eroticei galice:

Belle infidèle (Pourquoi ne viens-tu pas?), *belle indolente (Désir)*, ton front... *mutin (ibid.)*, l'eau *câline (La fée de légende)*, les Vendredis *enjôleurs (ibid.)*, enfant *fatal (Ange gardien)*, charme *fatal (Je vais, si les jours se rassemblent; Tu ne me comprends pas)*, douce *ivresse, jeux et souris (Une chevauchée à l'aube)*, la nuit... *enjôleuse (Ah! laisse donc le monde. Oublie!)*, *Ah! jouir enfin du délice, O mon Amour (ibid.)*, corselet *discret*, mes yeux dans la ténèbre *ont gardé leur secret (Je suis sur ton balcon)*, air *guilleret (O reste avec moi)*, nom *adoré (Séparation)*, *câline (Loin de toi)*. Toate aceste cuvinte lipsesc în poeziile eminesciene, după cum se poate verifica. Un exemplu:

Féras-tu de la nuit *une belle enjôleuse*

(*Dès que se tait la voix*)

e în românește:

Puterea nopții *blând însemîna-vei?*

(*Când însuși glasul*)

Nu vom lăsa fără exemplificare afirmația după care traducerea micilor poeme, *lied*-uri, sunt mai puțin reușite. Să luăm poezia *In fereastra de spre mare* și să alăturăm cele două texte:

In fereastra de spre mare
Stă copila cea de crai,
Fundul mării, fundul mării
Fură chipul ei bălai.

A la fenêtre sur la mer
 médite la vierge royale,
 le fond marin, le fond marin
 nous a volé son pur ovale.

În ceea ce privește versul leit-motiv: *fundul mării, fundul mării*, forma mai intelectualizată a d-lui Barral e poate singura care-i permitea redarea sa credincioasă, în limita versului de opt silabe; de aceea nu-l vom șicana pentru « le fond marin ». Celelalte nuanțări: *la vierge royale* și *a volé son pur ovale*, necesitate probabil de rimă, sunt admisibile. Dar ce căutăm noi, cititorii poemei, în *nous a volé*? Doar nu suntem contemporani basmului.

Iar pescarul trece'n luntre
 Și în ape vecinic cată...
 Fundul mării, fundul mării,
 Ah! de mult un chip i-arată.

Sur les eaux, éternel chercheur,
 le pêcheur laisse un frais sillage,
 le fond marin, le fond marin
 lui reproduit un doux visage.

Eternel chercheur e o formă greșită, deoarece pescarul nu *caută*, după pești, ci *cată*, privește veșnic chipul fetei de crai, obsedant, pe care nu-l caută, fiindcă e mereu fixat pe ape.

Foarte sugestivul vers final, e înlocuit printr'altul, edulcorat de amănuntul *doux visage*.

— Spre castel vr'odată ochii
 N'am întors, și totuși plâng...
 Fundul mării, fundul mării
 Mă atrage în adânc.

Un jour, je n'ai pas regardé
 le manoir et pourtant je souffre,
 le fond marin, le fond marin
 m'attire au plus profond du gouffre.

D. Barral traduce incorect *vr'odată* cu *un jour*, confundând *vr'odată* cu *odată*. Pescarul, căci de el e vorba (spre a înțelege

că strofa finală reproduce vorbirea directă a pescarului, trebuia păstrată liniuța) și nu de poet, cum reiese din traducerea franceză, n'a privit *niciodată* în sus. Privirile Țu i s'au plimbat dela fereastră pe luciul apei, pentru că nu și-a putut desprinde privirea de pe chipul reflectat pe apă, întocmai ca într'o hipnoză. Inexactitățile traducerii ciuntesc din frumusețea unică a poemei, o altă *Lorelei*, vrednică de faimosul cântec german. Dar poate mai grea cade în cumpănă pierderea armoniei. Iscată misterios, parcă nemeșteșugit, se alterează cu totul în traducere.

Nicăeri în schimb d. Barral nu a reușit mai bine decât în forma fixă a sonetului. Ne facem o plăcere de a reproduce în întregime sonetul *Afară-i toamnă*.

C'est l'automne dehors: la frondaison s'écroule;
le vent jette aux carreaux l'averse aux lourds parfums;
à relire l'aveu d'anciens amours défunts,
en une heure ta vie entière se déroule.

Tu trembles que surgisse alors un importun,
lorsqu'en ces menus riens très doux l'heure s'écroule.
Quoi de mieux qu'un feu clair où le rêve s'enroule,
quand humide et neigeux retombe un soir commun.

De mon fauteuil, le rêve, enfin, m'entraîne aussi
vers les heures de Mars moroses et divines;
la brume autour de moi lentement s'épaissit...

Mais j'entends un frou-frou léger que je devine,
un pas mol effleurant le parquet..., et voici
que sur mes yeux se pose une main, froide et fine.

(*C'est l'automne dehors*)

Acesta e un semn că traducătorul e mai curând un virtuos decât un poet, un iscusit versificator decât o sensibilitate lirică. Abilitatea sa se vădește în răsucirea întrebărilor, în dramatizarea monologului, ca în excelenta traducere a poemei *Despărțire*.

Tu me laisses choisir un signe de ta foi?
C'est toi que je voudrais, mais tu n'es plus à toi.
La fleur qui se flétrit parmi tes boucles blondes?
Non, mais l'oubli, c'est ma seule prière au monde.

Pourquoi du sentiment de ce bonheur éteint,
 mon coeur resterait-il pour à jamais étreint ?
 Dans le même ruisseau d'autres ondes s'élançant :
 chez nos regrets alors pourquoi cette constance ?
 Quand c'est notre destin ici-bas que l'on sombre,
 comme l'ombre d'un rêve et le rêve d'une ombre.
 A quoi bon désormais ce souci de mon sort ?
 Pourquoi compter les ans qui planent sur un mort ?
 A présent ou demain, ah ! c'est tout un peut-être,
 Si de l'esprit de tous je cherche à disparaître...

Se recunoaște francezul tare în retorică, crescut în interpretarea tragicilor clasici, care a deprins alexandrinul de esență orală și s'a format la școala versului *haut-parleur*.

Cum i-am putea pretinde să-și toarne versul în tiparul ce pare așa de simplu, al cântecului eminescian, aproape lipsit de podoabe plastice, pură melodie vrăjitoare, intimă în esența ei, neivită spre a fi recitată după canoanele dicțiunii, păstrate cu sfințenie, timp de veacuri, în tradiția Comediei Franceze ?

Din aceste considerente ne-am îngăduit a-l presupune pe d. Barral un mai potrivit tălmăcitor al poemelor în care Eminescu s'a desfășurat retoric în faldurile pelerinei romantice. Și de aceea am regretat că nu s'a devotat traducerii *Scrisorilor* și a celorlalte poeme de conținut cultural. Este mult mai riscat să încerci redarea modului intim, eminescian, pentru a propune publicului francez un foarte mare poet elegiac, când nu ești însuți, traducător, în esență un poet și un temperament elegiac. Iscusița d-lui Barral îl indica să folosească alexandrinul, vehicul pe care-l posedă strălucit, spre a comunica francezilor temele sociale, filozofice, erotice, dezvoltate de Eminescu cu mare aparat exterior, aiurea. În acest domeniu al poeziei eminesciene, traducerile ar fi reușit o consonanță de pathos, de verbalism, de amploare, câtă vreme cântecul i s'a refuzat.

Traducerile d-lui Barral forțează oricum stima. Susținute de o fervoare puțin obișnuită, ele reflectă nobila ambiție de a transpune poezia eminesciană, într'o formă aleasă și totodată credincioasă.

În continuarea observațiilor preliminare, suspendate, vom avea de disociaț traducerile poetice de traducerile literare în genere.

În prealabil însă, vom sublinia caracterul strict utilitar al traducerilor, fără deosebire (știință, filozofie, literatură). Oare grija deosebită, acurateța ce se depune în traducerea operelor literare, anulează caracterul lor utilitar? Il preschimbă în estetic? Să considerăm întâi proza. Care e condiția esențială a unei traduceri de roman? Să nu complicăm. Este fidelitatea față de conținut, cantitativă: să nu prescurteze, să nu adapteze, să fie integrală. Prin alte cuvinte: subordonare oarbă la text. Restul e secundar. Imperfecția formală, mediocritatea stilului nu împiedică să ne facem o imagine exactă a reprezentărilor autorului străin: caractere, conflicte, medii sociale, idei, teze, etc. Balzac și Dostoievski se transmit cu toată puterea creatoare într'o traducere mediocră, cu condiția ca traducătorul să nu-și permită colaborarea activă, să se mențină în rolul receptiv, pasiv, de subaltern. Un minimum de calități complementare ale traducătorului: cultură și gust, pe lângă buna stăpânire a ambelor limbi, — condiții, se va recunoaște, nu extraordinare, — sunt suficiente pentru a transforma faptul cultural al traducerii în fapt literar, estetic. Mai ales când limba traducerii, prin bogăția ei, înlesnește alegerea cuvântului echivalent, sau compunerea *ad-hoc*, nimic nu se opune desăvârșirii. Așa bunăoară, germanii sunt traducători de prim ordin, datorită bogăției limbii lor, posibilității de a crea compuse verbale și subordonării absolute la text.

Cunoaștem traduceri germane admirabile din Romain Rolland, autor lipsit de simțul compoziției și cu fraza flotantă, despre care Gide spune ironic că ar fi câștigat să fi fost scris direct în nemțește! Dar însuși Anatole France, căruia butada lui Gide nu i se poate aplica, e redat magistral în traducere germană, deși inteligența sa exprimă un capăt strălucit de serie al spiritului galic și pare, prin aceasta, specific, intraductibil. Dar oare n'a tradus Rainer Maria Rilke din poemele lui Paul Valéry cu un fel de divinație poetică, păstrându-i intact spiritul, precum și rafinementele savante, linia bizară, ezitațiile calculate, aliterațiile sensuale? Prin reușita unică a lui Rilke, suntem aduși a lămuri situația traducătorului de poezie. Într'adevăr, când

traducerea se face într'o limbă aparținând unei culturi vechi, care are la dispoziția ei un material verbal incalculabil, se înlătură dintru început greutățile formale.

Accentul cade, de aci înainte, pe consonanța morală dintre traducător și autorul tradus. Să se ia aminte că aceasta e o condiție nouă, care nu se cere tălmăcitorului de proză. În ce constă consonanța morală? În similitudinea de temperament. Sainte-Bouve anunțase că va face din calitățile structurale, comune unui grup de scriitori, fundamentul clasificării lor în familii de spirite. Se înțelege, în interiorul aceleiași literaturi franceze. Se întâlnesc însă scriitori de structură similară în literaturi diverse. Coincidența poate servi ca un indiciu de buni traducători reciproci, de poezie. Dar mai este posibilă o consonanță de ordin intelectual-sensibil, cum credem că este cazul traducerilor lui Rilke din Valéry. Poet de altă structură decât Valéry, Rilke a făcut din traducerile sale creație nouă, prin trecerea de pe planul intelectual, pe planul sensibil. Operația poetică de transsubstanțiere nu ar fi fost posibilă, fără instrumentul ideal al limbii germane. Ca să se vadă cât de important factor este limba în această direcție, e suficient să relevăm puțina capacitate de emoții lirice a limbii franceze, al cărei caracter atâtea secole pur noțional, logic, general, abstract, e pricina puținei înfloriri a lirismului și a mediocrei sale posibilități de traduceri lirice. Și cu toate acestea, când limba nu oferă traducerilor un teren mănos, consubstanțialitatea, afinitatea mlădiează instrumentul imperfect, îl supune scopurilor hotărâte de geniul frățesc al scriitorului. Așa a putut reda, cu o perfecțiune neîntrecută, Charles Baudelaire din « Poveștile extraordinare » ale lui Edgar Allan Poë, fără a se încumeta însă a-i traduce poeziile. (Faptul e secundar, deoarece a trecut în poeziile sale personale ceva din substanța și preocupările artistice ale lui Poë). Poet baudelairian la început, în prima sa manieră (*le Guignon, Apparition, Le Pitre Châtié, Une négresse par le démon secouée, Les Fenêtres, Les Fleurs, Angoisse, Le Sonneur, Tristesse d'été, L'Azur, Brise Marine, Aumône*), Stéphane Mallarmé, care era și profesor de engleză, a tradus din poemele lui Poë, cu o temperatură mai scăzută totuși. S'a făcut într'o vreme caz deosebit de baudelairismul de imitație sau de influență tehnică al d-lui Tudor Arghezi, cu raportare

la începuturile sale lirice sau la poezia sa globală. În realitate, ne aflăm înaintea unui fenomen de similitudine temperamentală. Amestecul de satanism și de misticism, de macabru și de suav, al lui Baudelaire, care a dezorientat pe contemporani, e structural și de bună seamă cultivat pentru a crea un poncif nou. La d. Tudor Arghezi, într'un contrast similar, oscilarea între materia stercorară și divinitate, între abject și pur, este expresia structurală a unui bogomilism latent, înrudit catolicismului de mistică medievală a unui Baudelaire, a unei conformații morale dualiste, lipsite de tranziția între extreme. D. Tudor Arghezi a reușit să prefacă în material artistic imundul, după cum Baudelaire a ridicat la demnitate poetică, descompunerea, putrefacția. « Flori ale păcatului » sau « flori de mucigai », poezia de deșeuri morale și fizice e ivită la cei doi poeți dintr'o intimă înrudire structurală. Descoperirea lui Baudelaire, foarte timpurie, trebuie să fi fost pentru d. Tudor Arghezi mai mult decât un prilej de încântare artistică: revelația propriului său suflet, recunoașterea *eului* său în imaginea poetului francez, moment crucial pentru deslușirea vocației sale.

A traduce, în asemenea condiții, din autorul în care te-ai recunoscut pe tine însuși, e altceva decât un exercițiu inteligent și abil; este o respirație firească, un act natural. Astfel a tradus d. Tudor Arghezi *Prefața către cetitor* din *Les Fleurs du Mal* (Cugetul Românesc, anul II, No. 1, Ianuarie 1923).

D. A. Philippide atestă în traducerea d-sale o dreaptă înțelegere a poeziei baudelairiene. D-sa se folosește de un vocabular neinfluențat de pasta grasă a lexicului arghezian, așa de potrivită tălmăcirii lui Baudelaire, de un material verbal mai curând impersonal, uzual. În schimb, dacă nu reușește a frământa un aluat verbal plin de materialitate, ne dă întocmai versificația robustă, bine articulată, în care judecătorii baudelairieni luminați au recunoscut calități oarecum clasice. Traducătorul român al lui Baudelaire nu se află în situația ideală de consonanță temperamentală, nici în acea condiție favorabilă, de profitor al unei limbi cu zăcăminte incalculabile. Ii revine deci sarcina de a se apropia prin subordonare la obiect, de original.

Această sarcină, o duce la capăt cu o aplicație deosebită.

S'a imputat poeziei baudelairiene un oarecare prozaism, datorit și faptului că, tehniceste, redactarea în versuri era precedată de concepția în proză a poemei. Unii critici au mers până a-i prefera poemele în proză, socotindu-le lipsite de vițitul inițial. Oricât de frumoase ar fi acestea și oricâtă dreptate ar fi în miezul observației dintâi, nu e mai puțin adevărat că Baudelaire a fost un adevărat magician. Lui, și nu lui Théophile Gautier, i se potrivește cuvântul din dedicația « Florile Păcatului ». Intr'adevăr, o putere de sugestie incomparabilă stă ascunsă în verbul său. Baudelaire se numără printre poeții mari purtători de mesaj propriu, realizați pe tehnică, prin disciplină artistică, prin luciditate. Versul:

Un soir fait de rose et de bleu mystique

din *La mort des amants*, ultima redactare, a trecut prin formele:

Un soir *teint* de rose et de bleu mystique,

(în *le Messager de l'Assemblée*, 9 Apr. 1851)

și:

Un soir *plein* de rose et de bleu mystique

(ediția I, 1857).

Și nu suntem în posesia unor manuscrise anterioare primei publicații, ca să fim în măsură a urmări stările succesive de elaborare a poemei! Cele trei variante vădesc scrupulul expresiei potrivite, raportat la un singur cuvânt, intermediar, cerut de ritm. Baudelaire s'a oprit la cel mai simplu, cel mai șters, din considerente de meșteșug ce rămân misterioase pentru neinițiați.

D. A. Philippide traduce:

Intr'o seară sfântă, roză și albastră...

Acest singur exemplu e lămuritor pentru prăpastia dintre scrupulul de artă al creatorului și grija de exactitate a traducătorului. *Sfântă* e un cuvânt de umplutură al unui comentator, care interpretează în interiorul poemei, apăsând pe caracterul religios al momentului, care rămâne doar sugerat în original. Dacă îl socotim însă un echivalent al cuvântului *mystique*, numai

dislocat, e de observat că *mystique* nu se referă direct la seară, nici la *rose* și *bleu*, împreună, — în acel caz ar fi fost la plural, *mystiques*, — ci numai la *bleu*. Misticitatea seriei e sugerată prin una numai din culorile ei.

Alegerea rimei l-a determinat pe d. Philippide să inverseze și să confuzioneze primele două versuri, sau arbitrarul?

Nous aurons des lits pleins d'odeurs légères,
Des divans profonds comme des tombeaux...

Vom avea divanuri pline de tăcere
Parfumate paturi largi ca un mormânt

Paturile, în traducere, cumulează atributele poetice atât ale paturilor, cât și ale divanurilor, în timp ce acestea din urmă capătă dela tălmăcitor un epitet de umplutură, alături de text. În aceeași strofă *cer mai sfânt* pentru *cieux plus beaux*. În strofa a doua, rima aduce de patru ori (ce record!), cuvinte cu totul alături de text: *veșnică veghere, arzând, cugete 'n tăcere și blând*. În primul terțet, *iubirea noastră* e de asemenea o umplutură cerută de rimă; *doruri*, în loc de *adioux*, e o concesie publicului, dacă nu un procedeu comod de substituție (am mai întâlnit românescul *dor* în trei locuri: crăiasă a *dorurilor* mele — la reine des *grâces*, p. 38, se stinge orice chin și orice *dor* — pour engloutir mes *sanglots apaisés*, p. 42; *dor* — *langueur*, p. 98). Ultimul terțet: *crainic de departe*, umplutură, la rimă, *senin* pentru *fidèle*, la rimă.

Mai e de remarcat că în traducerea sonetului *La Mort des Amants*, d. Philippide a pus dela dânsul de două ori *tăcere* și de două ori *sfânt*. E o greșală contra gustului și un abuz de colaborare. Ar fi nedrept dacă am lăsa impresia că tălmăcitorul a procedat sistematic astfel. În regulă generală, e respectuos față de text. Exemplificarea noastră tinde a ilustra numai câtă umplutură și înstrăinare de original decurge dintr'un singur element al versului, dar cel mai tiranic: rima. Cititorul poate verifica, mai departe, cu textele față în față. Noi ne oprim aci.

Florilejul celor douăzeci și cinci de poeme din « *Fleurs du Mal* », al d-lui A. Philippide, este până astăzi efortul cel mai serios de prezentare a lui Baudelaire în limba românească. Tălmăcitorul

poeziei de stranie incantație a fost nevoit la o interpretare deosebit de gingașă, spre a păstra, odată cu conținutul inviolabil, puterea de sugestie a originalului. Sarcina sa a fost de a obține în același timp un text exact și emoții artistice de aceeași intensitate.

D. Philippide a reușit în prima condiție, dar nu a corespuns ideal la cea de a doua. Vom continua deci a ne raporta la « Fleurs du Mal », dar cetitorul necunoscător al limbii franceze se va putea adresa cu profit traducerii românești.

Una din cele mai izbutite transpuneri este « Frumusețea », unde singurul vers jertfit este cel dintâi: *Je suis belle, ô mortels, comme un rêve de pierre*, și unde intervenția autohtonă a doinei se pare cu totul nepotrivită. Restul e de prim ordin.

În trupul meu o doină de piatră 'și toarce cântul,
Și sâni mei, de care atâția s'au strivit,
Inspiră omenirii un vis neistovit
Și-o dragoste eternă și mută ca pământul.

Stau ca un sfinx în largul azurului pustiu;
Am inimă de ghiață și trupul cum sunt crinii;
Urâsc tot ce e zbucium tulburător de linii,
Și nu știu nici să sufăr și nici să râd nu știu.

Poeții, robi cucernici ai frumuseții mele,
Ca 'n fața unui templu cu mândri stâlpi senini,
Iși vor petrece viața în studii lungi și grele;

Căci am, ca să-i înduplec pe-acești amanți blajini,
Oglinzi în care totul vrăjit și clar s'așterne:
Adâncii mei ochi limpezi, plini de lumini eterne!

Din cetirea alăturată a celor două texte, se poate trage învățământul edificator al colaborării în spirit, de care e scutit traducătorul de proză. Necesitățile metriciei impun tălmăcitorului de poezie o serie de echivalențe verbale, în timp ce proza beneficiază de identitatea vocabulelor.

Criteriul echivalenței este capacitatea emotivă a cuvântului, rezonanța sa în sensibilitate, prin plasticitate sau eufonie. Felul

cum se simfonizează impresiile prin cuvinte și ritm, presupune o atare responsabilitate din partea traducătorului, încât îl investește cu reductabila demnitate de creator nou, în limba respectivă.

Rezultatul parțial al d-lui Philippide înseamnă un progres în literatura noastră de traduceri, unde s'au clădit faime șubrede, ca aceea a lui Șt. O. Iosif. Afară de câteva traduceri ale lui Eminescu, din literatura germană, identificate ulterior, dar veritabile creații, afară de prefața 'cătrecetitori, din «Fleurs du Mal», a d-lui T. Arghezi, nimic nu corespunde la noi condițiilor absolute ale unei traduceri lirice.

ȘERBAN CIOCULESCU

PAUL ZARIFOPOL

Cetindu-l pe apucate, din articolele risipite prin reviste, nu l-am înțeles întreg. N'am văzut în el, multă vreme, decât pe omul înverșunat împotriva locului comun apărat cu sfințenie de lenea de gândire, un dărâmatör fără gândul de a pune ceva în locul credinței doborâte la pământ, un spirit paradoxal consumându-se în negație. Cazul lui Zarifopol confirmă o experiență pe care, banal, aș formula-o astfel: Volumul este piatra de încercare a unui scriitor. Sunt într'adevăr autori ale căror lucrări, publicate fragmentar, izbutesc să intereseze multă vreme, întreținând o așteptare optimistă. Și din moment ce își strâng încercările într'o carte, începe să se arate în toată goliciumea ei mizeria fonciară; interesul ținut până atunci în suspensiune își pierde imaginarul punct de reazim, desamăgirea ca o apă copleșește digurile de mică rezistență, autorul a murit în momentul apariției cărții lui. O carte poate descoperi hiatusuri penibile în tensiunea gândirii, ea poate da la iveală lipsa de originalitate și de varietate a punctelor de vedere, lipsa de convergență a altora: defecte ce au putut fi mascate prin faptul pur exterior al publicării la răstimpuri și prin regisarea cu oarecare abilitate a jocului de sinonime. Și sunt cărți al căror centru de gravitate și înțeles deplin nu se vedește decât din totalitate. De valoarea scrisului lui Zarifopol îmi dau seama numai cetindu-l adunat în volum. Ceea ce altădată părea discontinuu, dispărut și improvizat, aici se înlănțuie într'o viguroasă cohesiune. Prin lumini ce vin din mai multe părți, credințele fundamentale ies în relief, din repetarea, insistentă și nuanțată în felurite aplicațiuni a unor păreri cardinale se încheagă un sistem. « Disolvantul » apare ca o minte eminentemente constructivă, « libertinul » atitudinilor elegante se dovedește un om de o severă consecvență; fragmentele se integrează într'o inextricabilă unitate, ca cristalele într'un mineral.

Zarifopol a fost un eseist de vocație și nu de mântuială. Spi-ritul lui mobil, înclinat spre notația repede și incisivă, prefera

acest gen care îngăduie mai multă libertate de mișcare. Dar ca nimeni altul la noi, el a știut să reziste tuturor ușurințelor la care acest gen primejdios — socotit atât de des prilej de improvizații arbitrare sau de literatură gratuită — poate ademeni.

De sigur, pentru înțelegerea economiei scrisului lui Zarifopol, trebuie amintită ucenicia îndelungată în filologie a criticului de mai târziu. Suportul de documentare sobră se simte pretutindeni, cunoașterea textelor recitite cu grijă până 'n părțile lor cele mai periferice, oferă totdeauna senzația de soliditate, iar divagațiile aparent neglijente și capricioase se dovedesc a fi, în cele din urmă, unelte de neîndurată dialectică. Nu fără rost și-a întitulat introducerea la ultima sa carte « Capricii dogmatice ». Este în această îmbinare de antinomii întreaga definiție a scrisului acestui om ciudat: libertatea absolută în alegerea punctului de plecare, dar respectarea integrală a tuturor rigorilor în argumentare. Mi se pare esențial să insist asupra acestui lucru. În repetate rânduri, Zarifopol a luptat cu înverșunare împotriva anarhiei de gândire, derivată din pretinsul primat al sentimentului, al instinctului sau al intuiționismului; luciditatea o socotea o condiție elementară a sănătății și curățeniei intelectuale, precum gândirea fără putere de a se articula răspicat, cea mai mare calamitate a timpului de față. « Faimosul « bloc intuitiv », misterios invocat de filozofii literați, masa tainică în care zac bogățiile originale ale spiritului, este o închipuire informă și leneșă — iar în practică adesea numai un pretext solemn al neputinței sau al trândăviei intelectuale... ».

Mi se pare cu totul logic că Zarifopol a rămas un izolat și, în afară de prea puține cazuri, n'a vrut, sau n'a putut să se amestece în cursul literaturii vii, luând atitudini față de ea, colaborând prin critică activă. Colaborarea implică o anume determinare a poziției, nu totdeauna conformă cu idealul pe care-l porți în suflet, un soi de complicitate care macină intransigența. Ea alterează optica inițială și prin eternul joc de comparații (și acesta îi este doar domeniul propriu), ea obligă la o anume elasticitate în aplicarea scării de valori. Nu discutăm aici superioara ei utilitate din punct de vedere colectiv, partea ei, hotărâtoare uneori, în sporirea și limpezirea patrimoniului unei culturi. E incontestabil totuși, că exercițiul ei continuu înseamnă, uneori și o abdicare și, poate, și o diminuare... Cazul lui Titu Maiorescu care s'a lăsat abătut de opera de creație pentru a face pedagogie literară — cum a arătat d. I. Petrovici — e tipic.

În ce măsură lunga ședere în străinătate a contribuit la ascuțirea acestui sentiment de independență al lui Zarifopol, e greu de spus. Din anii tinereții a păstrat o icoană măhnitoare a mediului intelectual în care trăiau scriitorii români ai epocii: « Era

odată, aici, la noi, de șic consacrat, ca literații să citească puțin și pe apucate... Asta era mai cu seamă pe vremea lui Caragiale-Vlahuță-Delavrancea. Eminescu, în această privință, a fost un izolat cu dragostea lui aprinsă și serioasă de învățatură. Cu ajutorul unor sofisme foarte puțin rafinate se imaginase o ireductibilă opoziție între geniul artistic și învățătura sistematică... În realitate, partizanii geniului pur și neprihănit trăiau regimul intelectual al reporterilor mărunței: schimb de idei la cafea, ziare și volume de literatură după capriciile librăriei, combinate cu sugestiile prietenilor proaspăt întorși din străinătate». (Artiști și idei lit. rom., p. 55—58).

E de presupus că o asemenea experiență a putut contribui în mare măsură la izolarea pe care singur și-a impus-o. Căci în privința concepției artei și a metodei de muncă, Zarifopol era tot ce se poate închipui mai străin de mentalitatea pe care a zugrăvit-o în cuvintele de mai sus. Preferințele lui statornice — La Rochefoucauld, Flaubert, A. France, Proust — arată îndeajuns că adesiunea lui mergea spre scrisul concentrat, mișcat și adâncit cu istovitoare grijă, hrănit de experiențe sufletești și de cultură. În esul din care am desprins rândurile citate, el admiră pe Eminescu tocmai pentru « ezitățile subtile, rezerva și scrupulul pentru nuanțe pe care lectura și reflecția bogată le desvoltase în sufletul atât de viguros și de adânc al poetului » — însușiri a căror austeră frumusețe nici astăzi, mi se pare, nu este îndeajuns de prețuită la noi.

Din rezerva aceasta de umanist care l-a așezat oarecum la marginea literaturii actuale, nu urmează însă că i-ar fi lipsit simțul pentru justa situare a lucrurilor românești. Când vorbește, în trecut, despre sat și mahala, recunoaște, cu deferență, autenticitatea culturii țărănești care « are prestigiul vechimii, este curată, naivă, închisă în ea însăși », și când, în aceeași ordine de idei, face o comparație între Creangă și Ispirescu, energia cu care, în câteva cuvinte, știe să arate deosebirea integrală între cei doi povestitori, e semnificativă.

Dintre scriitorii români mai mult l-a preocupat Caragiale. Sufletește era înrudit cu el, prin neastâmpărul meridional al temperamentului, prin dispoziția spre ironie, prin scrupulozitatea conștiinței artistice, prin pasiunea pentru claritate și prin concepția junimistă asupra rosturilor noastre culturale. De sigur, Zarifopol vedea în Caragiale cea mai izbutită întrupare a prototipului ideal de artist, în literatura românească. În excelentele exegeze introductive la cele trei volume ale ediției critice a operei maestrului — ce pierdere că ediția s'a oprit aici! — această afinitate discret vizibilă servește ca un prețios mijloc de cercetare a secretelor de atelier, ea creează în jurul lui Caragiale o atmosferă

vie, intimă, dar nu împiedică pe critic să rostească, fără rezerve, când ocazia o cere, judecăți aspre despre neglijențele autorului iubit.

Ar fi așa dar cu totul greșit să-l socotim pe Zarifopol drept un privitor indiferent, păstrând în distanța la care se ține, aere de nobil plictisit. Ultimul lui articol (Revista Fundațiilor Regale, Aprilie 1934) în care de sbătea nevoia revenirii la normele junimiste e un indiciu de orientare asupra credințelor lui. Și tot în această revistă (Februarie 1934) el își exprima, lapidar, convingerea că orice cultură sănătoasă trebuie să ancoreze în realitățile vieții naționale. « Orice act de cultură este determinat local. Inevitabil, cultura este națională și socială. În cadrul acestor determinări stă garantată autenticitatea producției în cultură. Un localism esențial este semn al vitalității spirituale însăși ». Asemenea convingeri vin, fără îndoială, de departe, cuvintele acestea fac impresia că sunt formularea ultimă a unei credințe constante; și cine știe dacă ele nu trebuiesc privite ca o introducere la o viitoare activitate de îndrumare! Cu experiența bogată pe care o avea, cu sănătoasa severitate pe care frecventarea marilor exemple străine i-o ascuțise, Zarifopol putea să aducă un aer tare și limpede, un spirit de ordine în actuala circulație de idei, în acest « paradis al imprecisiei » pentru a căruia denunțare a cheltuit atâta vervă splendidă.

Căci — și acest lucru trebuie spus cu accent apăsător, fiindcă aparențele au putut să inducă în eroare pe unii — Zarifopol nu era un decepționat și, judecate cu dreaptă înțelegere, adică raportate la totalitatea scrisului lui, acerbele-i ironii la adresa « mofturilor » de populară circulație nu înseamnă de loc nici nihilism, nici scepticism disolvant. Chiar în articolul din care am rupt rândurile citate, este o hotărâtă afirmare a credinței în posibilitățile noastre creatoare, pe care însă Zarifopol le vrea curățate de zgura confuziilor pompoase și de slugarnica imitație a modelelor străine. Din îndelungata familiarizare cu marea artă străină Zarifopol a scos așa dar concluzia că literatura noastră trebuie să se definească tot mai energic prin elementele autohtone.

Numai privirilor superficiale li se poate părea că aici este o situație paradoxală. În realitate criticul este consecvent cu sine însuși, concluzia răspunde premisei pentru cine urmărește pas cu pas funcțiunea sigură a acelei facultăți de distingere și de gradare a ideilor care este tăria principală a scrisului lui Zarifopol și dă relief robust, justificare și autoritate unică întregului lui mecanism.

La baza tuturor cercetărilor lui literare stă acest cult al proprietății ideilor. În numele acestei proprietăți a purtat

necurmatul război împotriva confuziei și abuzului care domnește în jurul conceptului literaturii, tăind adâncă linie de demarcație între « simpla literatură — anexă a pedagogiei, a psihologiei, fenomen de utilitate socială sau simplu decor mai mult sau mai puțin frivol — și *arta* literară, expresie a unor « forme excepționale și extreme ale sensibilității și intelectului », insistând asupra independenței acesteia din urmă față de spiritul practic și global, asupra caracterului intransigent diferențiat și singular al operei de artă, asupra necesității și unicității cu care ea trebuie să se rostească. Cercetarea literară va avea așa dar a se ocupa de opera de artă în cadrul acestor considerații, limitându-și domeniul la examinarea subtilii țesături a operei, părăsind scrutările biografice (« mahalagism distractiv, câte odată poate instructiv, nu totdeauna discret ») și schematizările filosofice care diluiază și decolorează tot ce este specific și individual, deci esențial în artă.

Acest extremism estetic nu este, de sigur, o noutate. Personală însă și deosebit de fecundă este întrebuintarea pe care Zarifopol știe să i-o dea. Personală, cu deosebire, verva dialecticeii, practică cu incomparabilă abilitate și dispunând de un stil care, deși *numai* abstract și *voit* abstract, are totuși un registru de neînchipuită bogăție, dela insidioasele bononii de « moralist » bătrân și încercat, până la invectiva nimicitoare prin suverana ei siguranță. Necruțător față de șarlatanismul stilistic pe care în definitiv îl socotește drept un simptom de infirmitate intelectuală dacă nu și de caracter, Zarifopol ne-a lăsat pagini scânteietoare prin densitatea gândirii, puritatea cristalină și mlădierea frazei. Vorbele « tehnică », « virtuozitate » se întâlnesc des în scrisul lui. Ele dovedesc cât de mult acest om rar prețuia efortul elaborării, *etica* meșteșugului și ne arată din ce adâncuri vine fraza simplă care poate fi socotită ca o deviză a celei mai bune părți din activitatea lui: « Frumusețea e un bine prea intens și prea curat; în apărarea acestui bine orice asprime e dreaptă ».

ION CHINEZU

UN MONUMENT LA MORMÂNTUL LUI BĂLCESCU

Palermo, capitala acelei Sicilii, pe care chiar locuitorii ei o socotesc desprinsă, în toate felurile, de « continent », este cea mai vânturată răspântie, în care se încrucșează cele mai felurite civilizații și omeniri. Alături de cupolele maure dela San Giovanni degli Eremitani, catedrala, în stil normand, asigură posibilitatea fără precedent a întâlnirii dintre cel mai exotic Orient

cu cel mai îndepărtat Septentrion; palmierii giganți din parcul Palatului Regal, în preajma Capelei Palatine, ascund sub cupola verde a răsfirării lor legănate ca în oazele africane, aurăria mozaicurilor aduse tocmai de pe malul Bosforului; eleganța rafinată a prăvăliilor din centrul cosmopolit se găsește bine când o ține în loc, în răspântia furnicând de mulțime toată ziua, un car pe două roți mai mari ca el, zugrăvit în cele mai izbitoare colori, tras de-un măgăruș mai împovărat de hături, numai paftale și pene, ca de cei din car: Sicilieni, veniți la târg, în hainele de acasă, cu fesul negru pe cap, cu ciucurele peste umăr, cu pipa lungă în barba rotundă, iar nevestele cu șalul scurt peste corsetul înflorit ca părul. Palermo nu s'a schimbat, în acest fermecător furnicar de contraste, față de ceea ce era către jumătatea veacului trecut. Când, mânat într'acolo de boală, dar și de acea nostalgie pentru Sicilia, pe care-o dorea până și austerul nostru Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu avea să trăiască la Palermo cele mai fericite și cele mai tragice clipe ale fărâmei de viață ce-i mai rămănea. Inchipuirea îi vede silueta romantică, subțire ca de umbră, prin răspântia din centrul acestui mare târg oriental. Ochii îi sclipesc lacomi de soare și viață, de sub fruntea tristă și descoperită în briza mării calde, așa cum i-o conturase, în 1846, penelul lui Negulici. Iată-l pe străzi, prin biserici, în biblioteci, mai ales, poate să găsească vreo îndrumare pentru povestea lui Mihai Viteazul; iată-l la Poștă după scrisori dela numeroșii prieteni din Paris, sau dela iubita soră Sevastița, din « țară »; scrisorile, singura tovărășie, în acel furnicar de lume străină. Sau, iată-l urcând la Monreale printre grădinile cele mai bogate în rod de aur, din câte-au răsădit mâini de Esperide pe pământ. Odată, la apus, iată-l urcând în mistic pelerinaj, până la Sanctuarul Sfintei de pe Muntele Pellegrino, în fața orașului, cu casele retezate de raza soarelui pieziș, dus pe mare. S'a închinat o clipă în bisericuța săpată 'n stâncă și apoi, a mai urcat o culme, cea din urmă, de pe care i se desface în față infinitul: marea, până departe, spre culmea fumurie a Vezuviului într'o parte, spre culmea albă de zăpadă căzută peste focul Etnei, de alta. Jos, sub prăpastia dela picioare, țărmlul: o barcă încrețește fața apei, cu pânzele căzute. Singurul tremur, în liniștea serii calme ca nemărginirea. Lângă țărml o grădină mare: mulți chiparoși, orânduți în șir, după linia potecilor. Se deslușește un cimitir. Întâia stea aprinde întâia candelă. Seara e rece, acolo sus, pentru sănătatea șubredă a bietului Bălcescu.

În iarna lui 1847 doi tineri romantici moldoveni, Vasile Alecsandri și Elena Negri, coborau dela Veneția, în căutarea soarelui: la Napoli mai întâi.

Elena, ca și prietenul comun Bălcescu, suferea de piept. Acesta venise la Napoli, prin Marsilia și Livorno, pe mare, dela Paris, unde se stabilise; voia să profite de prilejul întremării forțelor slăbite de boală, spre a face și cercetări în bibliotecile Italiei, pentru « Istoria lui Mihai Viteazul », la care tocmai lucra. Alecsandri dăduse peste el în împrejurări cu totul neobișnuite și anume, în căutarea unui martor pentru un duel. Intr'adevăr, zărindu-l pe malul mării, la Chiaia, Bălcescu îi dăduse numai-decât de știre că pe vapor, avusese un incident cu un doctor napolitan, pe care îl și provocase la duel. Noroc de Italian că-și ceruse degrabă scuze, prin Alecsandri. Altfel, biografia lui Bălcescu s'ar fi îmbogățit cu un fapt mai mult. Sigur este că, odată încheiat cu bine acest episod, puțin cunoscut de altfel, Bălcescu părăsise Neapolul, spre a se duce la Palermo, urmat apoi acolo de Alecsandri și de Elena Negri. Au rămas trei luni de iarnă în apropierea orașului, la Villa Delfina, în împrejurări pe care le evoca mai târziu poetul moldovean.

« ... Bălcescu locuia aproape în căsuța unui contadin. În toată dimineața el se punea dinaintea ușii pe un scaun, la soare, și citea cărți vechi în care descoperea notițe pentru istoria Românilor sub Mihai Viteazul, la care lucra cu mult entuziasm, iar peste zi venea la Villa Delfina... Aceasta poseda o terasă largă pe care se plecau crengile încărcate de fructe a doi portocali mandarini. Privirea se întindea pe grădini pline de flori exotice ce răspândeau parfumuri îmbătătoare, și mai departe pe muntele Pelegrin în al cărui vârf se găsește peștera sfintei Rozalii... În dreapta, ochii se plimbau pe întinderea albastră a Mării Siciliene brăzduită de barce ușoare... Câte zile încântătoare am petrecut noi astfel în cercul nostru intim! Câte plimbări am făcut pe malul mării, sau pe împrejurimile Palermei admirând bogata vegetație... a Siciliei! Câte planuri am așternut împreună pentru deșteptarea neamului românesc!.. »

Intr'acestea Elena Negri se simțea tot mai slăbită, astfel că avea să plece spre Moldova în primăvara anului acela. Bălcescu presimțitor al unei morți mai tragice, tot în străini, dar fără nimeni, plânsese la plecarea Elenei Negri.

Inflăcărarea vieții s'a reaprins totuși în el, curând: la izbucnirea revoluției din 1848, când a dat fuga la București, spre a ajunge unul din cei mai întreprinzători susținători ai mișcării. Aceasta, odată isprăvită cum s'a isprăvit, Bălcescu și-a păstrat locul de căpetenie a naționaliștilor revoluționari, luând partea cea mai activă la organizarea emigrației în străinătate, prin încercarea de-a determina în tot Orientul o mare mișcare menită să ducă la împlinirea întregă a idealului urmărit. Sunt ani în care Bălcescu a militat cu mult zel în vederile agitatorului

italian Giuseppe Mazzini, al cărui secretar a și fost la Londra, și în programul căruia se înscrisese cu stăruință înfăptuirea unei vaste Confederații Danubiene.

Munca aceasta de agitator, desfășurată către 1850, între Londra și Paris, topise în Bălcescu cea din urmă energie. Astfel că se văzuse nevoit, în toamna târzie a anului 1852, să coboare din nou la Palermo. Se simțea mai rău de data aceasta; singurătatea îl chinuia și cu dânsa gânduri negre, ca niciodată. Singur la Palermo, cu banii puțini, abia-abia rămași din călătoria lungă din care tocmai sosise după ce gândurile îl bătuseră să se ducă în Egipt: prin Napoli și Malta, dela Galați, unde, proscris, se furișase cu orice preț, să mai vadă pământul țării și fața a lor lui; aceștia, din rodul viilor părintești, îi trimeteau acum, cu greu și zăbavă, bani luați de pe la cămătari. La aceste lipsuri, se adăoga spulberarea nădejzii că se va învrednici o rudă oarecare să mijlocească dela Domn mult dorita învoire pentru întoarcerea lui Bălcescu, bolnav, în Patrie. În atare împrejurări, știindu-se iubit de numeroși prieteni emigrați în străinătate, Bălcescu, simțindu-se prea singur și neajutat, le adresase o ade-vărată circulară, făcând apel la mărnimia unuia măcar, să-i țină tovărășie la Palermo. Din păcate, pentru capitolul solidarității care-i unea pe tinerii reprezentanți ai Renașterii naționale românești, nici unul n'a putut răspunde la desnădăjduita chemare: Alecsandri, suferind la Paris; Bălăceanu, cu bani puțini la Nisa; Kogălniceanu, dornic de liniștea de-acasă; Ghica, la Constantinopol; Goleștii, prin Germania. Se mulțumesc să-i adreseze calde scrisori de îmbărbătare, pe care însă Bălcescu n'avea să le mai poată ceti. De altfel, fratele său se găsea la Paris, dar, dintr'ou pricină sau alta, n'a putut veni la Palermo. Cu atât mai puțin sora Sevastia, cea mai devotată, în orice caz, fratelui bolnav și singur prin străini. Bălcescu locuia la Palermo în unul din cele mai căutate hoteluri ale vremii, la « Trinacria », pe malul mării. Iși mai susținea deci pretențiile de reprezentant al tineretului revoluționar român în Italia, cu toate că auspiciile sub care se găsea acolo, erau cele arătate în pașaportul de călătorie: supus al Sublimei Porți.

Intr'ou odaie a acelu hotel, fără nimeni, necunoscut, s'a săvârșit din viață Nicolae Bălcescu, pe la unu după ora prânzului, în ziua de 29 Noemvrie 1852. Ochii i-au fost închiși de-o cameristă, poate îngrozită c'ou făcea pentru un muribund la capul căruia nu rostea deslegarea din urmă un preot catolic. Martori, în actul de deces dela 30 Noemvrie, groparii cimitirului Rotoli; cimitirul de sub stânca Sfintei Rozalii, pe care urcase cândva Bălcescu și deslușise de acolo, în marginea mării, aleele de chiparoși. Cimitirul comunal din Palermo, în care se

îngropau, ca azi, și bogații, și săracii, și necunoscuții, și străinii, al căror cadavru nu-l cerea nimeni. Cum era Bălcescu. Pentru el și alții asemenea, în cimitirul acela se găseau gropi înșirate la rând, în care morții erau puși cu următoarea rânduială: în fiecare zi se deschidea o altă groapă din șir, pentru ca să-i mai vină rândul peste un an; din motive de igienă. În felul acesta, se poate preciza măcar locul în care zac până astăzi osemintele lui Nicolae Bălcescu. Când l-au pus acolo, fiind așa obiceiul, n'avea nici coșiug, poate nici haine pe el. Îngropat de Primărie fără nimeni, la 33 de ani, pentru care, de formă, dădeau mărturie groparii.

Chemat de hotelier, consulul Turciei luase notă că de pe urma lui Bălcescu rămăseseră datorii, câteva lucruri și nu puține vrafuri de manuscrise, împreună cu scrisorile venite prea târziu. Datoriile, achitate apoi, până la un ban, din sărăcia bieteii lui familiei, erau: 600 de franci la hotelier și 80 la doctor. Grija cea dintâi de lucruri și, mai ales de manuscrise, a purtat-o Maria Cantacuzino, ajutată, dela Paris, de Vasile Alecsandri.

Mort fără nimeni la căpătâi, din cei mulți care-l iubeau știindu-se iubiți de el; îngropat fără urmă în gropnița obștească, nici un semn nu deosibește, până azi, locul în care zac totuși osemintele lui Nicolae Bălcescu al nostru. De aceea, nu i-au putut fi aduse în Patrie. Incercările, în acest sens, n'au lipsit și ele datează de mult. Încă din 1859, ceea ce se știe mai puțin, pe vremea Domnitorului Cuza, la guvern în București fiind Ioan Ghica, s'a dat o ordonanță domnească, pentru trimiterea la Palermo a lui Nicolae Ionescu, în vederea repatrierii neplânselor relicve. Trimisul lui Cuza aflase atunci că Bălcescu fusese pus în groapa comună și că nu era cu puțință identificarea osemintelor. Anii au trecut și s'a uitat de nobila încercare dela 1859. Până ce, tocmai în 1925, un student român din Italia, fără a cunoaște faptele de mai sus și starea de lucruri dela Palermo, a făcut să apară în ziarele din țară știrea senzațională a «găsirii» mormântului lui Bălcescu. Ceea ce l-a îndemnat pe Ionel Brătianu, pe atunci Președinte al Consiliului de Miniștri și nepot al aceluia Dimitrie Brătianu, prietenul de conspirații mazziniene al lui Bălcescu, să numească o comisie ministerială, în sarcina căreia să cadă grija aducerii în țară a mult căutatelor rămășițe pământești. Delegația fiind dată d-lui profesor Lapedatu, și pe atunci Ministru al Artelor și Cultelor, d-sa a crezut cu cale să treacă grija cercetărilor la fața locului lui Vasile Pârvan, directorul Școlii Române dela Roma, care, prin personalul Școlii, a întreprins din nou cercetări la Palermo, identificând locul precis al gropii, care a fost chiar deschisă. Pentru a se constata — spune raportul către Minister — că osemintele lui

Bălcescu « zac la un loc cu alte a peste o sută de rămășițe ome-nești ». . . Cum vedeți — sfârșea raportul — speranța cu care ne mângâiam de a putea afla și aduce în țară rămășițele pământești ale marelui și neuitatului patriot român, e definitiv închisă. Ceea ce mai putem face, e să aducem la îndeplinire propunerea pe care mi-o sugerează d. Pârvan, în scrisoarea ce mi-a trimis împreună cu raportul: să punem o placă comemorativă pe zidul casei în care și-a dat sfârșitul și să ridicăm, la cimitir, lângă groapa comună unde zace Bălcescu, un frumos cenotaf ». De fapt, primul gând de-a pune o cruce la căpătâiul acela, a fost al surorii lui Bălcescu, aceeași care-a căutat pe cineva să știe italienește și să-i scrie, așa, mai convingător deci, hotelierului dela « Trinacria », spre a-i da de știre că dorește să afle cum se stin-sese din viață fratele său, dacă-și exprimase vreodată dorința, dacă rostise vreun nume. Adăoga apoi rugăminta să însemne, la cimitir, locul mormântului cu o cruce, ori o simplă piatră, cu numele și data; până ce aveau să se învrednicească de un mo-nument. Cu toate că de acest lucru trebuia să se intereseze la Palermo și fratele lui Bălcescu, atunci nu s'a făcut nimic. După cum fără urmare a rămas, în 1925, propunerea d-lui mi-nistru Lapedatu. Din fericire însă, s'a constituit nu de mult în țară un comitet, din îndemnul d-lui profesor Const. Kiri-țescu, care, ajutat de actualul director al Școlii Române dela Roma, colectează sumele necesare și îngrijește de execuția mo-numentului care va însemna, în sfârșit, locul odihnei din urmă, între chiparoșii din malul mării, a celui care doarme somnul veșniciei, pribeag după moarte, ca și în viață.

ALEXANDRU MARCU

SPRE O NOUĂ RETORICĂ

Incredințăm că pentru prima dată ni s'a oferit prilejul să considerăm o perspectivă totală de producții radiofonice în lu-mina tiparului. Operația ne apare cu atât mai neașteptată, cu cât d. prof. Vâlcovici este, poate, unul din cei mai abili mâ-nuitori ai noii tehnici vorbite, dictată de natura microfonului. Avem deci în față un autentic model al genului, care, transpus în expresia — etalon — care e pentru noi tiparul, pro-voacă reflecții deosebite, trezindu-ne viziunea categoriilor și in-stinctul de bibliotecă, al clasificării ¹⁾.

¹⁾ V. Vâlcovici, *Conferințe ținute la postul de radio din București*, « Cuge-tarea », 1934, 257 pp.

Orice nou aspect de valoare culturală, pentru a fi integrat într'un raport sistematic, trebuie plasat într'un cadru mai nepotrivit funcțiunii sale imediate; numai pe această cale pot proemina în ochii noștri trăsături constitutive, care altfel se sustrag atenției, prin însăși articulațiile perfecte ale acelei funcțiuni; respectiv, discernarea esenței specifice la o vorbire radiofonică, se pierde în relația direct proporțională dintre activitatea organelor noastre de percepere și interesul stârnit de conferința audiată. Cuvântările d-lui Vâlcovici își declară individualitatea specifică tocmai în acest neadecuat vehicul de exprimare: ascultând la aparat, cu greu am fi putut presimți existența și contururile unui *stil radiofonic*.

Vom căuta să așternem câteva din noile aspecte ale acestui stil, după ce, în prealabil, am luat cunoștință la radio cu o bună parte din conferințele de față; deoarece producțiile vorbite ale d-lui Vâlcovici nu reprezintă numai realizări ale genului, ci și norme, conchidem că n'am recurge la generalizări prea pripite, dacă am ținti natura acestui stil, numai prin materialul cuvântărilor care ne preocupă acum.

În primul rând, înțelegem că o conferință la radio se înfățișează fundamental opusă tuturor celorlalte categorii vorbite sau scrise; o atare conferință se deosebește atât de discurs, de conferința propriu zisă, prelegerea academică sau coseria ușoară, cât și de studiul revuistic sau articolul gazetăresc. Funcțiunea spirituală a acestui nou gen de radiare a unor conținuturi culturale tinde să ajungă printre cele mai importante, în viața de astăzi.

Noi suntem mânâți să opunem un spirit contemporan altuia antic și perimat; acesta din urmă ne apare exterior, retoric, capabil să anime masele, corespunzător epocilor din vechime și compatibil cu un stil al sonorității sau al gestului; spiritul nou este privit, dimpotrivă, ca un component analitic, revărsându-se în preocupări minuțioase: studii cu caracter științific sau literatură de introspecție. Dar viața de astăzi nu poate fi înțeleasă numai prin această definiție impresionistă; în mijlocul ei se ivesc modalități de armonizare a celor două alternative despicate în antitice tipuri istorice; conștiința socială nu poate fi privită ca agonizantă în mijlocul nostru.

Prima încercare de însumare a acestor două tipuri culturale s'a realizat, în vremea noastră, de stilul presei. Acest stil a fost purtătorul grelei misiuni de a se adresa fiecărui individ în parte, măgulind interesele interiorului adăpostit și, în același timp, căutând să trezească ecou în colectivitate. Se inițiază, astfel, întreprinderea paradoxală a unei comunicări către mulțime, atingând efectele dorite — de reacționare a unui sens psihic colectiv — pe o cale indirectă, de receptivități izolate.

Se pare, însă, că presa n'a reușit totdeauna să contopească în cetitor, conștiința individuală cu cea colectivă. Gazetele s'au folosit de expuneri disproporționate cu valoarea conținutului, care puteau fi absolvite numai în elanul comunicativ din discursul vorbit; aceste expuneri s'au infiltrat în cadre izolate, de intimitate, atât de prielnice reflecției și silabisirii termenilor. Astfel, pentru unele persoane simple, clipele de cetire a gazetelor se identifică momentelor de incubație a cunoscutului spirit, ridicol și pretențios. Vina nu este însă a gazetarilor, deoarece expresia scrisă își anunță exigențele sale formale, fără de care amenință cu pulverizarea; un alt fluid comunicativ nu poate răspândi scrisul decât printr'o coloratură artistică, imposibil de a fi manifestată printr'o utilizare aproape zilnică. Neajunsul trebuie căutat mai curând în însăși structura presei, menită să supună reflecției, producții grăbite și nereflectate. Prin urmare ziaristica nu acoperă complet aceste două tendințe, creând un dezacord între intenția autorului, determinată mai mult de spiritul grăbit al exteriorului și ambianța intimă care-l mână pe cetitor să reflecteze sau să analizeze, provocând, adeseori, aprecieri nedrepte asupra gazetarilor.

Radiofonia — după cât se pare — este un mijloc mai perfecționat pentru a îmbina aceste două tendințe spirituale ale omului, polarizate, pe rând, în jurul tihnei sufletești și a conștiinței sociale. Vorbirea, într'un cadru de manifestare spontană, se prezintă superioară scrisului, permițând o relație mai completă între expresie și conținutul ei. Forța comunicativă din vorbire prezintă o valoare sintetică absentă scrisului, iar tendința omului izolat de a adânci cele auzite se continuă mental, fără a mai oferi revenirii, elemente incompatibile cu o operație de aprofundare. Presa, care s'a străduit tot timpul să realizeze, în locul vechii retorici, o altă formulă echivalentă acesteia și adaptabilă spiritului contemporan, pare-se și-a găsit un concurent serios în noul aport, pe care-l aduce microfonul. Radiofonia, am putea spune, tinde să încurajeze un fenomen paradoxal în ochii celor care acordă termenilor o funcțiune strict tradițională: e pe cale să înfăptuiască un nou stil retoric pentru cadrul contemporan al interiorului, opus vechii elocvențe, cu tot cortegiul ei multiplicat de aplause, aclamații sau murmure.

D. Vălcovici se pare că a putut atinge expresia acestui nou stil retoric, corespunzător unor pure ecouri mute în sufletul ascultătorului. În primul rând elocvența d-lui Vălcovici, adecuată tribunei nevăzute de pe care e proferată, dă la iveală un gen de vorbire, care poate economisi orice introducere și captare a bunăvoinței. Ascultătorul — oricărei categorii psihologice sau sociale ar aparține — este atras, din primele momente, în câmpul

de interese al acestor conferințe, învingându-se, astfel, piedicile puse în cale de diversele exigențe și preocupări, care îl călăuzesc pe ascultător.

Apoi, d. Vâlcovici mai știe că niciodată coloratura profesională nu atrage prea mulți auditori la radio; acestea se obțin mai curând prin utilizarea unui ton direct și penetrant, urzindu-se, dibaci, pe acest ton o întreagă rețea de convergență a atenției, înspre obiectul conferinței. Cu o deosebită pricepere d. Vâlcovici a făurit din vorba d-sale o docilă platformă adaptabilă, ca o prelungire odihnitoare, la cele mai variate și contradictorii interese, deși, principial, comunicările se îndreaptă spre lumea tineretului.

În sfârșit, autorul caută să înlocuiască prilejul revenirii, din speța scrisului, printr'o repetare de date, socotite mai importante și mai puțin elucidate în unele conferințe anterioare. Aceste dese reveniri vor acorda certitudine și intensitate mai mare diverselor problematici sau reverii ale minții, provenite din indicațiile căpătate prin cuvântul d-lui Vâlcovici. Dar vorbitorul ne descoperă în indiciile de față că arta expresiei radiofonice nu-i tocmai ușoară, reclamând o importantă consumare din resursele de tact și de finețe ale omului de cultură. Autorul pare astfel să realizeze prin intermediul microfonului acordarea postulată între imperativul apartenenței la grup și satisfacerea modului spirit individual.

* * *

Este momentul să considerăm și datele cu care ne instruește d. Vâlcovici: accentul dominant al cuvântărilor cade pe știință, însă o știință înflorită și îmbălsămată de baia totală a vieții. Suma acestor preocupări e împărțită între un capitol de investigație pură « Astronomice » și altul de cunoștințe aplicate, pragmatice, « Tehnice », înglobând împreună ultimele descoperiri și achiziții ale științei. Pe o scară invizibilă suntem coborâți, din cele mai îndepărtate lumi stelare, către toată ambianța de confort tehnic, care ne înconjoară. Trecerea decurge pe nesimțite de-a lungul acestor cuvântări, și totuși străbătute de firul aceleiași lumini ademenitoare.

Motivul comun al acestor diverse expuneri științifice rezidă într'un identic substrat emotiv, pe care-l scoate la iveală d. Vâlcovici din fericita și adevărata îmbinare a rezultatelor științei cu perspectiva totalitară a vieții. Efectele progresului de cunoaștere nu rămân semne abstracte și izolate, ci devin chei pentru deschiderea resurselor de patetism, pe care le ascunde existența. În capitolul științei pure, toate datele expuse converg spre crearea

unor emoții aproape estetice și religioase: proporțiile elementelor, a universului cu perspectiva întinderii sale ameteitoare, cu treptata însingurare la care se văd reduse corpurile cerești și, însfârșit, cu acea enigmatică minte omenească, aprinzându-se ca o divină compensație, tocmai în pragul unei prăbușiri a lumilor, ba chiar pe ruinele fumegânde ale unei catastrofe cosmice, oferă un tâlc superior purei invenții de instruire.

În capitolul științei aplicate ni se evidențiază caracterul eroic al umanității, înfăptuirile ei gigantice, crescute într'un mediu de date recente, puterea de jertfă care mai dăinue, încă, în exemplele alese ale omenirii, ca o garantă de noi izbânzi ale minții; toate aceste eforturi sunt canalizate în domeniul tehnic, subordonate unui comandament al utilității; pretutindeni ni se reliefează îmbinarea dintre plăcerea investigației științifice cu satisfacția de realizare a unei binefaceri.

În sfârșit, un capitol de « Felurite » încheie acest triptic de cuvântări. Problemele cele mai nuanțate din experiența de ministru, de profesor sau de cetățean a d-lui Vălcovici sunt tratate în această latură a cărții. Cazul simptomatic al bacalaureatului, legat de interesul pedagogic și național al vocației, alternează cu comentarea legii drumurilor și cu pitorescul istoric al căilor de comunicație la noi în țară, sau cu fabuloasele întreprinderi ale lui Stanley în Africa. Toate chestiunile sunt abordate cu competență și cu un particular bun simț, întregindu-se lucrarea, prin acest din urmă triptic, într'o mică enciclopedie radiofonică. O atare titulatură e îndrituită — trebuie să repetăm — de strânsa împletire a științei cu cele mai variate noțiuni; dela elemente de cultură muzicală sau literară până la indicii de studii istorice; la toate se adaogă o capacitate deosebită de emotivitate în fața aspectelor rare ale vieții.

* * *

Negreșit, multe din cele expuse sunt abia atinse sau schițate; o conferință la radio nu va acoperi, niciodată, subiectul ales și nu se va determina în sisteme, după o serie oricât de lungă de ședințe; se va limita, mai curând, în indicări de noi perspective, suspendându-se orice trăsături, care ar depăși această ipoteză; conferința radiofonică se menține, astfel, într'o poezie sugestivă a fragmentului, prelungindu-se prin noi căutări în mintea ascultătorului.

Se pune deci întrebarea, în această din urmă considerare a noastră, dacă genul radiofonic, așa cum e cultivat de d. Vălcovici, nu prezintă și răspunsul cel mai adevărat la cerințele noastre culturale și naționale din momentul de față.

Ne aflăm, încă, în paradoxala situație de a afla în mijlocul nostru minți excepțional de mature pentru creări de sisteme superioare, fiind constrânși, pe de altă parte, de a ne găsi mereu cu un pas în urmă față de nenumăratele noi zări, deschise neîncetat în ambianța civilizației. Avem deci virtualitatea creației, fără să stăpânim toate datele necesare unei întreprinderi constructive; din acest motiv, eventualele noastre producții de cultură mari și organizate străbat, neîncetat, riscul de a se descoperi drept repetiri ale unor realizări străine, de cea mai recentă extracție. De aceea alimentarea perpetuă cu noi amănunte culturale, furnizate de gândirea apusului, ne păstrează mereu vii organele cunoașterii, acordându-le o deosebită flexibilitate și putință de adaptare la cele mai noi și neașteptate inițiative.

Neajunsul nostru, de a fi prea pripiți, de a aspira să construim grăbiți și din nimic, se află preîntâmpinat prin această neconținută contribuție în multiplicarea orientărilor noastre culturale, aprinzând conștiința de relativitate, de-asupra puținelor date, pe care ni le-am însușit, și pe baza cărora intenționăm să clădim. Conferințele dela radio — așa cum au fost intenționate de d. Vâlcovici — prin caracterul lor sugestiv, de simple indicii fecunde, ajută la zugrăvirea acestor noi orizonturi, în mintea noastră încă primitivă sau dogmatică, lăsându-ne spiritalul într'o utilă neliniște și curiozitate.

EDGAR PAPU

ESEUL ȘI CULTURA

Nu știm dacă o discuție asupra valabilității culturale a eseului nu ar fi lipsită de necesitate. Cu toată contradicția părerilor în jurul acestui gen, simpla constatare că el există, îl și motivează. Firește dintr'un anumit punct de vedere. Dar e dela sine înțeles că existența sa presupune în mod natural o oportunitate. Mai mult încă, expresia organică a unei structuri spirituale bine definite. E ceea ce vom încerca să relevăm aci.

Proiectând o privire istorică asupra culturii europene din veacul al XVII-lea și până în cel al XX-lea, observăm că apariția sa coincide, mai întotdeauna, cu un moment în care filozofia dogmatică culminează.

Exemplele sunt nenumărate și evidente.

Lui Descartes, Spinoza și Leibnitz, filosofi cu sistem, îi urmează gânditori de talia lui Pascal, iar mai înaintea acestuia Montaigne, a căror gândire, deși unitară, și-a găsit forma adeverată în eseu. Lui Kant și Hegel li se succed Kirkegaard și

Nietzsche, amândoi abuzând în deosebi de forma liberă a eseului.

Cum se explică oare acest fenomen?

Răspunsul îl aveți în însăși natura sa. Cauzele lui sunt două. Întâi trebuie privit, în unele cazuri, ca o reacție împotriva raționalismului dogmatic, ceea ce nu constituie însă preocuparea noastră, și apoi în linie generală un act de eliberare din tirania exercitată de sistemele logice și hermetice.

Or, această reacție, în mod fatal nu poate fi circumscrisă la un sistem închis, căci ar săvârși o contradicție în însăși esența ei. Ci își va căuta un mod de expresie propriu dialecticei sale, care e însuși eseul.

Dacă suntem de acord că filozofia nu e altceva decât o cale pentru cucerirea *adevărului absolut*, va trebui să admitem că însăși metodele raționaliste pot fi de naturi diferite, fără ca valoarea uneia față de Adevăr să fie mai mică decât a celeilalte. Adică fiecare își păstrează independența sa și se justifică ca un mijloc de cunoaștere subiectiv, excluzând judecata de valoare, care e o măsură strictă, de logică.

De aci e clar că asemenea metodă — dacă o putem numi așa — nu are un caracter de generalitate, ceea ce nu e mai puțin adevărat că o împiedică să devină filosofie.

De aceea, raportul de mai sus, fără îndoială, se anulează dela sine, văzut printr'o prismă filosofică și sistematică. Pentru că în acest caz ea nu ni se poate înfățișa ca o disciplină a gândirii noastre, universal valabilă.

În aceasta constă ineficiența eseului. Asupra ei vom reveni mai târziu.

Deocamdată să analizăm fenomenul apariției eseului. De sigur că în miezul lui intră și o valență personală a gânditorului respectiv, definindu-și astfel conformația sa spirituală. Vom vedea îndată cum.

Deși cu atitudini filosofice diferite, cum sunt de pildă Nietzsche și Pascal, totuși amândoi se integrează în aceeași categorie de liber-gânditori, fără sistem, spre deosebire de ceilalți dogmatici.

Intenționat am ales acest termen de liber-gânditor, voind să stabilim astfel raportul de sinceritate a gândirii lor față de ea însăși.

Pentru că ideea de sistem implică o sumă de operațiuni min-tale care, dacă nu ne îndepărtează de obiectul filozofiei, ne înstrăinează însă de *Adevăr*, îl abstractizează până la neființă.

Construcția unui sistem, fundarea sa logică, se înfăptuește printr'o serie de reduțiuni și eliminări de contradicții care, dacă dăunează sistemului, au — paradoxal — ceva mai mult din cu-loarea *Adevărului*.

Or, filosoful care își va urmări sistematizarea gândirii sale într'un bloc perfect omogen, necesarmente se va supune acestor legi. Sinceritatea sa față de *Adevăr* cade pe un plan secundar, interesându-l în primul rând simetria sistemului său. E aci o inaptitudine organică de a-și depăși obsesia propriei sale gândiri, o absență a elanului de sinceritate față de *Adevăr*. Care dacă nu prezintă nici o importanță din punct de vedere filosofic, determină configurația spirituală a celui filosof. Factorii ei dominanți fiind confortabilitatea și lașitatea.

Eseul e tocmai antipodul acestui fel de-a gândi. Sau mai precis e singurul mod de expresie a unei gândiri în continuă efervescență, curajoase.

Aceasta nu exclude unitatea ei, ci numai sistematizarea, unilateralizarea ei.

Filosoși ca Pascal, Kierkegaard și în deosebi Nietzsche s'au folosit de el, nu pentru că erau incapabili să construiască un sistem, ci fiindcă eseul le garanta libertatea de-a se contrazice, de-a fi mereu ei, aventurându-se îndrăzneți în zonele cele mai abrupte ale gândirii.

Există deci o dependență strânsă între structura intimă a acestora și creația lor, eseul, care posedă toate caracteristicile spiritului lor agitat, aventuros. Diversitatea experiențelor lor spirituale, unele ajungând profunzimi neatinse, nu putea să se concretizeze decât într'o formă corespunzătoare, adică unde contrastele și îndrăzneala speculativă să-și păstreze toată vigoarea lor inițială.

De aceea eseul e o manifestare a unei gândiri virile și eroice, e o condiție directă a acesteia. Prin maleabilitatea formei sale, el se poate adapta peregrinărilor celor mai periculoase ai acestor aventurieri ai spiritului.

Iată dar în ce constă superioritatea sa și a lor. Pentru că adevărata măsură a unui gânditor e: « Cât adevăr suportă, cât adevăr îndrăznește un spiri¹ »¹). Or « fiecare cucerire a cunoașterii, provine din curaj, dintr'o apreciere față de tine însuși ».

*

Distincția pe care am făcut-o mai înainte între cele două specii de gânditori ne va ajuta să explicăm semnificația eseului în cultura europeană actuală.

Abundența sa, exclusivitatea sa aproape, în mod firesc naște întrebarea următoare: E oare eseul expresia spiritualității moderne ?

Și am putea răspunde fără teama de a greși că da. Este, întrucât elementele ei componente au tocmai acele caracteristici

¹) Nietzsche, *Voință de putere*.

esențiale, a căror plasticizare nu e posibilă decât în eseu. Dialectica ei fiind una dionisiacă, vitală, adică înțelegând prin aceasta că posedă însuși caracterul antinomic al vieții. De unde e lesne de dedus că marca spirituală a gânditorilor contemporani e ceea ce noi numeam sinceritatea față de *Adevăr*. Și nu numai atât. Preocuparea lor de-a instaura o nouă ordine de valori, tentativă care a pornit mai întâi dela Nietzsche, e exemplificatoare prin aceea că primul lor act decisiv a fost abandonarea tiparelor vechi de viață și de gândire. Ignorarea filosofiei rigide și abstracte, care nu rezolvă nici una din problemele existențiale ale omului modern, s'a ivit odată cu neadaptarea ei la sensibilitatea, la cerințele spirituale a gânditorului de azi, odată cu neîncrederea în adevărurile necesare și universal valabile, « stabilite de filosofia dogmatică ». Adevăruri care prin însușirea lor de generalitate erau în flagrantă contradicție cu ceea ce constituia particularul, individualul, care vrea să se ridice în cultura modernă la rangul de valoare absolută.

Or îndoiala, renegarea tuturor idealurilor vechi de frumos, de etică, de adevăr, care nu mai avea unici un conținut pentru gânditorul modern, au provocat acea stare specifică a spiritualității moderne.

Prin înlăturarea lor, și-a pierdut propriul său echilibru, văzându-se silit să-și umple golul pe care și-l căscase singur. Să încerce a da un sens vieții, să creeze idealuri care să legitimizeze însăși existența noastră.

Ceea ce trebuie să recunoaștem că nu a reșuit încă. De aci necunoașterea poziției sale metafizice în univers, de unde angoasa, disperarea, și acea ferventă căutare de sine. Căutare de idealuri, de sensuri noi într'un secol care a început să se definească tocmai prin sbaterea lui, și nu prin ceea ce a realizat temeinic.

Nu e locul aci să ne dăm seama, dacă din această frământare va eși un nou stil de viață, de gândire, stilul secolului al XX-lea, cu trăsătura sa specifică. Aceasta cade pe un plan străin interesului nostru. Dar această căutare, această tendință sinceră spre un adevăr superior de viață a gânditorului de azi, l-a îndemnat în mod fatal să abordeze experiențele cele mai profunde și multipolare. Spiritul său neliniștit, mereu fascinat de orizonturi noi, și-a lărgit unghiul vizual, și-1 ascuțit facultatea de a sezișa lucrurile în inutul lor, aducând la lumină adevăruri care poate vor constitui fundamentul unei viitoare spiritualități.

Dar fiecare experiență adăugată la cunoașterea sa e rezultatul unor ascensiuni îndrăznețe și primejdioase în zonele abrupte ale gândirii. E o eliberare de tot ceea ce e dogmă, de tot

ceea ce e fix și schematic, de tot ceea ce nu are amprenta vieții, a mișcării, a elanului, și însăși a contradicției.

E deci firesc ca produsul gândirii lor să se refuze oricărei închistări în sisteme, ci se va concretiza într'o formă vie, susceptibilă ei, neconstrânsă de nici una din legile imuabile ale unui sistem. Și acela e eseul. Or, apariția sa corespunde, după cum s'a văzut, cu această tendință sinceră spre un adevăr superior, în căutarea unor noi norme de viață, de gândire, adaptabile spiritului nostru.

Iată dar, în câteva trăsături, semnificația eseului în cultura europeană actuală.

*

Aportul de cultură adus de eseu e, indiscutabil, important. Fără să strălucească întotdeauna pe primul plan, totuși câteva nume de gânditori l-au ridicat la o altitudine nebănuită.

Au pus în circulație valori noi, idei care au influențat într'o măsură considerabilă doctrinele estetice, metafizice, și chiar politice ale acestui secol. Ba mai mult încă, au determinat existența, viabilitatea lor.

Ii numesc în primul rând pe Nietzsche și Kierkegaard, primul destul de cunoscut ca și revoluția înfăptuită în lumea gândirii, el fiind precursorul spiritualității de azi, iar cel de-al doilea nu mai puțin însemnat.

Filosoful danez a prevăzut maladiile epocii actuale, cu o luciditate de care numai un profet e capabil.

Cine cunoaște doctrinele sale din « *Traité du Désespoir* » și « *La Répétition* », știe că aceasta din urmă are o afinitate concepțională cu ceea ce avea să însemne mai târziu în filosofia bergsoniană « elanul vital ». Chiar însuși acel « *dénuement* » din « *Les Nouritures Terrestres* » s'ar putea susține că e străin dela « *La Répétition* »?

Nu mai vorbim de influența lui în literatură care e tot atât de imensă ca și a lui Nietzsche. Unul din discipolii celui din urmă, într'un sens, e Gide, a cărui amprentă nervoasă se resimte în mai toată literatura contemporană.

Apoi problemele esențiale pe care ei le-au adus pe tapet socotite de pedanți ca « nefilosofice » au fost, în cele din urmă, însușite de filosofie. Fenomenul e cu atât mai ciudat, cu cât înșiși reprezentanții filosofiei dogmatice, în majoritate, nu au un sistem încheșat, deși linia de gândire e destul de precisă. Să fie oare un simptom al sensibilității ei?

Și acum, ca să revenim la gânditorii actuali al căror mod de expresie e eseul, ca să ne dăm seama de aportul său de cultură, e suficient să înșirăm pe cei mai importanți: Emerson, Cestov,

Keyserling, J. Ortega Y Gasset, Chesterton, Papini, Huxley, Miguel de Unamuno și însuși Valéry, ale cărui două volume de « Variété » sunt o dovadă palpabilă.

Operele lor sunt o mărturisire vie a aportului de cultură adus de eseu.

Și de sigur că ceea ce nu va rezista timpului, nu e defectul eseului în sine, ci absența unui element de eternitate în cea gândire.

*

Fiindcă avem impresia că am insistat într'un anumit fel asupra eseului, deschidem această scurtă paranteză, ca să precizăm unele lucruri.

Nu vedem în eseu un gen de sine stătător, cu legi fixe, imuabile, ci, după cum am spus, un mod de expresie a unui anume tip de gânditori. Or, noi nu am luat aci noțiunea de eseu în sensul ei etimologic, adică de încercare de generalizare a unor date de cultură, la îndemâna oricărui intelectual mai subțire.

De altminteri așa e privit în totalitatea cazurilor, și greșit nu. Pentru că eseul înțeles astfel e un produs al culturii, nu al unei experiențe proprii de viață și de gândire, e un parazit al ei, și ca atare e predestinat pieirii prin facilitatea sa, prin ceea ce conține efemer în sine.

E un exercițiu diletant, spiritual, care nu are nimic aface cu creația propriu zisă a eseului, în care integrează probleme de metafizică, de estetică și chiar de politică.

Așa dar, e clar că acesta e în afară de discuția noastră.

*

S'a remarcat că, dela început, am pus eseul în funcție a două raporturi. Intâi acela față de *Adevăr*, și al doilea față de *filosofie*.

Rezervele pe care le-am făcut asupra celui din urmă, ținem să le subliniem pentru a evita confuzia ce-ar putea decurge de-aci.

Dacă eseul câștigă în valoare în primul raport, cu totul altul e aspectul său, văzut din punct de vedere strict filosofic.

E evident că înseamnă un regres, un diletantism, nu numai prin factura sa, ci prin însuși faptul că el nu prezintă nici o seriozitate științifică, nici o sistematizare a gândirii pe care o conține.

Toate calitățile sale din primul raport devin defecte în cel de-al doilea.

Libertatea de contrazicere, abordarea mai multor planuri spirituale și adesea coeficientul psihologic personal sunt viciile

eseului, dând conținutului său de gândire o trăsătură de subiectivitate, ceea ce nu are nici o valoare filosofică.

Această gândire e mai curând una filologică și nu filosofică. Ceea ce le deosebește e că prima are o valabilitate individuală, particulară, pe când cea din urmă, una generală. Eliminarea oricărui element psihologic și subiectiv e condiția primordială și necesară ca acea gândire să capete un caracter filosofic, adică să se poată înfățișa cu o garanție de obiectivitate față de obiectul cunoașterii. Adevărurile enunțate de ea ca «necesare și universal valabile» își au motivarea tocmai în aceea că sunt rezultate dintr'o speculațiune filosofică, logică, și nu ca în cazul celălalt, una psihologică.

Se înțelege că aci ceea ce numeam «sinceritatea față de Adevăr» posibilă doar în eseu, e un criteriu arbitrar, de-o natură îndoelnică, neintrând în planul filosofiei pure. Intrucât relativitatea ajungerii lui e inițial pusă, iar «sinceritatea» e un factor sentimental în procesul cunoașterii, deci fără nici o valoare teoretică.

Inferioritatea eseului e de altminteri demonstrată prin constatarea că, deși se hrănește din filosofie, el nu exercită o funcție de metodă, de disciplină a gândirii aprinse în sfera sa. Pentrucă ele cer tocmai o limitare, o sistematizare a conținutului ei, o predare de logică, deci ceea ce structural eseu refuză. Apoi deși eseu poate să închidă în sfera sa o trăire cognitivă sau teoretică, elementele subiective, contingentele individuale din acea trăire îi împrumută un caracter psihologic, ceea ce, iarăși, nu e filosofie pură.

De remarcat că de acest suflu de psihologie a suferit întreaga știință și filosofie dela sfârșitul veacului al XIX-lea, caracterizată chiar ca psihologistă.

Și împotriva ei a reacționat puternic fenomenologia, care înseamnă o eliberare a logicei și a filosofiei de sub tutela psihologiei, socotită până la Husserl ca o bază a lor.

Fenomenologia fiind o știință a esențialității actelor de conștiință, e în mod fatal disciplina de bază a tuturor științelor normative, naturale și ale spiritului (psihologic) întrucât toate au legătură cu actele de conștiință.

În chiar cazul trăirilor cognitive sau teoretice, de care vorbeam mai sus, comportarea fenomenologică a gânditorului e absolut diferită, adică e pur filosofică.

Ea consideră trăirile sub aspectul lor eidetic de esențialitate, dincolo de aparență și în afară de orice contingență individuală. Adică excluzând factorul subiectiv, psihologic din acea trăire, care e văzută în esențialitatea ei pură și permanentă, prin mijlocirea intuiției, în natura lor.

De aci ni se pare că se desprinde clar ceea ce reprezintă eseul față de filosofia științifică.

Și e semnificativ că atunci când eseul a devenit expresia spiritualității moderne, aurora unei regenerări a filosofiei începe să strălucească...

*

Problema eseului în cultura românească e indiscutabil mult mai gravă. Din o sumă de motive pe care le vom indica mai jos.

El nu e la noi o expresie a spiritualității moderne, a cărei caracteristică, s'a văzut, e tendința spre un adevăr superior de viață, de unde frământarea și neliniștea specifică ei. Căci nerezând să-l atingă, negarea valorilor, idealurilor vechi de frumos, de etică, de adevăr, i-au deschis o prăpastie pe care nu știe cum s'o mai umple. Nu. Neliniștea tinerilor intelectuali români nu vine dintr' o necunoaștere a poziției lor metafizice în univers, ci din faptul că nu știu în ce ideologie să se integreze, fie că e vorba de una politică, fie de una spirituală. De-aci haosul. Iși schimbă mereu atitudinile, abandonându-le cu aceeași ușurință cu care și le-au însușit.

E și firesc. Intrucât ei nu au nici o aderență organică (nu-i suficientă numai o simpatie intelectuală ca să promovezi valori într' o cultură) cu nici una din ele.

Ceea ce le separă e structura biologică absolut diferențiată. Pentru că aceste curente spirituale sunt produsele unor experiențe individuale (în care deci elementul biologic joacă un rol preponderent) dintr' o anumită cultură cu un trecut și deci valabilă numai pentru ea.

Accentuăm « cu un trecut » pentru că cei care cunosc natura acestor curente știu că ele marchează un punct fatal în declinul acelei culturi, deci care nu au nici o realitate pentru o cultură abia în formație, cum e cea românească.

Valorile, ideile noi puse în circulație nu provoacă nici o rezonanță profundă în ei, nu participă organic la ele (și e natural), ci le servesc doar pentru jongleriile sterile ale inteligenței.

De aceea eseul nu e la noi expresia unei spiritualități moderne... fiindcă ea nu există de fapt. El nu are ca atare nici o necesitate culturală.

Totusi cum se explică apariția lui în publicistica noastră? Probabil din aceeași eroare de-a crede că, împrumutând formele goale ale unei culturi străine, vom izbuti să ridicăm nivelul culturii noastre, fără să le dăm un conținut propriu de viață și gândire, care să le facă viabile aci. Pentru că eseul practicat

la noi (dacă l-am admite ca o formă de cultură posibilă) nu închide în el o experiență personală, o trăire, fie ea cognitivă, teoretică, sau axiologică, care oricum ar putea să aibe vreo semnificație în cultura românească.

Dar nici măcar nu e un mijloc de-a trata, în sfera sa, unele probleme care privesc realitățile românești practice, politice, sau spirituale, ce zac ascunse, dar vii, în sufletul acestui popor. Nu de calitățile funciare, de valori sufletești duce el lipsă, ci de tineri gânditori care să le evalueze, să le valorifice. Ceea ce e imposibil fără o seriozitate științifică, fără o meditație adâncă asupra lor.

Un exemplu tipic e José Ortega Y Gasset (fără să fie tânăr gânditor). Nu pomenesc de eseuul său de vaste proporții «La rebelion de los masas», ci de unul care cuprinde problema pusă de noi. Se numește «Espana Invertebrada».

Gânditorul spaniol meditănd asupra realităților politice și spirituale spaniole, le evidențiază într'o lumină critică, subliniind ineficiențele și totodată ceea ce constituie în ele valori concrete de-un caracter universal.

Și ne gândim câte puncte de asemuire are această «Espana Invertebrada» cu o Românie nevertebrată, care ar putea fi un admirabil subiect pentru un eseu.

Dar mergând mai departe Ortega Y Gasset într'un alt eseu «Pământurile Castiliei», încearcă să definească psihologia, virtualitățile spaniolului castilian din conformația geologică a peisajelor respective, din așezarea lor geografică.

Singurul care a făcut la noi o încercare similară, de sigur mai modestă științificește, dar nu cu mai puțin talent, e d. G. M. Cantacuzino în ultimul său volum «Izvoare și Popasuri». Și d-sa scoate o semnificație spirituală din poziția geografică a țării noastre, destul de întemeiată, găsește raporturi sensibile între concepțiile, arta și conformația geologică a ținuturilor în care locuiesc românii. Sunt în volumul d-sale atinse o serie de probleme referitoare la diferite realități românești, care, fiecare în parte, puteau constitui un subiect pentru un studiu.

Dar e oare suficient numai atât? E oare suficient, fie că am numi volumele de eseuri viitoare (propunând valoarea lor din autoritatea lor celor ce le semnează) al d-lui Camil Petrescu «Românii sunt deștepți» și «Oceanografie» al d-lui Mircea Eliade?

Ni se pare că nu. Ce înseamnă ele în cultura românească? Puțin, foarte puțin. Aportul de cultură adus de eseu (ca o expresie a unor trăiri cognitive sau teoretice) e aproape nul, pentru că pur și simplu nu există.

Or, așa zisul eseu care se practică curent în publicistică noastră tânără nu e decât o superficială generalizare a unor date

de cultură, o vulgarizare a unor probleme, care necesită o aprofundare serioasă a lor.

Facilitatea și diletantismul în accepțiunea cea mai gravă a cuvântului sunt trăsăturile sale specifice.

De valoarea culturală a unui astfel de eseu nici nu poate fi măcar vorba, căci prin însăși factura sa e destinat efemerului.

Activitatea eseistică la noi nu e funcție creatoare de valori, ci doar un mijloc de a-și demonstra unii inteligența, și alții cunoștințele.

De aceea el nu reprezintă nimic.

Ceea ce necesită e o reîntoarcere la studii serioase și științifice, în orice domeniu al spiritului. O studiere metodică a realităților românești, practice, politice sau spirituale. Evaluarea celor cu o valoare, eliminarea celor fără.

Pentru că numai așa se va ridica la un nivel superior cultura românească, numai așa se va pregăti un mediu prielnic pentru marii creatori de mâine...

IERONIM ȘERBU

NOTĂ DESPRE O INTERPRETĂ

Cetitorii Emiliei Brontë trebuie să fie mulțumiți: căci au găsit în Katharine Hepburn interpreta ideală a eroinei romanului *Wuthering Heights*. Cine a văzut-o pe Katharine Hepburn în filmul *Fetele Doctorului March*, care a însemnat începutul succesului său, știe ce înseamnă a fi o ingenuă autentică. Dar numai în *Christopher Strong* (titlul românesc: *o fată de azi*) Katharine Hepburn și-a putut valorifica toate mijloacele sale de rară seducțiune. Mai presus de marea mizerie și uneori de nulitatea scenariilor cinematografice, o artistă de calitatea Katharinei Hepburn știe să tragă la sine toată atenția spectatorului și să-l facă părtaș al pasiunilor și observator atent al atitudinilor sale. Căci arta cinematografului rezidă și în artificii de a ne permite să participăm, mulțumită fotografiei, uneori în modul cel mai intim, la acțiunile eroilor și să nu pierdem nici un amănunt al jocului lor de scenă.

În *Christopher Strong*, Katharine Hepburn incarnează pe fecioara în care simțurile nu au fost încă trezite de pasiune și care s'a dedicat cu totul sporturilor. Aviatoare îndrăzneată, eroina întruchipează toată nevinovăția agresivă a unei autentice lady Cynthia Darrington, din care trufia anglo-saxonă nu este absentă. Toată arta artistei stă în dozajul evoluției sale sentimentale, din momentul în care îl întâlnește pe Christopher Strong, eroul romanului; împinși unul spre altul de o pasiune pe care, în

curând, nu o vor mai putea stăpâni, eroina cedează și se sacrifică. Ca toți marii artiști, Katharine Hepburn nu neglijează nici un amănunt, în scenele cele mai patetice, pentru că cel mai neînsemnat amănunt, în astfel de momente, își are semnificația. Acei care au văzut filmul nu vor uita jocul de fizionomie al eroinei, în momentul când, puțin obosită și cu respirația precipitată de dans, s'a sprijinit de o coloană și îi aruncă lui Strong o privire de o adorabilă și profundă semnificație, învăluitoare ca o rază de soare, precum nici scena când, luând hotărîrea de a se sinucide, adaugă ultimele cuvinte la scrisoarea sa de adio, și îi întinde lui Strong, care nu bănuște nimic, mâna cealaltă, cu un gest de infinită oboseală; privirea ei, în acest moment, este sublimă prin sentimentele ce le exprimă: iertare, recunoștință, pentru clipele de fericire, și compasiune pentru bărbatul ce nu s'a putut elibera de convențiile sociale. Artista care a putut realiza aceste scene merită nu numai admirația, dar și recunoștința noastră.

Succesul Katharinei Hepburn este, firește, nedespărțit de fizicul ei: sveltețea trupului, eleganța gesturilor și frumusețea ochilor. Poate că, sub o anumită lumină sau văzută dintr'un anumit punct, osatura feței sale face ca uneori gura artistei să pară disgratioasă. Acest amănunt nu o deservește însă, ci, dimpotrivă, conferă frumuseții sale, caracterul de straniu și nemai-întâlnit, care contribuie la impresia generală de farmec cu totul personal ce ți-o lasă artista.

Cu aceste daruri atât de specifice, e natural să vedem în Katharine Hepburn o demnă parteneră a lui Heathcliffe din *Wuthering Heights*, dacă vreodată romanul Emiliei Brontë s'ar aduce pe scenă. Cine, mai bine ca dânsa, ar putea da viață scenelor acestui roman de noapte, când țiuie vântul de iarnă și suntem cuprinși de o frică neînțeleasă? Realizat pe scenă sau nu, pentru noi Katharine Hepburn face parte din climatul moral al acestui roman cu rezonanțe grave, ce stă sub emblema soarelui negru al lui Gérard de Nerval, și o vedem luându-și locul în chip firesc printre personajele sale. Sunt apropieri ce se impun cu o neobișnuită forță și corespondențe morale ce te fac să înțelegi mai bine sensul profund al unei opere de artă. Jocul Katharinei Hepburn este de două ori revelator: pe lângă sensul său etern uman, el ne face să reținem lecturile noastre și să ne-o imaginăm pe artistă în lumea eroilor noștri familiari. Dacă rolul artei este de a crea viața, alături de viață, atunci Katharine Hepburn se poate mândri că a reușit, prin artificiele artei sale, să ne facă să trăim intens câteva clipe alături de dânsa, într'o lume feerică, urcând emoția noastră până la culmea lacrimilor.

PORTRETE PLASTICE

PALLADY

Lui Em. Ciomac.

Pas la couleur, rien que la nuance
(*Verlaine*).

Pallady aparține unei lumi ce nu mai este. Pallady trece printre noi ca un halucinat întârziat; sensibilitatea sa, rafinamentul jocului său de nuanțe sunt anacronice, epoca noastră fiind zguduită de toate încercările violente care, pornind dela un expresionism intensiv și trecând printr'un cubism brutal, termină în abstracția și divagațiile unui supra-realism deșăntat.

De unde vine Pallady și ce vrea? Ca și aristocrații exilați, pe care nevoile și vicisitudinile vieții îi obligă de multe ori la ocupațiuni prea dure pentru natura lor, Pallady s'a trezit prins în tăvălugul contemporan al picturii, alături de *Matisse* și *Marquet*, care tocmai eșiseră din fauvism.

E adevărat că Pallady a frecventat atelierul lui Gustave Moreau împreună cu *Matisse*, *Marquet*, *Rouault*, *Manguin*, etc., celebră generație ce ilustrează arta contemporană, dar a trecut și prin atelierul lui *Puvis de Chavannes*. Sfaturile marelui *Puvis* i-au fost mai prețioase și mai folositoare, căci și astăzi Pallady mai păstrează disciplina formală, pe care a primit-o în atelierul marelui meșter.

În acest interval, ceilalți camarazi dela *Gustave Moreau* părăsesc atelierul, trântind ușile ostentativ și pleacă fiecare unde-l taie capul și unde-l îndreaptă temperamentul. Nimic nu poate ilustra mai bine spiritul lor de independență, decât declarația făcută de *Marquet* colegilor: « Allons-nous-en d'ici, il sera plus intéressant de peindre des omnibus ».

Și mai târziu, când aceștia exaltă coloarea pură în perioada fauvismului, Pallady stă rezervat și pare chiar revoltat, lucru pe care mi l-a afirmat, anul trecut, *Matisse*.

Pallady se împrietenește cu *Aman Jean* și se complace, ca și dânsul, în pictura tonurilor topite și a armoniilor surde; mai târziu, manifestă simpatii vădite pentru post-impresioniștii *Bonnard* și *Vuillard*, care se desfătau în dominante de griuri, străbătute de vibrațiuni ceva mai sonore, totuși potolite, numai că aceste vibrațiuni topesc sau distrug uneori forma, pe când Pallady rămâne totdeauna credincios conturului.

Ca lucrări importante din această perioadă menționăm: Compoziția cu odalică din Muzeul Simu și nudul ce aparține d-lui *Ruletta* și care provine din colecția *Bogdan-Pitești*.

Dar, prin 1914, Pallady se entuziasmează de Matisse și Marquet, care tocmai ieșau din încercările lor de fauvism, manifestând o puternică personalitate. Pallady nu rezistă seducțiunii, care rămâne formală și vizuală, deoarece, în realizare, Pallady nu are nici o afinitate plastică cu meșterii francezi, cărora pe drept e prezentat ca aservit.

Matisse e un sensual al culorii în sine și al pastei, un pătimăș al intensităților de culoare, un îndrăzneț al disonantelor pe care totuși le îmbină surprinzător de frumos; Pallady rămâne un sensibil al culorii și armonizează în surdină. Matisse deformează și împinge desenul până la stilizare și arabesc; Pallady rămâne la contur.

Pe când Marquet observă peisajul, Pallady se impresionează de motiv; Marquet sintetizează prin notațiuni și valori juste, Pallady armonizează în planuri și vibrează.

Pe când motivul devine temă schematică la Marquet, la Pallady rămâne temă armonică.

Matisse alunecă cu plăcere spre o sensualitate păgână, Pallady se complace în morbideță, iar în peisaj Marquet e reținut, pe când Pallady e totdeauna liric și vibrant.

Prin urmare, pe considerente pur plastice, Pallady e în divergență cu cei doi meșteri, la care e înhămat pe nedrept de profani.

Pallady este un rafinat al nuanțelor și al aparentelor; ca și în muzica lui Debussy, în versurile simboliştilor, în sensibilitatea pătrunzătoare a lui Proust, el se adresează, după cum am mai spus, unei lumi ce nu mai este, sau e pe cale de dispariție.

În tânăra noastră artă plastică, tânără și robustă ca o adolescentă, ca recrește în aerul sănătos al naturii scăldate în soare sau biciuite de frig și de crivăț, arta lui Pallady e floare plâpândă de seră; de aceea el rămâne izolat.

Nu pentru că plastica noastră n'ar putea oferi o ambianță creatoare unui aristocrat, căci nimic mai nobil ca spiritualitatea luminoasă a lui Lukian; rafinamentul, care este cu totul altceva, reclamă un trecut, pe care școala noastră nu o are — și încă pentru multă vreme — și de aceea natura, în toată puritatea și frăgezimea ei, va servi ca punct de plecare emoțiv în creația noastră plastică.

Procesul instinctual al emotivității s'a produs odată în rasa Pallazilor, dar e mult de atunci, și emoțiunii i-a succedat sensibilitatea, iar sensibilității, rafinamentul — și acest lucru trebuie să-l admitem *volens nolens*, căci e firesc.

Contesa de Noailles, Elena Văcărescu, Pallady, născuți pe meleagurile noastre, au crescut respirând aerul nostru și totuși parcă n'ar purcede dela noi.

Mediul prielnic de creație al pictorului Pallady e intimitatea; discreția și nuanța formează dominantă, de aceea artistul fuge de lumina vie și orbitoare, de lumina care izbește și determină contraste, de lumina ce face forma dură și umbra cavernoasă; artistul se leapădă de tonuri stridente și sonore, atât de căutate de unii contemporani. Paleta sa are o claviatură infinită de nuanțe, care merg până la extaz. Pallady răstoarnă cupa plină și se răcorește cu picătura de pe buze, ține fereastra închisă, ca să nu se risipească parfumul, trage vălul, ca să capteze penumbra.

Cu siguranță că Baudelaire l-ar fi apreciat și i-ar fi găsit corespondențe:

Nous aurons des lits pleins d'odeurs légères
Des divans profonds comme des tombeaux
Et d'étranges fleurs sur des étagères
Ecloses par nous, sous des cieux plus beaux.

I S E R

La popoarele din basinul sudestic al Mediteranei, cultul formei a fost manifestarea de căpetenie în arta plastică, și această preocupare s'a desvoltat în amploare și în stil, atingând culme de puritate și expresie la egipteni, perfecție, armonie și ideal la greci, naturalism expresiv la popoarele din Mesopotamia.

Semitiții nu au propriu zis o artă plastică, religia îi împiedică de altfel să facă chip de lut; însă, din contactul cu celelalte popoare, împrumută și asimilează, cu timpul, unele mijloace de exprimare artistică, ce corespund mai bine firii lor înclinate spre observație, reflecție și speculație metafizică, grefând în manifestările lor tristețe, sbucium, cruzime și o sensualitate morbidă, redată în trăsături incisive prin desenul, care merge cu predilecție până la deformație, pentru o cât mai puternică și ascuțită sugestie.

În grafică, Semitul deformează cu pasiunea pe care italianul o are pentru melodie, francezul pentru rațiune și flamandul pentru culoare.

Iser practică desenul urmărind și accentuând expresia încă din școală; după terminarea studiilor vine la București, unde ilustrează cu desene și caricaturi *Adevărul* și *Belgia Orientului*.

Plecă la Paris, unde însușirile sale naturale sunt remarcate și ajunge să colaboreze la publicația satirică *Le Témoin* alături de *Forain*, *Iribe* și *Galanis*.

Reîntors în țară, continuă colaborarea la revistele *Flacăra* și *Facla*.

În acest timp, studiasă pictura la München și apoi la Academia Raçon din Paris.

Pe vremea aceea personalitatea artistică asupra căreia erau așintite privirile tineretului de talent, era *Toulouse Lautrec*, temperament viguros și crud, mai mult desenator decât pictor.

Iser găsește în arta lui Toulouse Lautrec o corespondență a temperamentului și aspirațiunilor sale, astfel încât începuturile artistului nostru sunt influențate de meșterul francez; de altfel o bună parte din generația pariziană în cap cu *Picasso*, trec prin albia lui Toulouse Lautrec.

Însă ceea ce i-a dat lui Iser prilej de căutare și promovare a personalității sale, a fost Dobrogea.

O concentrare de instrucție militară la Tariverde prin 1910 și apoi campania din 1913 au desăvârșit acest proces.

Dobrogea, provincie aridă, cu forme netede și brusce, cu populație de turci și tătari ale căror figuri, osoase și colțuroase, inspiră linie și expresie, cu portul femeilor care dă amploare conturului, cu jocul brațelor ce determină arabescuri. În Dobrogea, Iser s'a transfigurat și unele lucrări pe care ni le-a adus de acolo rămân definitive, pe o frumoasă și personală linie de creație.

Tot așa de fericit continuă să lucreze Iser, după război în regiunea Argeșului.

S'a reproșat lui Iser, că este mai de grabă un desenator decât un colorist, lucru care de altfel nu constituie o scădere pentru un artist; și alții au primit această dojană.

Dacă culoarea lui Iser nu e totdeauna generatoare de formă, sau organică ca la un Petrașcu, aceasta e chestie de temperament, căci, în definitiv, dacă Iser subordonează culoarea formei, totuși o încheagă și, în orice caz, culoarea nu rămâne îmbrăcăminte de suprafață ca la mulți alții.

În căutarea culorii, pentru voluptatea și suveranitatea ei, Iser a sacrificat tot ce cucerise și asigurate succesele sale anterioare; Iser aduce această jertfă în căutarea picturii în sine, pictură pe care o reîntronaseră la Paris, *Cézanne* și *Renoir*, după haosul decadentei impresioniste.

Rar mi-a fost dat să întâlnesc un om mai hotărît, un artist mai muncitor și mai perseverent; expozițiile sale sunt mărturia unui masiv cercetător, care nu s'a oprit la satisfacția primelor succese.

Frumoasă pildă tinerilor, căci succesele fragile ce purced numai din talent sunt efemere, creațiunea reclamând, pe deasupra talentului, căutare și adâncire.

A-i scoate în evidență unele lucrări și a menționa altele, ar însemna a diminua pe artist, căci Iser păstrează în marea majoritate a lucrărilor sale caracterul personalității sale.

În special în guașe, material ce se pretează admirabil temperamentului fugos și incisiv al artistului, și-i permite joc și scăpărare în desen, Iser e un virtuos.

Iar în ulei, pictorul s'a ridicat cu pânzele sale bune, la nivelul valoroșilor săi camarazi de generație din Occident, lucru pe care l-am constatat la Saloanele parisiene Tuileries și Salon d'Automne, unde artistul expune regulat.

Iser împreună cu cei câțiva pictori ce au fondat în timpul războiului, gruparea *Arta-Română*, au determinat încă din ajunul marelui război, într'un moment critic al plastice românești, *direcția vie*, care a scos pictura din impasul unui grigorescianism rău înțeles.

Acești pictori rămân pentru mai târziu cea mai interesantă generație.

Iser, împreună cu ceilalți câțiva artiști proeminenți dela *Arta-Română*, nu au forțat gloria, nu au vânat nemurirea și nici nu au cerșit admirația; viața lor nu e decât un veșnic proces cu ignoranța și trufia oficială.

K. H. ZAMBACCIAN

CONCERTE

Ca și țările fericite, concertele simfonice ale sfârșitului de an, nu au istorie. Păstrând nivelul obișnuit al realizărilor noastre, ele s'au urmat săptămânal fără a stimula comentarii. E acum și sezonul migrator al șefilor noștri; maestrul Georgescu a plecat să conducă un ciclu de concerte pe țarmul însoțit al Mediteranei așa de potrivit temperamentului d-sale, iar maestrul Perlea spre mieznoapte, în ținuturile reci și cezoase, așa de prielnice, prin « climatul » lor spiritual, bunurilor muzicale care rodese bogat și târziu. Ultimele trei concerte au fost deci conduse fiecare de un alt maestru al baghetei. În felul acesta, lipsa de pe program a stelelor de importanță străină a fost în parte compensată de varietatea dirijorilor; căci nu putem considera drept o « stea » pe d-ra Jeanne Gauthier care s'a înfățișat publicului nostru în concertul dirijat de d. G. Georgescu. Prezentarea unui solist în cadrul unui concert simfonic e posibilă în mai multe feluri, care depind de compoziția programului: dacă acesta comportă lucrări deja cunoscute publicului, atunci examenul e sever și periculos, căci interpretarea artistului are de luptat în amintirea auditorului cu impresiunea pe care au lăsat-o marii virtuosi, la care se adaugă și partea de sugestie a unui nume celebru.

Astfel noul venit are de învins nu numai inerția mai mare sau mai mică a publicului, dar și alte rezistențe pasive, dacă nu chiar ostile; căci există un fel simplist și sumar de apreciere, potrivit căruia nimeni nu cântă mai frumos Beethoven decât X, mai profund Bach decât Y, ș. a. m. d. Toate aceste clasificări și decrete corespund mai puțin unui ideal de interpretare pe care l-ar purta în suflet ascultătorul și cu care ar măsura calitatea execuțiunii, ci exprimă mai ales suma de experiență muzicală cu care se mândrește fiecare; și nu sunt puțini acei care își pretuesc sensibilitatea artistică și mai ales priceperea în ale muzicii după frecvența cu care *nu le place* ceea ce aud; aceasta este pedeapsa trufașului; el nu se bucură de ceea ce oferă plăcut și delectabil un concert, ci suferă ceea ce nu e perfect. Din amestecul de bun și rău, de reușit și de insuficient, el alege răul și își plânge apoi suferințele altor căutători de perfecțiune cu orice preț; mângâindu-se unul pe altul, ei gustă tăcut satisfacția de a fi nesatisfăcuți.

E răspunderea d-rei Gauthier de a fi sugerat constatările de mai sus. Poemul lui Chausson, lucrare familiară publicului, cere neapărat nu numai un perfect violonist, dar și o natură artistică excepțional de bogată și de darnică: așa cum e de pildă Enescu; căci cu amintirea lui avea de luptat d-ra Gauthier; și acesta a fost rezultatul interpretării corecte a minunatului poem: să răscolească în publicul nostru dorul de Enescu...

Mult mai sigure ca rezultat pentru soliști și mai interesante pentru public sunt însă primele audiții; ar fi bine sfătuiți mulți soliști când li s'ar sugera să-și alcătuiască prezentarea cu asemena lucrări. La o primă audiție, atenția, aproape în întregime, e destinată muzicii și numai apoi contribuției personale a solistului; de altfel e și foarte greu a face o apreciere mai nuanțată a unei interpretări, când prima audiție reclamă toată atenția ascultătorului. Oricum, pentru solist, situația e avantajoasă și mult simplificată: succesul îi revine; insuccesul e al compozitorului. Aceste explicații date, concertul pentru vioară de Strawinsky s'a bucurat de un succes total în interpretarea d-rei Gauthier. Veșnic noul și imprezizibilul autor al lui Petrușca rămâne fără îndoială cel mai convingător și nesilit original compozitor contemporan; și e sigur că atenția și uneori chiar răbdarea ascultătorului va fi întotdeauna răsplătită, căci oricare ar fi crezul estetic căruia «sacrifică» la un moment dat Strawinsky, vitalitate nesecată răzbește și convinge. Deseori veselia și humorul destind fruntea încrețită în nedumerire.

E greu de crezut că Rachmaninoff îi este contemporan; totuși așa este; muzica lui scrisă ca în «timpurile normale», gâdilă

încă urechea în chip plăcut, dar e repudiată sau, cel mult, tolerată de cunoscători; excepție fac, pentru calitățile lor pianistice, concertele, din care unul l-am auzit în execuția corectă și cam impersonală a d-rei Wechsler.

Nu e rostul unei cronici lunare să releve imperfecțiuni și scăderi trecătoare; când însă unele lipsuri supărătoare, dar evitabile, se cuibăresc cu tenacitate, ele se cer denunțate. Este deci o elementară datorie a semnala și protesta împotriva unei neglijențe din cele mai supărătoare: prea de multe ori instrumentele de suflat ale Filarmoniceii scot sunete impure. Pentru prestigiul și numele bun al celei mai importante formațiuni muzicale din țară, această greu suportabilă scădere trebuie evitată.

Nu am fost lipsiți totuși de momente muzicale care depășesc cu mult nivelul onorabil al manifestărilor noastre artistice obișnuite. Am avut în fine un început de replică franceză la acele strălucite concerte de propagandă din anul trecut; quartetul Calvet a dat două concerte care vor rămâne durabil în amintirea acelor care le-au ascultat; ele au ridicat foarte sus nivelul la care trebuie să se ridice de acum înainte audiția unui concert de muzică de cameră. E cu atât mai ușor de admirat fără rezerve și fără comentarii pesimiste pentru noi această perfectă înjghebare, cu cât trebuie recunoscut că existența unui asemenea quartet nu ar fi viabilă la noi. E probabil că rezultate ca acelea la care au ajuns artiștii francezi nu sunt posibile decât după ani de conlucrare migăloasă, de neîncetată și neobosită șlefuială; e o muncă de giuvaergiu care cere răbdare și credință. Nu se poate vorbi despre acești perfecți artiști decât în superlative. Puri-tatea sunetului, omogenitatea, perfecțiunea ansamblului sunt absolute. Asemenea rezultate sunt extrem de rar realizate de un quartet; și totuși de abia din momentul când instrumentul unic, realizat din fuziunea celor patru, a luat ființă, începe prelucrarea artistică, cizelarea, desăvârșirea. În liniile mari ale interpretării, de sigur că nu lipsea nimic. Dar prețios și rar într'un quartet de coarde e perfecțiunea detaliilor, putința de a realiza alături și laolaltă cu frumusețile partițiunii, altele noi, ascunse, nebănuite, care pot ridica o interpretare la prestigiul unei revelații. Astfel ne-au fost oferite paginile clasice din literatură muzicală a genului. Cât despre maeștrii impresionismului cu încântătoarea lor bogăție de culoare și fascinanta lor exuberanță ritmică, ceea ce a realizat quartetul Calvet a fost de-a dreptul feeric. Acei răspunzători de vizita acestor artiști perfecți trebuie felicități și încurajați să recidiveze.

O carte despre viața și opera lui Wagner în românește¹⁾, iată o noutate și un pas înainte, o faptă care ne apropie pe drumul criticei muzicale de mult râvnitul Apus, un act de autonomie culturală. Existența acestei lucrări poartă cu dânsa și satisfacții oarecum patriotice; în fine, va figura de acum înainte și o carte românească în impunătoarea și de loc istovita bibliografie a subiectului. În colțul nostru depărtat cu mulți ani-lumină de Apus, fenomenul Wagner nu a provocat nici un fel de « criză » și nici nu a stârnit cu violență eruptivă, ca în alte părți, literatura comentatorilor. Cu excepția țării lui de origine, unde se bucură astăzi în domeniul social și politic de o ciudată și anacronică actualitate, furtuna deslănțuită de opera și ideile lui Wagner pare a fi potolită. Astăzi, din toate punctele de vedere, opera lui Wagner e susceptibilă de perspectivă istorică; se văd limpede de acum și culmile noi care s'au iscat din valuri și epavele sortite uitării.

Momentul este deci potrivit pentru a face o prețuire justă a complexului Wagner, a îmbrățișa într-o privire de ansamblu nesfârșita iradiere a consecințelor lui și a le statornici locul și valoarea în cultura europeană contemporană.

D. Em Ciomac a reușit deplin să realizeze această vastă sinteză în cuprinsul unei lucrări substanțiale și perfect echilibrate. Planul fericit ales al expunerii, de a păstra tot timpul paralelismul, simultaneitatea între opera, ideile și viața lui Wagner, dă lucrării o unitate robustă și organică. Cu toate că, operând asupra poetului, muzicantului, profetului, reformatorului, timpul pare a fi distilat numai muzica, influența lui Wagner a fost totuși atât de vastă și de multiplă, atât de fecundă în consecințe, încât nici un aspect al acestei prodigioase personalități nu trebuie nesocotit pentru o bună înțelegere a întregului. Atât numai că lucrul nu e de loc ușor. A echilibra în fiecare capitol opera cu fragmentul de viață care se leagă de dânsa, a urmări pas cu pas, etapă cu etapă și sub toate fețele desfășurarea acestui uriaș creator, este pe cât de just în concepție, de util și puțin ostenitor cetitorului, pe atât de grea și de gingaș de realizat. Este totuși realizat în tot cuprinsul lucrării d-lui Ciomac. Fiecare capitol capătă, în felul acesta un fel de autonomie care dă lucrării un caracter consultativ, sporindu-i astfel utilitatea; și fiecare capitol care poartă numele unei opere nu e numai o tălmăcire întregă, bogată în nuanțări, în interpretări juste și ingenioase a operei de artă și a vieții care se leagă de dânsa, dar și, deseori, un rezumat substanțial al aprecierilor sau

¹⁾ Em. Ciomac: *Viața și opera lui Richard Wagner*. Editura Fundației pentru literatură și artă «Regele Carol II», București, 1934.

concluziilor celor mai autorizați sau iluștri comentatori. Astfel întregită, expunerea devine și mai prețioasă, căci reprezintă totodată și faza în care se află în momentul de față opera și influența lui Wagner, după cum învederează și sensul în care a evoluat înțelegerea și prețuirea ei. Pentru toți acei pe care îi interesează sub orice aspect Marele Vrăjitor, cartea aceasta fixează omul și opera așa cum apar ele în lumina cercetărilor de până acum. Cu deosebire interesante și reușite din acest punct de vedere sunt ultimele două capitole: cel care se ocupă de cazul Nietzsche-Wagner și din care aflăm unele lucruri « omenеști, prea omenеști », care readuc pe pământ acel pur și celebru conflict de idei; apoi « Moștenirea », multilaterală influență a operei și ideilor lui Wagner. Incepând cum se cuvine cu cea muzicală, care precum se știe a rodit hibrid și transitoriu, și terminând cu acel rasism și naționalism mesianic de care este cuprinsă astăzi patria maestrilor cântăreți, acest ultim capitol este o vastă, cuprinzătoare și proporționată sinteză a complexului Wagner.

Scrisă într'o limbă bogată și curată, de o înaltă ținută literară și solidă valoare informativă, cartea e la fel de utilă acelor care vor să se inițieze succint, dar complet, ca și wagneriștilor și în general tuturor acelor care obișnuesc, din igienă intelectuală, să-și revizuiască admirațiile și să-și prețuiască din nou idolii.

RADU GEORGESCU

O NOUĂ CARTE DESPRE ȘCOALA ROMANEASCA DIN BALCANI

În istoria Țărilor marii culturi și a Țărilor cu viață mai stabilă și mai liniștită, o perioadă de șaptezeci de ani nu înseamnă prea mult. Educația engleză, de pildă, nu se schimbă din decadă în decadă și uneori nici dela secol la secol directivele și configurația școlii engleze nu marchează diferențe capitale sau mișcări contrarii. Dimpotrivă, la noi unde organizarea culturii naționale și definirea spiritului educației sunt doar în formație, o perioadă de șaptezeci de ani poate însemna multe lucruri contrarii și arăta o bogăție de întâmplări și aventuri cu totul neobișnuită. Viața statului nostru e circumscrisă de atâtea evenimente pe care nu le putem determina și este deschisă încă atâtor schimbări de concepție culturală, încât nu trebuie să ne mire că ultimii șaptezeci de ani de viață culturală, modern organizată, sunt atât de plini

de atitudini contrarii, de un joc de grijă și indolență, de o varietate de măsuri care nu converg încă la necesara unitate.

Cetind recent apăruta carte a d-lui S. Țovaru, docent universitar, *Problema Școlii Românești din Balcani*, București, Tip. Cultura, 1934, am putut urmări încă odată cât de dramatică este străduința statului nostru în ceea ce privește organizarea culturii. Abia s'au împlinit șaptezeci de ani, de când, sub domnia lui Alexandru Ion Cuza, s'a înființat prima școală națională românească în Macedonia, și istoria școlii românești din Balcani își are un conținut ascendent și altul descendent, își are faze de dezvoltare contradictorie și și-a căpătat din plin atâtea suferințe, nevoi, greutăți, nădejdi. Acești șaptezeci de ani de educație națională în Balcani simbolizează, în mic, întregul destin al înfăptuirilor românești. Nu lipsesc din povestea acestor ani nici patriotismul, nici dorința de bine, nici concepțiile serioase, nici piedicile venite din afară, precum nici tipica apatie care împiedică ducerea la capăt a lucrului început și nici scoborîrea și degradarea unui ideal mare la măruntele și meschinele pasiuni omenești.

Urmărind cele șase capitole ale studiului d-lui Țovaru și mai cu seamă cel privitor la chipul în care diferitele guverne ale țării noastre au înțeles problema școlii românești din Balcani, cetitorul conștient și voitor de bine nu se poate stăpâni să nu sufere și să nu privească, plin de tristețe, cum ideologia și energia se iroiesc la noi în chipul cel mai inutil și mai deprimant.

Iată faza primă de politică culturală în Balcani. O fază de mistică națională, ce purcede, ca atâtea alte atitudini și mișcări ale timpului, din trezirea conștiinței românești și din așezarea ei sub veghea ideilor și principiilor demofile. Prin cărturarii aromâni refugiați în imperiul habsburgic, prin aromânii stabiliți în țară, prin călătoriile proscrisilor politici dela 1848 în Balcani (D. Bolintineanu, D. Brătianu, C. Boliac, generalul Tell, Ion Ionescu dela Brad), curentul de cultivare a Aromânilor în limba lor proprie devine o necesitate națională. Anul 1864 aduce nu numai prima legislație școlară, prin care învățământul elementar devine obligatoriu și gratuit, ci și începerea unei politici oficiale față de Aromâni. În acest an se deschide la Târnova prima școală românească în Macedonia. Guvernul e condus de Mihail Kogălniceanu, iar ministru de instrucție este tocmai proscrisul de odinioară, D. Bolintineanu. Anul următor se înființează Institutul Macedo-Român din București pentru pregătirea institutorilor care aveau să fie misionarii românismului în acel « avantpost » unde voise să se stabilească și N. Bălcescu. Până la 1877 mersul școlii românești din Balcani e lent, pentru că nu se putea altfel. Numai peste un an, când Ion Brătianu obține dela Turci faimosul

« ordin viziral », adică recunoașterea oficială a dreptului Românilor din Imperiul Otoman de a-și înființa școli și de a fi protejați de stăpânirea otomană, — greutățile întâmpinate de învățătorii-misionari se micșorează. Se creează tot în 1878 un inspectorat general al școalelor românești din Balcani, numindu-se în această funcție omul care avea să fie apoi atât de laudat ca și de contestat, Apostol Mărgărit. Numărul școalelor crește. Se înființează 14 școale noi de băieți și 9 de fete, precum și trei școale secundare.

Dar chiar în această perioadă de înflorire, neajunsurile încep să se arate. Politicianizarea misiunii culturale dincolo de hotare devine din ce în ce mai supărătoare și mai dăunătoare. Studiul d-lui S. Țovaru, pe care îl urmăim punct cu punct, arată cum lupta dintre liberali și conservatori a influențat adânc destinul școlii românești în Balcani. Inspectorul Mărgărit considerat « omul liberalilor », poate unde se bucurase de încrederea necondiționată a lui Ion Brătianu și apoi a lui D. Sturza, își vede activitatea paralizată de eforturile școlare susținute de consuli români. Pe la 1895 asistăm la un conflict public între inspectorat și aceste eforturi școlare (pp. 32 și urm.). Patimile își deslănțue măsurile lor fatale. La un moment dat, chiar subvenția membrilor corpului didactic din Balcani se repartizează prin consulat, Tache Ionescu satisfăcând astfel cererea consulului din Bitolia. Politica școlară din Balcani devine « un focar de intrigi », care au dus firește la decăderea culturii românești.

În afară însă de acest rău izvorât din interiorul țării noastre, în care adesea oamenii nu știu să vadă că idealul și instituțiile trebuie să conțene mai mult decât orice, — destinul școlii românești din Balcani a mai atârnat și de neajunsurile raporturilor externe. « Astăzi când avem o perspectivă mai clară a trecutului se poate spune că atât timp cât politica externă a țării cu privire la România de peste hotare a fost inspirată de tratatul de alianță secretă cu Austro-Ungaria (1882—1912), școala din Balcani s'a bucurat de un sprijin moral și material eficace din partea Statului Român. În tot acest răstimp ea a înregistrat o perioadă de ascensiune frumoasă.

La acestea se mai adaugă martiriul îndurat de România din Balcani din partea bandelor de antărți organizate și trimise spre a împiedica pe conaționali noștri să se organizeze și să se desvolte pe baza măsurilor acordate de Turci. În anii 1905—1907 au fost asasinați 300 de Români.

Evenimentele politice internaționale, aducând separarea Românilor din Balcani în mai multe state, provoacă o anulare parțială a politicii culturale românești. Școala românească din Macedonia jugoslavă este în momentul de față complet distrusă (*op. cit.*,

p. 52). Perioada de decădere ajunge astfel la maximum, după șaptezeci de ani de nobile și utile străduinți. Dacă dela războiul balcanic nu s'a mai deschis nici o școală primară nouă în Balcani, situația după marele război e și mai tristă. Astăzi, din cele 32 școli primare și 2 licee avute în Macedonia jugoslavă nu mai există nimic, în timp ce celor 40.000 de Sârbi din Banatul jugoslav guvernele noastre le-a acordat un vicariat episcopal, 52 parohii, toate subvenționate de Statul Român, 44 școli confesionale, 62 învățători, etc. (*op. cit.*, pp. 98—99). Recentul acord cultural româno-jugoslav prevede obligația Jugoslaviei de a întreține școlile românești de pe teritoriul ei. Dar « e vorba numai de școlile din Banatul jugoslav. Nici un cuvânt nu s'a pomenit despre cele din Macedonia jugoslavă și cu atât mai puțin despre eventualitatea deschiderii unor școli în Timocul sârbesc » (*op. cit.*, p. 100).

Iată așa dar atâtea fapte întristătoare, de a căror realitate îți vine să te îndoiești la tot pasul. Dar până în prezent nici un specialist nu a contestat veracitatea faptelor subliniate de studiul d-lui S. Țovaru.

Dar în afară de meritul de a releva cu sinceritate și obiectivitate decăderea politicii culturale a Statului nostru în Balcani, autorul propune o seamă de corective de mare însemnătate. În afară de intervențiile diplomatice pentru stabilirea unei reciprocități de tratament cultural româno-jugoslav, precum și față de celelalte state balcanice care au și Aromâni printre locuitorii lor, Statul nostru și în special Ministerul Instrucțiunii Publice au o sarcină și mai mare și mai dificilă. Aceea de a stabili o metodă unitară în organizarea școlii românești din Balcani. Căci în privința scopurilor și metodelor, politica culturală a Statului nostru nu a fost până acum unitară și bine definită. Dacă diferiți miniștri de instrucție au mărit neconținut subvențiile pentru școala din Balcani, după cum ne arată tabloul de sume alocate, (*op. cit.*, p. 54) și dacă toți au fost bine intenționați, unii dintr'înșii punând multă inimă pentru ridicarea sufletească a fraților noștri, — nu-i mai puțin adevărat că această ridicare și această ajutorare nu au fost săvârșite nici cu un plan unitar și continuu și nici cu o cunoaștere adâncă a condițiilor locale. D. S. Țovaru pune, cu drept cuvânt, câteva întrebări de capitală importanță pentru viitoarea orientare a școlii Aromânilor, încadrând și delimitând astfel întreaga problemă.

Prima întrebare de acest fel este: care parte a populației românești din Balcani trebuia câștigată mai întâi pentru școala națională: cea dela oraș sau cea dela sate? Autorul studiului crede că cea dela oraș, burghezia. Incurajându-se în trecut însă mai mult pătura sătească, această burghezie macedo-română a fost

pierdută pentru cauza culturală din Balcani (*op. cit.*, p. 67). Observația aceasta de sigur interesantă ni se pare însă mai greu de rezolvat decât autorului, care afirmă că burghezia se schimbă mult mai greu decât populația sătească, « în genere mai receptivă » (p. 67). Căci istoria culturilor ne arată contrariul. Țărănimea închisă în tradițiile-i locale se schimbă mai puțin decât burghezia dela orașe, supusă tuturor vânturilor și influențelor timpului. Așa că nu ni se pare o greșală faptul că, în trecut, primii conducători ai școlii din Balcani și, în special, A. Mărgărit s'au interesat, în primul rând, de țărănime. Greșala poate fi în altă parte. Că paralel cu grija față de țărănime, nu s'a căutat și atras în sfera de însuflețire și burghezia macedo-română. Dacă într'adevăr burghezia aceasta a fost complet neglijată, obiecția d-lui Țovaru rămâne, cel puțin parțial, valabilă.

O altă întrebare privește rostul adevărat al școlii: să formeze intelectuali care să aibă puțința de a rămâne acolo în Balcani sau de a emigra în regat? Până acum politica culturală a noastră în Balcani « a dat precădere celor puțini care părăseau satele și a neglijat nevoile practice ale celor mulți care rămăneau... Tot ce s'a făcut pentru rămânerea pe loc a tineretului școlar au fost mai multe niște simple încercări sau dibuiri ale căror rezultate au fost mereu desmințite de vremuri » (*op. cit.*, p. 70).

Centrul problemei școlare de sigur că tocmai aceasta este și părerea autorului ni se pare foarte justă. Cultura venită dela orașeni nu trebuie să sărăcească satul, celula vie și esențială a popoarelor de țărani, cum suntem noi, ci, dimpotrivă, să-i înalțe viața locală, împlinind-o. Altfel tocmai aceste centre de rezistență sufletească și tradițională se distrug în beneficiul orașului, care cel puțin la noi nu a ajuns încă o realitate unitară și superioară, ci e încă un penibil amestec de mahala, țigănie și civilizație mai mult exterioară. Problema desrădăcinării țărânimii printr'o cultură de suprafață este poate cea mai gravă, căci majoritatea țărănilor veniți la orașe nu mai sunt nici țărani, dar nici încă orașeni adevărați, ei părăsind ceva organic pentru ceva care nu poate fi cucerit deodată decât de genii sau de cei cu totul aleși: deprinderea civilizației adevărat orășenești.

În sfârșit, studiul d-lui S. Țovaru mai pune problema dacă instrucția din școalele primare trebuie făcută în dialect sau în limba literară. Congresul corpului didactic macedo-român s'a pronunțat, cu multă înțelepciune și cunoaștere reală a situației, pentru introducerea dialectului în clasele începătoare, dar de acest deziderat, ne informează tot autorul, nu s'a ținut îndeajuns seamă până acum.

Iată, prin urmare, atâtea corective imperioase care se pun după șaptezeci de ani de patetică și dramatică existență a școlii

românești din Balcani. Dacă unele din ele nu puteau fi dintru început promovate, altele, trebuie să recunoaștem, puteau fi de mult aplicate și prevăzute, dacă s'ar fi lucrat cu mai multă unitate, adâncime și continuitate și dacă relele vieții noastre sociale nu ar fi înveninat și distrus parțial interesul superior și dincolo de oameni și pasiunile lor meschine, al instituțiilor culturale din Balcani, unde azi trebuie să reîncepem aproape totul, — în ciuda străduințelor vrednice care n'au lipsit, dar care, ca în atâtea alte cazuri, s'au irosit.

PETRU COMARNESCU

REVISTA REVISTELOR

L E M O I S

Evenimentele dramatice care s'au desfășurat în cursul lunii Octombrie: revoluția spaniolă, atentatul dela Marsilia, căderea cabinetului Doumergue; problemele cele mai de seamă care s'au impus atenției opiniei publice: terorismul balcanic, scumpirea traiului, etalonul aur, sunt comentate și analizate în Nr. 46 al revistei, la care colaborează d-nii *Al. Millerand*, *G. Gothain*, *generalul Niessel*, *Saint Georges de Baukéliér*, *Paul Hindemith*, organ de informație internațională, *Le Mois* publică tot ceea ce trebuie să știe orice om cultivat, în domeniul politic, economic, social, literar, artistic și științific.

Fiecare număr al acestei reviste se arată extrem de bogat în substanța sa. Intr'o epocă, în care documentarea este atât de abundentă în toate domeniile, interesul acestei publicații enciclopedice, care rezumă în fiecare lună ceea ce este necesar de știut în legătură cu problemele momentului, este cu atât mai mare.

Pe lângă cele patruzeci de studii de actualitate, ultimul număr, 47, publică articole inedite de d-nii *L. Pirandello*, premiul Nobel 1934, *Upton Sinclair*, *Marconi*, *Normann Angell*, *Arthur Hoérée* și *Wickham Steed*.

Depozit general pentru România: Agenția Română Hachette, București, 26, str. Lipsicani.

V R E M E A

(Anul VIII, Nr. 368, 369).

Intrată în al optulea an de viață, *Vremea* dovedește o continuă străduință către mai frumos, mai interesant și mai artistic. Nr. 368, numărul de Crăciun al revistei, constituie fără îndoială rezultatul muncii serioase, depusă de toată redacția, și al experienței câștigată în cei opt ani de existență. Susținută redacțional de o echipă formată din frunțașii publicisticii românești, ajutată de condițiuni tehnice cu adevărat occidentale, *Vremea* a reușit să dea, în numărul festiv de Crăciun, măsura întregă a posibilităților sale. Chibzuit în redactare, numărul este un vast bazar, format din trei cicluri distincte, încadrate în două coperte ilustrate de creionul ascuțit al pictorului *I. Anestin*.

Primul ciclu, conținând o susținută discuțiune în jurul *Credinței*, a prilejuit d-lui *Mircea Ștefănescu* o admirabilă pagină de confesiune, scrisă cu

acea subțirime și cursivitate care face farmecul tuturor articolelor autorului « Comediei Zorilor ». În centrul preocupărilor doctrinare, care toate au drept bază simbolul credinței, și o țintă, — statornicirea păcii, — *Vremea* ilustrează în cifre, cu date precise, goana popoarelor către o cât mai solidă pavăză de apărare într'un viitor război mondial. Este o crudă, dar reală pagină statistică, o atitudine lucidă și actuală a gazetei în fața evenimentelor.

Nuvela d-lui *Ion Călugăru* « Un sandwich într'un buzunar », scrisă cu humor și infinite posibilități stilistice, degajă o atmosferă de umanitate rară, iar d. *Sergiu Dan* semnează o pagină de rafinat spirit care se numește « Viața și moartea lui Iuliu Cezar ».

Reportajul d-lui *I. Peltz* « Paradisul și infernul ambulanților » este o frescă plină de viață din existența mizeră a vânzătorilor ambulanți, în care sunt prinse câteva tipuri al acestor epave omenești și redată cu acea putere de evocare specifică talentului său de romancier, azi, consacrat.

Numărul, surprinzător de bogat și variat, mai cuprinde în cele patruzeci de pagini, o serie de reportaje, articole, cronici, care îi dau un colorit cu totul deosebit.

* * *

Din numărul 369 (Anul Nou) se desprinde reportajul d-lui *Geo Bogza* « Gură de om, gură de câne », scris cu zâmbet dureros, în stil de autentic reporter occidental. Și pentru că acest număr trebuia să fie prohodul anului ce-a trecut, el oglindește în paginile sale evenimentele politice ale anului (*F. Aderca*: Anul de groază 1934) și pe cele literare (*Pompiliu Constantin*).

Numărul e completat cu semnăturile d-lor *E. Cioran*, *C. A. Donescu*, *Sergiu Dan*, *Mircea Ștefănescu*, *Victor Ion Popa* și alții.

CUVÂNTUL LIBER

(Anul II, Nr. 8).

Revistă de polemică, alimentată de spiritul viu și ochiul exercitat al d-lui *T. T. Braniște*, însemnăm aci câteva nume care au colaborat la numărul de Crăciun: *F. Dima*, *Al. A. Phillipide*, *I. Felea*, *D. I. Suchianu* și *N. Davidescu*.

« Problemele tineretului ». Iată o rubrică a « Cuvântului Liber » pe care o găsim necesară și de cele mai multe ori bine redactată. În numărul 8, d. *N. Tatu*, vorbind despre ideologia disperării, reîncepe discuția dintre dreapta și stânga, trăgând concluzii generale. Credem că tineretul nostru românesc, cu necazurile și metehnele, cu calitățile și aspirațiile lui, ar putea constitui mult timp un subiect de tratat.

Aceasta este și utilitatea rubricii despre care vorbim: o tribună de discutare și călăuzire a tineretului românesc, o anchetă cu o mie de răspunsuri, o oglindă în care să se răsfrângă întregă, problematica tineretului românesc. Căci există una...

REPORTER

(Anul II, Nr. 51).

Sunt în adevăr impresionante eforturile de apariție și menținere ale acestei reviste, care promitea să devină una din publicațiile de frunte din presa bucureșteană.

În coloanele ei se găsesc multe gânduri frumoase, transcrise clar și obiectiv. În sumarul ei se pot desluși numele d-lor *N. D. Cocea*, *H. Streitmann*, *Eugen Ionescu*, *Victor Ion Popa*. E o revistă tipărită îngrijit, având adeseori articole foarte vii, acidulate chiar, dar se simte lipsa unei coeziuni permanente, unui fluid creat de o tradiție, susținute de oxigenul dătător de viață.

Actualitatea, iată ce-i lipsește *Reporterului*. De acest lucru ne-am dat seama mai bine ca oricând, în clipa când ne-am aflat în fața numărului de Crăciun, scos cu o vădită intenție de îndreptare spre mai bine.

Cronica literară a d-lui *Eugen Ionescu* ni se pare prea superficială în judecarea anumitor valori care merită mai multă importanță, și prea indulgentă cu anumite debuturi.

CRITERION

(Anul I, Nr. 5).

Revista de arte, litere și filosofie, redactată de o parte din membrii fostei grupări «*Criterion*» împlinește un gol de mult simțit în publicistica românească.

Din ultimul număr vom cita articolul d-lui *Dan Botta* «*Puterea cuvântului*» pentru frumusețea de stil cu care e scris și pentru abstracția totală a preocupărilor pur beletristice.

O revistă de frumoasă ținută spirituală, ce trăește deasupra micimilor și meschinăriilor vieții de toate zilele, redactată de oameni convingi de puterea imuabilă a frumosului.

ADEVĂRUL LITERAR

(Anul XIV, Nr. 734).

În numărul de Anul Nou, d. *G. Călinescu* publică un bilanț al poeziei pe anul 1934, care rămâne o pagină de serioasă critică literară.

VIAȚA LITERARĂ

(Anul IX, Nr. 165).

D. *Eugen Lovinescu* publică un articol omagial pentru *Cincinat Pavellescu*, scris cu înduioșarea pe care i-a pricinuit-o moartea poetului care a introdus «*în saloanele de obicei frivole, un strop de poezie*».

Demn de relevat este fragmentul « O noapte cu nouri » din romanul « Iubire bolnavă » al d-lui *Dan Petrașincu*, ca și obiectiva critică literară semnată *Ieronim Șerbu*.

Deși a însemnat pe răbojul vremii aproape un deceniu, « Viața literară » condusă de neobositul *I. Valerian*, păstrează o tinerețe, o vigoare și un spirit critic pentru care o elogiem.

ȘANTIER

(Anul III, Nr. 1).

Nu este o publicație mare. Nici una de tiraj. Dar în coloanele ei, își înseamnă gândurile și preocupările un adevărat gazetar: d. *Ion Pas*. Chiar dacă — asemeni « Cuvântului Liber » — « Șantierul » are o vădită tendință spre stânga, chiar dacă nu are un sumar atât de bogat pentru a deveni popular, modesta sa apariție constituie pentru intelectual, pentru adevăratul intelectual, o lectură agreabilă.

« Șomaj » articolul semnat în ultimul număr de d. *Ion Pas*, articol de o imediată actualitate, pune din nou problema soluționării șomajului.

Poemul d-lui *G. Spina* « Petrol » amintește de acel admirabil « Poem petrolifer » publicat de d. *Geo Bogza* în « Vremea ».

De câteva săptămâni, în « Șantier », d. *Andrei Șerbulescu* polemizează cu « Criterionul » recte cu d-nii Eliade, Petru Comarnescu, etc. pe tema antisemitismului.

A Z I

(Anul III, Nr. 6).

David Herbert Lawrence trece la noi, în concepția omului de falsă sau reală cultură, drept un scriitor în cel mai bun caz îndrăzneț, dar de cele mai multe ori e socotit drept pornograf și acuzat de trivialitate. Și judecata e logică, pe cât e de superficială. Din *Lawrence*, editorul român a făcut o marfă. Or, ca o marfă să fie pe gustul marelui public, ea trebuie să fie neapărat eftină. Și editorul român a servit publicului cetitor tot ce a fost mai eftin din acest scriitor.

Nimeni însă — sau prea puțini — știu în țara noastră că *Lawrence* este, în primul rând, un mare poet. Un poet, cu toate subțirile genului, cu întreaga forță de evocare și transfigurare a poeziei pure. Dar această fațetă a adevăratului *Lawrence*, este întunecată de cealaltă, a scrierilor cu caracter sexual, așa numitele pornografii, imorale.

Judecat însă limpede, și în lumina întregii sale personalități, *Lawrence* rămâne un scriitor și în lucrările sale atât de hulite. El a fost omul care, pentru a face lumină în bezna prejudecăților sexuale, și-a sacrificat coarda poetică, punând la contribuție întreg talentul său în lucrări mai slabe, — firește — cum sunt « Amantul d-nei *Chatterley* » și altele. Dar *Lawrence* nu a urmărit

prin aceste scrieri un scop comercial. Îi îndemna la redactarea unor asemenea volume *conștiința* sa de om nou, cu vederi largi, revoltat în fața miopiei generale. Și, convins de necesitatea unei noi morale sexuale, Lawrence părăsește poezia, pentru lucrările prin care e atât de bine cunoscut la noi.

Revista « Azi » publică un fragment intitulat « Mântuitorul » de *poetul* D. H. Lawrence. E un fragment, din care se poate deduce imensa forță evocatoare, vigoarea unui stil simplu și organic, frăgezimea și inspirația de autentic poet.

Redăm din revista « Azi » un scurt pasaj în traducerea d-lui Petru Manoliu:

« Dar de această dată nu va mai fi aceeași luptă, cu sacrificiul propriei persoane până la răstignire. De data aceasta va fi omul eliberat, luptând ca să împiedice pe porci de a călca în picioare trandafirii vieții. De această dată, dacă Satana ar încerca să-l ispitească în pustie, Domnul înviat i-ar spune: Satana, ispitele tale neroade nu mă mai momesc. Numele tău este Satana, nu-i așa ? și numele tău mai este Mamona ? Tu ești porcul egoist care stăpânește lumea, nu ? Să știi că-ți voi răpi toate acestea. Ți voi lua totul: lumea, puterea, și bogățiile, o Satana sau Mamona sau oricare ți-ar fi numele ! Căci tu nu știi să te slujești de ele. Pământul este al Domnului, și tot așa belșugul.

« Oamenii au înviat din morți și au văzut că nu trebuie să mai fie lacomi și vaniți. Am lăsat aceste lucruri în mormânt. Oamenii s'au ridicat deasupra ta, Mamona, ei sunt azi întruniți în Mântuitorul înviat. Și atunci tu, bătrân și urît anacronist, cu nasul coroiat și ochii strălucitori, cu mirosul tău de bani, n'ai decât să pleci. Oamenii nu mai sunt morți și n'au înviat doar pentru nimic.

« Cui crezi tu, că aparține lumea ? Pământul este al Domnului și El l-a dăruit oamenilor, care au murit și au putut apoi învia. Pământul a fost dat oamenilor, care au înviat din morți, care s'au ridicat astfel, pe când tu ai coborât totdeauna.

« Coboară în uitare și lasă locul tău bărbaților și femeilor înviate. Căci e prea mult timp de când omul a fost lipsit de tot belșugul pământesc. Și bietele femei au fost prea multă vreme lipsite de bărbați și lipsite de o însemnătate. Pământul este al Domnului, ca și deplina lui putere, căci Eu ! Mântuitorul înviat, am venit ca să-l iau în primire. Acum sunt pe deplin om și m'am liberat de orice iubire a eului. Ce mai înseamnă bogățiile, și gloria și onorurile și puterea, pentru mine care am murit odată și am pierdut iubirea de sine ? De aceea îți voi lua toate, Mamona, și mai ales fiindcă toate n'au nici o valoare pentru mine. Vreau să distrug toate valorile, Mamona ! Valoarea banului și a deșertăciunii.

« Pentru că numai viața este frumoasă, iar tu, Mamona, ești o piedică pentru viață. Îmi place să văd o veveriță cum se uită pe furiș dintr'un copac, dar dacă ea atârnă de tine, Mamona, nu vor mai exista în curând veverițe care să privească pe furiș. Îmi place un om care cântă o romanță; și mai ales când e veche, și pomenește de jocul fetelor și al băieților, o iubesc și mai mult. Dar tu, Mamona, brută cu gura plină de minciuni, tu n'ai lăsa pe băieți să-și

șpună cântările lor sprintare. Îmi place mișcarea vieții și frumusețea vieții, o Mamona, iar de când am înviat, îmi place mai mult frumusețea vieții, florile de caprifoi bunăoară, chipul cum se leagănă ele, sau felul delicat al unei fete de a sta jos și a se uita mirată, ori mâna unui om care se 'ntoarce și dă un picior unui câine rău care l-a mușcat, sunt frumoase toate astea. E frumoasă mișcarea sprintenă și sălbatecă, piciorul întins, apoi așteptarea neliniștitoare a unui nou atac, și chiar o privire, în trecut, a unei femei care ar dori s'o însoțesc. Viața, frumusețea, frumusețea vieții ! Și urăsc tot ce e împotriva vieții, Mamona: pe tine te urăsc, cum urăsc și banul, mașinile, prostituția și toată această masă nedespărțită de vanitate, sgârcenie și iubire de sine, legată tot de tine. Mamona ! Te urăsc, Mamona, te urăsc și te voi șterge de pe fața pământului, pe tine, Mamona, pe tine cel josnic ca și mulțimea cea fatală oamenilor ».

Această reabilitare a lui Lawrence poate să fie pentru mulți o desiluzie. Îmbucurător e însă faptul că s'a găsit în publicația românească și un colț pentru un Lawrence până azi necunoscut.

În traducerea d-lui *Eugen Jebeleanu*, « Azi » publică versuri de Klabund care împreună cu fragmentul lui Lawrence fac din caietul al șaselea al revistei un volum de preț în biblioteca oricărui lector serios.

FAMILIA

(Anul I, Nr. 7).

Este poate cea mai elegantă publicație lunară românească. « Familia » apare la Oradea sub direcția d-lui M. G. Samarineanu, și aduce cu fiecare nou număr o serie de frumoase articole, versuri, nuvele semnate de cei mai cunoscuți scriitori al literaturii românești contemporane.

D. *Pericle Martinescu* condamnă, într'un întins articol, întregul tineret românesc pentru bagatelizarea culturii. Cu toate exagerările ce se află în rândurile d-lui Martinescu, articolul rămâne parțial valabil. E clar că tineretul secolului al douăzecilea — din care pare-se face parte și d-sa — nu deservește o formă de cultură anterioară. Tineretul românesc actual ar mai avea el o notă de originalitate, ar mai fi el actual, din moment ce în loc să privească înainte, ar căta spre începuturi ?

Eșafodajul pe care se ridică azi tineretul românesc cult — căci numai despre acesta poate fi vorba — este o temelie împrumutată. E drept. Dar această temelie el trebuia să o împrumute căci n'a primit ca moștenire tradiția unei culturi, a unui vechi tezaur intelectual. La răscrucea drumurilor, tineretul românesc nu putea să facă altceva decât să se lase influențat din afară, să se agite, să reducă scrisul la publicistică, dar să-și consume energia. Din așa numita « Bagatelizare a culturii » se plămădește tradiția gândului și scrisului românesc. E meritul exclusiv al generației celui de al douăzecilea veac.

În același număr se publică tabloul XIII din vasta lucrare a lui *Emmerich Madach* « Tragedia omului » în frumoasa traducere a d-lui *Octavian Goga*, și un fragment din « Ioana » de d. *A. Holban*, roman apărut și în librării.

Admirabil este omagiul pe care d. *Stan Golestan* îl aduce maestrului *George Enescu*.

« Familia », caietul al șaptelea, mai cuprinde numele d-lor *Const. Noica*, *M. G. Samarineanu*, *C. Baltazar* și cronică literară semnată de autorul aceluși admirabil roman « *Ambigen* » premiat la concursul instituit de « *Vreemea* », d. *Octav Suluțiu*.

LUMEA TURISTICĂ

(Anul I, Nr. 5).

Apare în admirabile condițiuni tehnice, cu fotografiile într'adevăr artistice. Colaboratorii « *Lumii turistice* », culeși dintre scriitori noștri de seamă, au tot dreptul să se plângă de faptul că ceea ce primează în această revistă este reporterul fotograf și perfecțiunea mașinilor de imprimat. Răsfoind « *Lumea turistică* » ești furat de calitatea hârtiei, de execuția clișeelelor, de estetica ei. Numai în al doilea rând, te gândești la colaboratorii redacționali, și ești plăcut impresionat când dai peste nume ca: *V. I. Poșa*, *Ion Pillat*, *C. Baltazar*, *C. Gane*, *V. Mugur*, etc.

Numărul despre care ne ocupăm aci, este închinat Bucureștilor, și cuvântul de deschidere este semnat de primarul general, d. *Al. G. Donescu*.

Răsfoindu-l, îți dai seama de evoluția orașului în care ne petrecem zilele și, mândru de progrese, ai vrea să-ți vezi cetatea Dâmboviței așa cum o prezice d. *F. Aderca* în articolul său « *Bucureștii în anul 2000* ».

Dacă în celelalte numere « *Lumea turistică* » îți dădea dor de ducă, în numărul acesta te îmbie să-ți cunoști Bucureștii, să-i cauți și să-i admiri frumusețile.

CRUCIADA ROMÂNISMULUI

(Anul I, Nr. 5).

O tânără publicație, ce se intitulează războinic și temerar, publică o foarte matură scrisoare a d-lui *Panait Istrati*, în care se fac anumite puneri la punct pe aceeași temă a naționalismului excesiv și a soluțiilor rapide.

În « *scrisoarea către... dreapta* », d. *Istrati* are pasaje de o luciditate admirabilă.

« *Dictatura*, oricare ar fi ea, e un semn de bătrânețe a organismului social. Ea este sistemul care suprimă adversarului toate mijloacele de luptă, pentru a și le apropria și practica singură, așa cum un moșneag ar lega cobză un tânăr voinic și l-ar bate apoi pe odihniteala.

« *Dictatura* se institue, nu fiindcă sistemul constituțional n'ar oferi destule mijloace de a pune fierul roșu pe cangrenele sociale, ci fiindcă o mică parte a națiunii — avidă de stăpânire și tot atât de nedreaptă — nu mai poate răbda în opoziție rândul ei de-a jupui majoritatea națiunii.

« *Un moment am crezut că bolșevismul va fi o mare excepție la această regulă. Nu e. Desigur, în Rusia nimeni nu e jupuit în folosul personal al*

unei oligarhii — dar lucrurile nu sunt departe de-a ajunge acolo. Căci, de pe acum, unii trăesc foarte bine și își permit toate libertățile, iar marea masă rabdă privațiunile și nu crăcnește un cuvânt. Nu mai lipsește decât puțința de a te îmbogăți. Să sperăm că lucrurile vor merge spre mai bine, nu spre mai rău decât azi.

«Dar, veți zice, democrația și tot aparatul ei sunt putrede.

«Subscriu cu amândouă mâinile și sunt gata să accept toate restricțiunile. Dar cine sunt acei care se erijează în Catoni?»

GAZETA ILUSTRATĂ

(Anul III, Nr. 11—12).

Apare la Cluj, sub direcția d-lui *Petru Bortez*, conținând mai multe ilustrații decât text.

În numărul pe care-l răsfoim, avem prilejul să cunoaștem pe actorii teatrului Național și pe cântăreții Operii din Cluj. Absolut pe toți. După fotografii.

VLĂSTAR

(Anul I, Nr. 1).

O revistă de liceu. O revistă de copii. Pe filele-i puține și prea albe, se strecoară timid câte o semnătură și clasa respectivă. Sunt lucruri minore, lucruri gingașe și, judecând după vârsta autorilor, demne de luat în seamă. Iată de pildă versurile acestea semnate Petre Frânculescu:

23 *Decembrie.*

Cântă Crăciunul la fereastră
ca un colindător deșteptat —
Poate voi porni și eu cu steaua inimii
pe la casele dragi;
dacă vrei, mă primești:
voi fi cuminte ca un copil necunoscut;
n'am să fac nici o nebunie
chiar dacă buzele tale m'or îndemna să fac...
... Și apoi nu vezi ce liniștit ninge?...
— Parcă-i o iarnă de alb și poveste...

Prea e frumos jocul ăsta
Ca să nu pară poveste.

Tu, mai crezi în povești?...

Copiii dela «Vlăstarul» din *Roșiorii-de-Vede* să scrie mai departe. Ce e bun, să publice în gazeta lor mică, dar plină de farmecele și iluziile adolescenței.

* 13 *.

(Anul I, Nr. 16).

La Focșani apare de zece luni o revistă tânără, entuziastă, cu multe lip-suri, dar cu o mare calitate: dorul de frumos. Departe de realizări, colaboratorii lui * 13 * se străduiesc mereu către mai bine. Pentru că toți sunt tineri, pentru că toți sunt debutanți, îi vom menționa la rând: *George Negrea, Ștefan Stănescu, Florea Călin, Apostol Fulga, Mircea Streinul, Mihail Chirnoagă, St. Baci, Dan Mureș, Ștefan Ioan, I. Frunzetti, Alex. Călinescu, George Car, Pavel Nedelcu.*

Câte nume care azi nu spun mai nimic, dar care mâine pot însemna atât de mult!

MANIFEST

(Anul I, Nr. 3—4).

Apare la Iași. Publică poezii, nuvele, eseuri; are cronicar dramatic și cinematografic și e redactată de d-nii Agavriloaici, Stoleru, Nitrogen, etc. Nimic de seamă.

TRANSILVANIA

(Anul 65, Nr. 6).

Buletinul de tehnică culturală, cum se intitulează această revistă, apare la Sibiu, de 65 ani.

Colaborează d-nii dr. *Iuliu Moldovan*, dr. *Al. Vaida-Voevod*, dr. *V. Ilea*, prof. *I. Popa*, etc. O revistă de serioase preocupări și amănunțite cercetări.

PĂMÂNTUL

(Anul III, Nr. 84, 85—88).

Sub conducerea d-lui *Eugen Cialic* apare la *Căldrași* revista *Pământul*. E mai mult o gazetă cu pretenții de ținută literară.

Iată gazeta:

Politica e astăzi sinonimă cu căpătuiala. —

Se fură în țara aceasta pe capete. —

Azi unii, mâine alții. —

Iată și ținuta literară:

Romeo Popescu, marele nostru sburător, a murit acum trei ani lângă Lehliu, căzând din ceruri, cu pasărea lui de foc.

Să lăsăm să curgă o picătură de ulei în candela amintirii lui...

PRAHOVA

(Anul I, Nr. 3, 4).

Revista cu nume de județ, apare la Ploești (Orașul revoluției).

Pentru edificarea cetitorului, transcriem:

NOI ȘI . . . DATINA

Am vrea ca editorialul acesta să fie o completare a celor din numerele trecute. Am vrea să fie o mărturisire de credință, a credinței noastre în religie. *Am vrea să știe toți că noi credem într'unul Dumnezeu mare, atotputernic și eternic.*

Facem această completare la programul nostru, această mărturisire de credință, nu din fariseism, ci dintr'un impuls, *dintr'o necesitate care o simțim în fața sărbătorilor Crăciunului.*

Mântuitorul nostru Domnul *Isus Christos se naște pentru a 1935-a oară la 25 Decembrie*, natural în chip simbolic. Se cuvine ca la aceste sărbători ale nașterii sale să I ne închinăm și să fim veseli.

E drept, timpurile sunt grele. Poate mulți în această vreme de iarnă — cu zăpadă și noroi, *care intră prin cea mai mică ruptură a ghetelor și numai bine nu se simt picioarele, iar vântul știe să se strecoare, în momentul când ai nevoie mai mult ca oricând de căldură, pe sub uși și prin marginile ferestrelor*, în cămăruța și așa înghețată — nu prea au de ce să fie veseli.

Să nu uităm însă că de când există lumea, oamenii n'au fost în *totalitatea lor* prea fericiți. Pentru mântuirea celor căzuți în greșeală și ajutorarea celor în suferință s'a născut Mântuitorul.

De aceea și cei care suferă și sunt în lipsă, trebuie ca la nașterea Mântuitorului să fie veseli și s'o sărbătorească.

Noi dela « Prahova » urăm cetitorilor « Sărbători fericite ».

Dar « Prahova » vrea să lanseze talente noi.

Iată ce invitație face ploeștenilor:

« Cititorii și cititoarele revistei noastre care simt îndemnul talentului de a scrie versuri, proză etc. și care vor să dea publicității operele lor, să se adreseze cu încredere redacției revistei noastre. Le promitem tot concursul ».

PRESA OLTENIEI

(Anul V, Nr. 11—12).

Apare la Craiova. Distingem un interesant fragment de roman semnat *Eugen Constant* și intitulat « Condicar de lume nouă ». Atât.

WAGNER ȘI PANGERMANISMUL

Wagner rezumă secolul al XIX-lea romantic și naționalist. El a vrut să germanizeze Europa. A ținut să fie german înainte de toate, reformatorul german al teatrului și al muzicii, regisorul unei renașteri a mitului și a lumii germanice și propagandistul activ al unui fel de pangermanism muzical ale

căruia victoriei, în toate colțurile lumii, coincidând cu victoriile armatelor germane, nu vor întârzia să fie considerate ca manifestarea triumfală a aceleiași mistici germanice. Așa dar, nu se prea înșeală Germania de astăzi când îl consideră ca precursor al spiritului nou de care e însuflețită. S'a putut ceti în ziare cu ce solemnitate s'a pus piatra fundamentală a colosalului monument național pe care Lipsca, orașul lui natal, îl ridică marelui compozitor.

« Din punct de vedere german, — scria, în legătură cu această solemnitate, un ziar local, — nu i se face dreptate lui Richard Wagner, dacă nu e luat în considerație decât muzicianul. Muzica n'a fost pentru dânsul decât instrumentul de care s'a slujit ca să cucerească lumea. Pentru noi, el este altceva decât un muzician: el realizează, în primul rând, tipul nou al căpeteniei, al cuceritorului, al Führer-ului ».

Iată punctul de vedere german actual. Și nu încapе îndoială că Wagner a fost glorificatorul rasei și al credinței germanice. Nu se poate tăgădui acest aspect vădit « polemic » al operei sale. Dar... una este să chemi elita să se împărtășească la Bayreuth și altceva este s'o închizi în tabere de concentrare. Pentru Wagner, germanismul e un principiu pur *spiritual* de regenerare și nu o formulă de guvernare *politică*. Și afară de asta, — de câte ori s'o repetăm, — trebuie să facem la dânsul distincția între apostolul, profetul și teoreticianul fanatic al unei anume formule a germanismului, — și muzicianul, devenit într'adevăr artist european.

Și e atât de sigur că Wagner și-a făcut din muzică un simplu instrument în slujba germanismului? Nu s'ar putea afirma cu tot atâtea argumente, că, dimpotrivă, el a făcut din germanism un mijloc de propagandă, un program de agitație în favoarea muzicii sale?

După cum a arătat-o cu atâta finețe Thomas Mann, naționalismul lui Wagner e în bună parte o mască îndărătul căreia a ținut să se ascundă un germanism decorativ, cu fresce mari, care să-l facă pe străin să exclame: « Iată ceva într'adevăr german! ».

Sunt liberi germanii de astăzi să nu vadă în Wagner decât un cuceritor, un fanatic și să socoată muzica lui drept un instrument în slujba propagandei lor rasiste. Aceste sgomotoase manifestațiuni wagneriene își vor trăi vremea lor; doar muzica lui Wagner va exista în veci. Să căutăm s'o ferim de acest soi de alianțe compromițătoare.

(Jean-Edouard Spenlé, în *Mercure de France*).

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II”

BIBLIOTECA «ENERGIA»

Au apărut

M. CONSTANTIN-WEYER. <i>Cavelier de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
L. F. ROUQUETTE. <i>In căutarea fericii</i> , traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDĂ	Lei 40
ALAIN GERBAULT. <i>Singur, străbătând Atlanticul</i> , traducere din limba franceză de A. VIANU	Lei 20
COLONEL T. E. LAWRENCE. <i>Revolta în deșert</i> , traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă (2 volume)	Lei 60
RENÉ BAZIN. <i>Pustnicul din Sahara, viața părintelui Charles de Foucauld</i> , traducere din limba franceză de Alexandru HODOȘ	Lei 30
MIHAI SADOVEANU. <i>Viața lui Ștefan cel Mare</i>	Lei 30
C. ARDELEANU. <i>Domnul Tudor</i>	Lei 30
R. P. HUC. <i>Descoperirea Thibetului</i> , traducere din limba franceză de Apriliana MEDIANU .	Lei 30

Sub tipar

JAKOB WASSERMANN, *Viața lui Stanley*, traducere din limba germană de Radu CIOCULESCU
HOMER. *Odiseea*, traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU

BIBLIOTECA «INFORMATIVĂ»

Sub tipar

Ing. I. ORBONAȘ. *Manual de atelier mecanic*

BIBLIOTECA «ORAȘE»

Sub tipar

MIRCEA DAMIAN. *București*

BIBLIOTECA «DOCUMENTARĂ»

Sub tipar

Amintirile Colonelului Lăcusteanu, publicate de Radu CRUTZESCU

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

R o m a n e

Sub tipar

N. M. CONDIESCU. *Insemnările lui Safirim, I*
JOACHIM BOTEZ. *Insemnările unui Belșer*
C. GANE. *Trecute viași de doamne și domnițe, II*

Esseuri, Critică

Au apărut

PAUL ZARIFOPOL. <i>Pentru arta literară</i>	Lei 60
PERFESSICIUS. <i>Mențiuni critice, II</i>	Lei 80
G.-M. CANTACUZINO. <i>Isvoare și popasuri</i>	Lei 60
N. IORGA. <i>Oameni care au fost</i>	Lei 80
EM. CIOMAC. <i>Viața și opera lui Richard Wagner</i>	Lei 60

Sub tipar

M. D. RALEA. *Valori*
N. IORGA. *Oameni care au fost, II*

V e r s u r i

Au apărut

DEMOSTENE BOTEZ. <i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
Z. STANCU. <i>Antologia poezilor tineri</i> cu portrete de Margareta STERIAN	Lei 60

G. BACOVIA. <i>Poesii</i> , cu o prefață de Adrian MANIU	Lei 40
G. GREGORIAN. <i>La poarta din urmă</i>	Lei 60
ADRIAN MANIU. <i>Cartea Tării</i>	Lei 10
G. LESNEA. <i>Cântec deplin</i>	Lei 40
GEORGE SILVIU. <i>Paisie psaltul spune</i>	Lei 40
V. CIOCĂLTEU. <i>Poesii</i>	Lei 60

Sub tipar

N. DAVIDESCU. *Helada*

SCRIITORII ROMÂNI VECHI

Sub tipar

MITROPOLITUL VARLAAM. *Cazania (1643)*, ediție îngrijită de J. BYCK

TRADUCEREA SFINTEI SCRIPTURI DE Pr. V. RADU ȘI GALA GALACTION

A apărut

Cântarea Cântărilor gratuit

SCRIITORII STREINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Au apărut

E. MADÁCH. <i>Tragedia omului</i> , traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA . . .	Lei 40
LUIGI PIRANDELLO. <i>Răposatul Matei Pascal</i> , traducere din limba italiană de A. MARCU	Lei 40
M. CHOROMANSKI. <i>Gelosie și medicină</i> , traducere din limba polonă de Gr. NANDRIȘ . .	Lei 50
R.-I. STEVENSON. <i>Comoara din insulă</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	Lei 50

BIBLIOTECA DE FILOZOFIE ROMÂNEASCĂ

Au apărut

D. D. ROȘCA. <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU. <i>Estetică, Vol. I</i>	Lei 100

Sub tipar

PETRE PANDREA. *Filosofia politică-juridică a lui Simion Bărnuțiu*

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

A apărut

G. I. BRĂTIANU. <i>Napoleon III et les nationalités</i>	Lei 60
---	--------

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI

Au apărut

VLADIMIR CAVARNALI. <i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU. <i>Înimii sub săb, poeme</i>	Lei 40
HORIA STAMATU. <i>Memnon, versuri</i>	Lei 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU. <i>Cloșca cu puși de aur, versuri</i>	Lei 40
EMIL CIORAN. <i>Pe culmile disperării</i>	Lei 50
CONSTANTIN NOICA. <i>Mathesis</i>	Lei 40

Cărțile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 241-97 206-40

